

Ενημερωτικές ειδήσεις

από την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης

7 • Ιούλιος 2007

Άποψη των Προπυλαίων και της περιβάλλουσας περιοχής από τη στάθμη των μετοπών του Παρθενώνος. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, Ιούνιος 2007

- Χ. Μπούρας, Θεωρητικές αρχές των επεμβάσεων στα μνημεία Ακροπόλεως
Μ. Ιωαννίδου, 2000-2007, το αναστηλωτικό έργο της ΥΣΜΑ στην Ακρόπολη
Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, Ε. Πετροπούλου, Έρευνα κοινής γνώμης για την αναστήλωση της Ακρόπολης
Γ. Εγγλέζος, Επεμβάσεις προστασίας αρχαίων μνημείων με τη μέθοδο της κατάχωσης, Η περίπτωση
του Αρρηφορίου Οίκου στην Ακρόπολη των Αθηνών
Ε. Λεμπιδάκη, Με την ευκαιρία της νέας αναστήλωσης του ναού της Αθηνάς Νίκης, Αναδρομή στην ιστορία
του λατρευτικού αγάλματος της θεάς
Κ. Χατζηαστάρη, Ε. Καϊμάρα, Α. Λεοντί, Η νέα εκπαιδευτική μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο»
Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, Τα νέα της Ακρόπολης
Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, Η αποκατάσταση του Ερεχθίου: μετά 20 έτη

Θεωρητικές αρχές των επεμβάσεων στα μνημεία Ακροπόλεως*

Εκ των πραγμάτων αναγκασθήκαμε να διαχειρισθούμε και να κάνουμε μείζονος σημασίας επεμβάσεις σε μνημεία μοναδικής αξίας για όλον τον κόσμο. Σε αρχιτεκτονικά έργα που εξέφραζαν την καλλιτεχνική βούληση και την αξιούντη των πολιτών μιας πόλεως, που κατακτούσε κάποτε όχι μόνο την περιοχή της Ελλάδος αλλά και τα πρωτεία στον πολιτισμό όλης της αρχαιότητος. Η πολύ βαρεία ευθύνη για την ανάληψη αυτού του ωραίου έργου επέβαλλε απ' αρχής αφ' ενός τη διεύρυνση κατά το δυνατόν του κύκλου των υπευθύνων και αφ' ετέρου τη διάτυπωση ορισμένων θεωρητικών αρχών, που αποτέλεσαν τον γνώμονα των αποφάσεων, μεγάλων ή μικρών. Οι αρχές όμως δεν είναι

Γενική άποψη της Ακρόπολης από τα Προπύλαια. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1987

άλλο παρά ο σεβασμός των αξιών, τις οποίες η κοινωνία αποδίδει στα άμυχα μνημεία, αλλά κυρίως στο πνεύμα των μνημείων. Γι' αυτές γίνεται λόγος στην παρούσα ομιλία.

Αλλά οι ίδιοι οι αρχαίοι Έλληνες, οι δημιουργοί τους, ποιες αξίες απέδιδαν στα έργα τους; Κατά βάση καλλιτεχνικές. Μια συνοπτική αναδρομή στην αρχιτεκτονική της αρχαιότητος το αποδεικνύει.

Κατά την αρχαϊκή εποχή κίνητρο για την ανέγερση ναών ήταν το ζωντόντως θρησκευτικό συναίσθημα.

Ο πολιούχος θεός προστάτευε την πόλη – κράτος σε ανταπόδοση. Κατά τη μακρά διαδικασία ωριμάσεως, από το χρηστικό στέγαστρο του λατρευτικού αγάλματος περάσαμε στα μνημειώδες κτήριο, από τα ευτελή στα ευγενή υλικά, λίθους και μάρμαρο, από τη μικρή στη μεγάλη κλίμακα. Αποκρυσταλλώθηκε ο τύπος του περιπτέρου ναού, ενώ στον μορφολογικό

τομέα διαπιστώνεται μια αδιάκοπη τελειόπιστη μορφών, πέρα από τις φυσικές, που φθάνει σε κορύφωση στην Αθηναϊκή Ακρόπολη, όταν ακριβώς φθάνουν σε τελείωτη τάση η πολιτική όσο και η πολιτιστική άνθηση. Διαμορφώνεται μέσα από την τραγωδία, την ποίηση και τη φιλοσοφία μια νέα συνείδηση, ενώ συγχρόνως μετατίθεται ο σκοπός της ναοδομίας. Τώρα τα οικοδομικά προγράμματα προβάλλουν κυρίως το γόντρο και την υπεροχή της πόλεως – κράτους.

Πρωτεύουσα αξία είναι η καλλιτεχνική. Υπάρχει απόλυτη καθαρότητα και σαρίνεια των αρχιτεκτονικών μορφών, η οποία επιτυγχάνεται με τη χρήση του μαρμάρου, ενός

Τα όρια που έθεσαν τα αθηναϊκά μνημεία δεν επρόκειτο ποτέ να ξεπεραστούν. Η ελληνιστική και η ρωμαϊκή αρχιτεκτονική στους επόμενους έξι αιώνες κάνει μημόσεις με άλλους στόχους και με συνεχή σχεδόν την ποιοτική υποβάθμιση.

Τι κληρονομίσαμε οι Νεοέλληνες από αυτίνη την πρωτοφανή στον κόσμο αρχιτεκτονική; Μετά από καταστροφές (που έγιναν με ανθρώπινες και όχι φυσικές ενέργειες) κληρονομίσαμε ένα σύνολο ερεπίων. Η κατασκευαστική και μορφική αυτοτέλεια των αρχιτεκτονικών μελών κάνει αυτά τα ερείπια να διατηρούν σε μέγιστο βαθμό την καλλιτεχνική τους αξία. Βαθμαία από την αρχαιότητα έγινε εμφανής η κατασκευαστική υπόσταση των μελών: αόρατοι αρμοί τόσο στους κίονες όσο και στα υπερκείμενα μέλη έγιναν εμφανείς και από διάφορες αιτίες δόθηκε ένας νέος χαρακτήρας στα μνημεία, ο ερειπιώδης χαρακτήρας.

Οι καταρρεύσεις των στεγών και οι διαρραγές επέτειναν την εικόνα του ερειπίου, που εμπεδώθηκε αργότερα. Δεν είναι αυτή της φυσικής καταρρεύσεως (όπου διαβλέπει κανείς τη νομοτέλεια της φθοράς και των πτώσεων) αλλά είναι το προϊόν βιαίων ενεργειών. Παρά ταύτα, μέσα από τα μάτια των περιπηγτών και των ζωγράφων της προεπαναστατικής περιόδου δημιουργήθηκε η ρομαντική εικόνα των μνημείων της Ακροπόλεως και το αίτημα τα πράγματα να μείνουν αμετάβλητα.

Ηδη από την επαύριο της Επαναστάσεως άρχισαν οι επεμβάσεις σχεδόν σε όλα τα μνημεία του βράχου, με στόχο την κάθαρση από όλα τα μεταγενέστερα στοιχεία που αλλοίωναν την μορφή τους, και εν μέρει για τη στερέωσή τους. Επακολούθησε μια εξαντλητική ανασκαφή κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνας και το μεγάλο αναστηλωτικό πρόγραμμα του Μπαλάνου, με το οποίο ολοκληρώθηκε η εικόνα της Ακροπόλεως, η οποία έμεινε έτοις έως το 1975, όταν προγραμματίσθηκαν και άρχισαν να εκτελούνται τα έργα που συνεχίζονται έως σήμερα.

Άλλες αξίες για τους αρχαίους Έλληνες δεν υφίσταντο. Ο ναός ήταν ένα αφιέρωμα στη θεότητα, χωρίς εσωτερική λειτουργία και η σχετική λατρεία γινόταν στο ύπαιθρον. Δεν είχε αξία χρίσεως. Η αντίτυπη ιστορική αξίων άρχισε να διαφαίνεται αργότερα με την αποθησαύριση του πολιτισμού, τις συλλογές, τα αντίγραφα και όλη τη σχετική νοοτροπία της Αλεξανδρείας και της Ρώμης.

3

έως σήμερα είναι δεκτός διεθνώς ως πλαίσιο οδηγιών σε μελέτες και αξιολογήσεις μελετών και έργων. Ο Χάρτης ανταποκρίνεται ικανοποιητικά σε ένα σύνολο αξιών, που βλέπει ο δυτικός κόσμος στα μνημεία του παρελθόντος και είναι χαρακτηριστικό ότι δεν ανανεώθηκε ούτε αντικαταστάθηκε τα τελευταία 43 χρόνια..

Ετοι και η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως, αν και αισθανόταν τις ελλείψεις του, έκανε δεκτά όλα τα άρθρα του Χάρτη και τα οποία σχολιάζω εν συνεχείᾳ.

Η πολυεπιπτημονικότητα και η συνεργασία διαφόρων ειδικοτήτων, που ζητούσε το άρθρο 2 του Χάρτη, θεωρήθηκε απαραίτητη προϋπόθεση για τα έργα της Ακροπόλεως το 1975, από την πολιτική πνεύσια. Σήμερα η πολυεπιπτημονική σύνθεση θεωρείται αυτονότητα για την ανάληψη κάθε σοβαρού αρχαιολογικού έργου, γιατί η μεγάλη διεύρυνση του επιστητού έχει φέρει σε φως προβλήματα άλλοτε άγνωστα. Τα παλαιότερα λάθη στην Ακρόπολη, για τα οποία ο Νικόλαος Μπαλάνος έφερε μόνος του την ευθύνη, δεν θα πρέπει να επαναληφθούν.

Τα άρθρα 2 και 11 αναφέρονται στις ιστορικές και γενικότερα επιστημονικές αξίες των μνημείων και την προκύπτουσα αρχή της διατηρίσεως των αξιολόγων προσθηκών όλων των εποχών, γιατί σκοπός της αποκαταστάσεως δεν είναι η ενότητα του αρχικού ρυθμού. Εδώ τα πράγματα είναι ιδιαιτέρως δύσκολα, γιατί σε πλειστες περιπτώσεις οι ιστορικές αξίες αντιστρατεύονται σαφώς τις καλλιτεχνικές και είναι κανείς υποχρεωμένος να αξιολογήσει και να κρίνει ποιο είναι το μείζον αγαθό. Σύμφωνα με τα άρθρα αυτά, οι οψιμότερες παραμορφώσεις, αλλοιώσεις ακόμα και οι βανδαλισμοί αποτελούν στοιχεία της ιστορίας του μνημείου αποτυπωμένα στο σώμα του και κατά συνέπεια διατηρητέα. Άλλοιώνουν όμως τη μορφή και μας απομακρύνουν από το ιδεώδες του δημιουργού του έργου. Στην Ακρόπολη οι μαζικές καθαρίσεις από το 1835 έως το 1890 (με πολύ γνωστό παράδειγμα τον Φραγκικό Πύργο των Προπυλαίων) μας έβγαλαν από το δίλημμα. Χάθικαν όμως πολύτιμα τεκμήρια της μεσαιωνικής ιστορίας όλων των μνημείων. Εν πάσι περιπτώσει, διατηρήθηκε ο πύργος στον οποιούδεν του Παρθενώνος και ο καθηγητής Μαν. Κορές έχει

των μνημείων και η «ολοκληρωμένη» αποκατάσταση εθεωρούντο υποχρεωτικά σε όλες τις επεμβάσεις. Τι νόημα όμως μπορούν να έχουν όλα αυτά προκειμένου περί μνημείων της αρχαιότητος, όπως αυτά των Αθηνών; Μοναδικά τους «χρήση» είναι να θεωρηθούν εκθέματα με μεγάλη καλλιτεχνική και παιδευτική αξία. Έτοι τα «μη ζωντανά» μνημεία γίνονται περισσότερο χρήσιμα, όταν γίνουν περισσότερο κατανοητά από το ευρύ κοινό και όταν με διαφόρους τρόπους μπορέσουν να «διδάξουν» το μίνυμά τους αξιοθητικές τους αξίες.

Σύμφωνα με το άρθρο 8 του Χάρτη «Τα

Η ανατολική στοά των Προπυλαίων από τα ανατολικά. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1986

Ο Παρθενώνος από τα δυτικά. Δεξά, στον οποιούδεν, διακρίνεται ο μεσαιωνικός πύργος. Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, 2006

γλυπτικά, ζωγραφικά ή διακοσμητικά στοιχεία, τα οποία είναι αναπόσπαστα δεμένα με το μνημείο δεν επιτρέπεται να διαχωρισθούν, παρά μόνον αν το μέτρο αυτό αποτελεί τη μοναδική διέξοδο για να εξασφαλισθεί η διάσωσή τους». Ο γλυπτός διάκοσμος του Παρθενώνος, του Ερεχθίου και της Αθηνάς Νίκης, μετά τις καταστροφές και τις διαρραγές του Έλγιν οωζόταν επαρκώς κατά χώραν στα τρία μνημεία. Οι ανασυγκρίσιες για την κατάστασή τους είχαν αρχίσει

Λεπτομέρεια της αποκατεστημένης ανατολικής πρόστασης του Ερεχθίου. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1988

προ του πολέμου και κορυφώθηκαν κατά τη δεκαετία του '60, όταν διαπιστώθηκε η ραγδαία καταστροφή της επιφανείας τους από την ξένη βροχή και τα καυσαέρια. Οι δισταγμοί για την καθάριση και την έκθεσή τους σε ελεγχόμενο περιβάλλον κράτησαν δεκαετίες, αλλά οι έρευνες του αείμνηστου Θεόδωρου Σκουλικίδη επί του μηχανισμού της διαβρώσεως απέδειξαν, ότι πράγματι η μοναδική διέξοδος για να εξασφαλισθεί η διάσωσή τους ήταν η απόσπασή τους από τα μνημεία.

Μερικοί διερωτώνται, γιατί οώζομε τα γλυπτά και όχι και τα αρχιτεκτονικά μέλη. Διότι τα δεύτερα είναι επαναλαμβανόμενα και γεωμετρικώς καθορισμένα, ενώ τα γλυπτά όχι. Η μοναδική λύση μετά την κάθισδο τους από τους ναούς είναι η αντικατάστασή τους από ακριβή χιτώνες αντίγραφα, από τεχνητό διόλογο λίθο. Η λύση αυτή, που εφαρμόζεται

στην Ακρόπολη, έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, που απασχόλουν και απασχολούν την Επιτροπή επί χρόνια. Το πλεονέκτημα, πλην βεβαίως της σωτηρίας των γλυπτών, είναι η άνετη θέα και εκτίμηση τους στο μουσειακό περιβάλλον. Το μειονέκτημα είναι η περιορισμένη αντοχή του τεχνιτού λίθου σε σχέση με το μάρμαρο και σε βάθος χρόνου, η αδυναμία να του δοθεί η επιφανειακή διαφράνεια που έχει το μάρμαρο και η δυσκολία χρωματικής εντάξεως

Κίων και επιστύλια της βόρειας πλευράς του Παρθενώνος. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1981

του στα μνημεία. Προφανώς για τα ζητήματα αυτά έχουν πραγματοποιηθεί ατέρμονες συζητήσεις στην Επιτροπή και μακροχρόνιες έρευνες από πολιτικούς μηχανικούς, χημικούς και συντριπτές.

Η αρχή η οποία τηρείται εν προκειμένω είναι η ελαχιστοποίηση της αλλαγής της γνωστής έως τώρα εικόνας των μνημείων. Δηλαδή, μόνον όσα γλυπτά αφαιρούνται από το κάθε μνημείο αντικαθίστανται από αντίγραφα. Δεν μπαίνουν αντίγραφα γλυπτών που έχουν αφαιρεθεί άλλοτε (όπως εκείνα του Elgin), γιατί πάντοτε υπάρχει ο φόβος να δοθεί η εντύπωση προσβολής της αυθεντικότητας των μνημείων, όταν τα αντίγραφα υπερβούν το αναγκαστικό όριο. Μοναδικές εξαιρέσεις σε αυτό αποτελούν ο βορειότερος κίονας της ανατολικής προστάσεως του Ερεχθίου και η μία από τις Καρυάτιδες, σύμφερα στο Βρετανικό Μουσείο, που αντικαταστάθηκαν με ακριβή αντίγραφα, προκειμένου να αποκατασταθεί το κλειστό σχήμα των δύο προστάσεων.

Τα άρθρα 9 και 15 αναφέρονται στην αποκατάσταση με τη βοήθεια συμπληρωμάτων και στις αναστολώσεις αρχαιολογικών ευρυμάτων. Απαγορεύουν συμπληρώσεις, όταν αυτές δεν είναι μορφολογικώς απολύτως εξακριβωμένες και όταν δεν έχει προηγηθεί αρχαιολογική μελέτη. Στα έργα της Ακρόπολεως η συστηματική έρευνα που έχει προηγηθεί, όχι μόνον έκανε γνωστή κάθε μορφική λεπτομέρεια των μνημείων, αλλά και οδήγησε σε νέες διαπιστώσεις στον Παρθενώνα από τον Μ. Κορρέ, στο Ερεχθίο από τον αείμνηστο Α. Παπανικολάου και στα Προπύλαια από τον Τ. Τανούλα. Η εις βάθος έρευνα επέτρεψε μάλιστα την άρση των παραποθετήσεων αρχιτεκτονικών μελών, που είχαν γίνει κατά τις αναστολώσεις του Ν. Μπαλάνου.

Στην αρμονική ένταξη των απαραιτήτων να γίνουν συμπληρωμάτων αναφέρεται το άρθρο 12. Επιτάσσει όμως ότι «τα συμπληρώματα οφείλουν να διακρίνονται από τα αυθεντικά μέρη, ώστε να μην πλαστογραφούνται τα καλλιτεχνικά και τα ιστορικά τεκμήρια του κτηρίου». Ειδικάς για τα κλασικά ελληνικά μνημεία η εφαρμογή του άρθρου αυτού πρέπει να γίνεται με μεγάλη προσοχή και άκρα ευαισθησία, γιατί κάθε διαφοροποίηση από τις αρχικές μορφές προσβάλλει

την μορφική ενότητα του μνημείου. Στην Ακρόπολη από ετών, σύμφωνα με το άρθρο 15 του Χάρτη, τα συμπληρώματα περιορίζονται στα απαραίτητα, προκειμένου να εξασφαλισθεί η στήριξη αρχαίων μελών και να υπάρξει η επιθυμητή μορφική συνέχεια.

Η συστηματική τεκμηρίωση και οι δημοσιεύσεις που προέβλεψε το 1964 ο Χάρτης, χάρη στους πλεκτρονικούς υπολογιστές και τις τεχνικές διευκολύνσεις που υπάρχουν, έχουν σήμερα διευκολυνθεί πολύ. Υπάρχει

σχολαστική σχεδιαστική, φωτογραφική και κινηματογραφική τεκμηρίωση σε όλες τις φάσεις κάθε έργου, που τροφοδοτεί βάση δεδομένων, η οποία σύντομα θα είναι προσιτή σε όλους μέσω του διαδικτύου. Παραλλήλως πολλές από τις μελέτες έχουν εκδοθεί σε βιβλία, ενώ κάθε χρόνο δημοσιεύεται Ενημερωτικό Δελτίο για το ευρύ κοινό, σε ελληνική και αγγλική γλώσσα. Αυτά εξασφαλίζουν πλήρη διαφάνεια του έργου τόσον της Επιτροπής όσο και της Υπερεσίας,

Ο τρόπος δομής της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής από λαξευτά λίθινα μέλη, κτισμένα εν ξηρώ, έχει κάνει δυνατή την τύρπον δύο ακόμα αρχών, πέραν εκείνων του Χάρτη της Βενετίας.

Η αρχή της αναστρεψιμότητος των επεμβάσεων, της δυνατότητος δηλαδόν να αναθεωρηθούν λάθι οι μέλλον, στηρίζεται αφ' ενός στον απόλυτο σεβασμό των αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία ουδέποτε απολαζεύονται, και αφ' ετέρου στη σχολαστική τεκμηρίωση των επεμβάσεων σε όλες τις φάσεις τους.

Η δεύτερη αρχή είναι εκείνη της διατηρίσεως της δομικής αυτοτέλειας των αρχιτεκτονικών μελών με την αποκατάσταση του καθ' ενός χωριστά στην αρχική δομική λειτουργία, και με χρόνο της αρχαίας τεχνολογίας στην τελική λάξευση των συμπληρωμάτων τους.

Η εξέλιξη των κοινωνιών δημιουργεί και στα εξεταζόμενα θέματα μια δυναμική ως προς την εκτίμηση των αξιών της αρχιτεκτονικής κληρονομίας και, συνακόλουθα, συνεχείς αναθεωρήσεις και βελτιώσεις των αρχών, που διέπουν τις επεμβάσεις σε μνημεία και ιστορικά σύνολα. Πρόκειται δηλαδί για μία χωρίς τέλος διαδικασία κριτικής για τους τρόπους, με τους οποίους το παρελθόν θα παραδοθεί στο μέλλον. Αυτό δεν ομιλάει ότι η Επιτροπή Συντηρίσεως των Μνημείων Ακρόπολεως αλλάζει τις αρχές, που υιοθέτησε από το 1975, και τούτο γιατί η φύση των μνημείων μας είναι ιδιάζουσα: τα προβλήματα νεωτέρων μνημείων και σύνολων, που απασχολούν διεθνώς τους αναστολώτες, ευτυχώς δεν μας αφορούν. Σημαίνει όμως ότι η εμπειρία μας συνεχώς μεγαλώνει και η κριτική μας σκέψη, βελτιωμένη, επιτρέπει πιο οωστές επιλογές στις περιπτώσεις εναλλακτικών λύσεων.

Αποσυναρμολόγηση βόρειας περιόδου Παρθενώνος. Φωτ. Ρ. Χριστοδούλοπούλου, 2007

Κατασκευή συμπληρώματος από νέο μάρμαρο με χρήση σπειριωθέτη σε μέλος του Παρθενώνος. Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Tufano, 2006

Ομ. Καθ. Χαράλαμπος Μπούρας
Πρόεδρος της ΕΣΜΑ

* Το παρόν κείμενο παρουσιάστηκε σε Ημερίδα για τα έργα Ακρόπολεως στη Θεσσαλονίκη, στις 16 Μαρτίου 2007.

Το 1999, με το ΠΔ 97/99, ιδρύθηκε η Υπηρεσία Συντήρησης των Μνημείων της Ακρόπολης (ΥΣΜΑ), μία ειδική περιφερειακή υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, με αντικείμενο την οργάνωση και υλοποίηση των έργων αναστήλωσης και συντήρησης των μνημείων του Ιερού Βράχου. Η ίδρυση της ΥΣΜΑ ανταποκρίθηκε στη διαπιστωμέ-

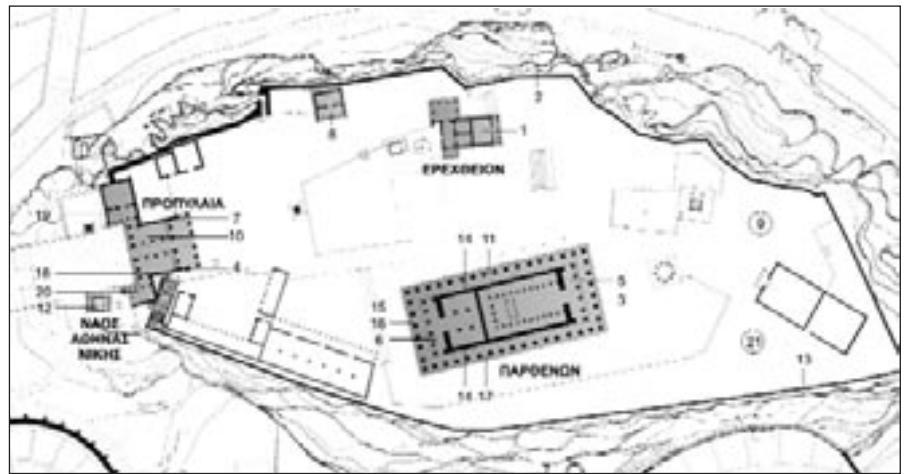
δοθεί ανέλαβε το δύσκολο έργο της επιτάχυνσης των αναστηλωτικών επεμβάσεων στα μνημεία της Ακρόπολης, των οποίων την ευθύνη έχει από το 1975 η Επιτροπή Συντηρίσεως Μνημείων Ακροπόλεως, μέσω μιας αυτόνομης Υπηρεσίας στην οποία θα παρείχονταν επί τούτου διοικητικές και οικονομικές διευκολύνσεις. Η ΥΣΜΑ, στην οποία εντάχθηκαν οι μέχρι τότε εργαζόμενοι στα έργα της Ακρόπολης, διαθέτει χρόνο στο Προεδρικό Διάταγμα ίδρυσής της και τον Κανονισμό της, ένα ευέλικτο σύστημα λήψης αποφάσεων και διαχείρισης των πιστώσεων, που επέτρεψε και την αύξηση του επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού των έργων.

Η ένταξη των έργων της Ακρόπολης στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης το 2000 και η χρηματοδότησή τους με προϋπολογισμό 5.740.000.000 δρχ. μέχρι το 2004, συνέπεσε χρονικά με τη δημιουργία της Υπηρεσίας Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης. Η ανάπτυξη των έργων στις περιοχές των μνημείων που παρουσιάζαν σοβαρά δομικά προβλήματα αποτέλεσε οργανωτική πρόκληση για τη νέα υπηρεσία, η οποία αξιοποιώντας τις δυνατότητες που της είχαν

όλες τις προτεινόμενες επεμβάσεις μελετών, αφετέρου η διαπίστωση ότι η ΥΣΜΑ, στο χρονικό διάστημα που είχε μεσολαβήσει από τη σύστασή της, είχε οργανωθεί και προετοιμασθεί για την έναρξη ενός μεγάλου αναστηλωτικού προγράμματος; α) είχε ήδη προολάβει, με αυστηρά κριτήρια επιλογής, πρόσθιτο εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό αλλά και προσωπικό εφαρμογής, β) είχε ήδη αναβαθμίσει καταλλήλως τον εξοπλισμό των εργοταξίων και γ) είχε εξασφαλίσει την εξόρυξη των απαιτούμενων όγκων μαρμάρου για τις επεμβάσεις από τα λατομεία Διονύσου-Πεντέλης. Τριάμιοι χρόνια μετά την έγκριση του ως άνω προγράμματος και λίγο πριν από την έναρξη των Ολυμπιακών αγώνων του 2004 η ΥΣΜΑ παρέδωσε ολοκληρωμένα τέσσερα επιμέρους έργα στην Ακρόπολη: την αποκατάσταση του οπισθονάου και του προνάου στον Παρθενώνα, τη συντήρηση και τον καθαρισμό της δυτικής ζωφόρου του ίδιου μνημείου στο εργαστήριο του Μουσείου της Ακρόπολης και την αποκατάσταση του βόρειου τοίχου και της ανατολικής κινοστοιχίας στη Προπύλαια. Η παράδοση των έργων αυτών πραγματοποιήθηκε σε μία λαμπρή τελετή πάνω

στον βράχο, με την παρουσία του (τότε) Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Στεφανόπουλου και της (τότε) Αναπληρώτριας Υπουργού Πολιτισμού Φάνης Πάλλη-Πετραλία.

Από το 2005, νέα προγράμματα προστέθηκαν στα ήδη εκτελούμενα από την Υπηρεσία, εκτελούσαν αφενός η ύπαρξη εγκεκριμένων για

Ολοκληρωμένα έργα

1. Αποκατάσταση Ερεχθίου
2. Στερέωση βράχων κλιτών λόφου Ακρόπολης
3. Αποκατάσταση ανατολικής όψης Παρθενώνος
4. Αναστήλωση ανατολικού άκρου νότιου τοίχου Προπυλαίων
5. Αναστήλωση προνάου Παρθενώνος
6. Αναστήλωση οπισθονάου Παρθενώνος
7. Μερική αναστήλωση βόρειου τοίχου Προπυλαίων
8. Κατάχωση Οίκου Αρρηφόρων

Τρέχουσες εργασίες

9. Καταγραφή και τακτοποίηση διασπάτων μελών Ακρόπολης
10. Αποκατάσταση φραντζοματικών οροφών κεντρικού κτηρίου Προπυλαίων
11. Αναστήλωση βόρειας κινοστοιχίας Παρθενώνος
12. Αναστήλωση ναού Αθηνάς Νίκης

Προγραμματιζόμενες εργασίες

13. Στερέωση περιμετρικού Τείχους Ακρόπολης
14. Αναστήλωση πλάγιων τοίχων οπούν Παρθενώνος
15. Αναστήλωση δυτικού τοίχου οπούν Παρθενώνος
16. Αποκατάσταση δυτικής όψης Παρθενώνος
17. Αναστήλωση νότιας κινοστοιχίας Παρθενώνος
18. Μερική αναστήλωση νότιου τοίχου δυτικής αιθουσας κεντρικού κτηρίου Προπυλαίων
19. Αποκατάσταση ΒΔ πτέρυγας Προπυλαίων
20. Αποκατάσταση ΝΔ πτέρυγας Προπυλαίων
21. Τελική διαμόρφωση εδαφών Ακρόπολης

χαιολογικό Συμβούλιο ενέκρινε την έναρξη ενός εκτεταμένου αναστηλωτικού προγράμματος επεμβάσεων στην Ακρόπολη, του μεγαλύτερου που είχε εφαρμοσθεί ποτέ στα μνημεία από το 1975. Καθοριστική για την έγκριση του προγράμματος αυτού αποτέλεσαν αφενός η ύπαρξη εγκεκριμένων για

σία, ενώ η κοινοτική χρηματοδότηση συνεχίσθηκε. Η συνολική χρηματοδότηση από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης έφθασε, για τα έτη 2000-2008, τα 31,3 εκ. €. Στη χρηματοδότηση αυτή θα πρέπει να προστεθούν οι δαπάνες που καλύπτονται από εθνικούς πόρους και που ανέρχονται έως σύμερα στα 5,3 εκ. €.

Κύρια χαρακτηριστικά του έργου της ΥΣΜΑ σήμερα, τα οποία και εγγυώνται, κατά κάποιο τρόπο, την επιτυχία του αποτελούν:

- Η εξασφάλιση της υψηλότερης δυνατής επιστημονικής γνώσης και εμπειρίας στον προγράμματος και την εκτέλεση των εργών, χάρη στη συνεργασία των ειδικών επιστημόνων της ΥΣΜΑ με το εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό των έργων.

Επίσης, σταθερή και συνεχής είναι η σχέση των έργων με την έρευνα. Προκειμένου να επιλυθούν τα θεωρητικά και τεχνικά προβλήματα που παρουσιάζονται κατά τις επεμβάσεις, εκπονεύεται ένα πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων από το επιστημονικό προσωπικό των έργων, είτε αυτοτελώς, είτε σε συνέργασία με εκπαιδευτικά ιδρύματα ή άλλους ερευνητικούς φορείς της χώρας μας.

- Η μέθοδος της αυτεπιστασίας, που εφαρμόζεται στο σύνολο σχεδόν των εργασιών στην Ακρόπολη, είτε σε συνέργασία με εκπαιδευτικά ιδρύματα ή άλλους ερευνητικούς φορείς της χώρας μας, λαμπρή τελετή πάνω

προσωπικού υψηλής εξειδίκευσης στο αντικείμενο των αναστηλωτικών επεμβάσεων σε κλασικά μνημεία και η ανάπτυξη ειδικής τεχνογνωσίας για την επιτάχυνση της εκτέλεσης τους.

- Η αποτελεσματική απορρόφηση των κοινωνικών κονδύλων, λόγω των πλεονεκτιμάτων και των αυξημένων δυνατοτήτων του Κανονισμού της ΥΣΜΑ, που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Τα έργα στα μνημεία αναλυτικά έχουν ως εξής:

Στον Παρθενώνα, με υπεύθυνο τον αρχιτέκτονα Ν. Τογανίδη και επιστημονικό προσωπικό τους αρχιτέκτονες Β. Ελευθερίου,

νων (από τον 4ο έως τον 11ο από ανατολικά κατά) και των αντίστοιχων περιοχών του υπερκείμενου θριγκού. Η επέμβαση ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2001 με την αποσυναρμολόγηση των οχημάτων και των αντίστοιχων λίθων του θριγκού (συνολικά 230 μελών, συνολικό βάρος 900 τόνων), με γερανό που εγκαταστάθηκε για τον σκοπό αυτό στο εξωτερικό του μνημείου. Ακολούθησε η απομάκρυνση των οχημάτων συνδετήρων και η αντικατάσταση των ενθεμάτων σκυροδέματος της παλαιότερης επέμβασης με συμπληρώματα από νέο μάρμαρο. Κατά την ανατοποθέτηση των μελών τα οιδερένια συνδετήρια στοιχεία αντικαθίστανται με αντίστοιχα από τιτάνιο, ενώ επανεντάσσονται στα μνημεία όλα τα αρχαία θραύσματα που έχουν στο μεταξύ ταυτιστεί. Τα αρχιτεκτονικά μέλη αναστηλώνονται στις αρχικές θέσεις, ώστε να αφθούν οι παλαιότερες παραποθετήσεις και αντιπεταθέσεις. Μία πρωτότυπη μηχανή, που συγχίαστηκε από την ΥΣΜΑ, επιταχύνει κατασκευάστικη από την αποκατάσταση από την ΥΣΜΑ, επιταχύνει κατά πολύ τη διαδικασία λάξευσης των ραβδώσεων των κιόνων από νέο μάρμαρο. Η τελική λάξευση της επιφάνειας των ραβδώσεων προβλέπεται να γίνει στο χέρι, από τους έμπειρους μαρμαροτεχνίτες της ΥΣΜΑ, μετά την ανατοποθέτηση των σπονδύλων. Το μεγαλύτερο μέρος του έργου αυτού έχει ήδη ολοκληρωθεί και οι εργασίες συνεχίζονται με ταχείς ρυθμούς. Η επικείμενη ολοκλήρωση της επέμβασης αναμένεται να προσδώσει στο μνημείο εκτός από στατική αντοχή και αισθητική πλορότητα, αφού η βρέση πλευρά του Παρθενώνα, την αποκατάσταση του θριγκού και την επιστημονική αναστήλωση των μνημείων.

Λ. Λαμπρινό, Α. Παπανδρόπουλο, Κ. Παράσχη και Ρ. Χριστοδουλοπούλου, τους πολιτικούς μηχανικούς Α. Βρούβα, Μ. Μεντζίνη (έως το 2006) και Ε. Τουμπακάρη καθώς και την αρχαιολόγο Ε. Καρακίτου σε καθέλευτη παράλληλα, από το 2000, τρία προγράμματα: Η αποκατάσταση του θριγκού και της βρέσης κινοστοιχίας του ναού αποτελεί το πιο εκτεταμένο πρόγραμμα του έργου αποκατάστασης του Παρθενώνα, καθώς προβλέπει τη δομική αποκατάσταση οκτώ κιόνων (από τον 4ο έως τον 11ο από ανατολικά κατά) και των αν

Στον πρόναο του ναού ολοκληρώθηκαν, το καλοκαίρι του 2004, οι εργασίες αναστήλωσης των 6 κιόνων του με συμπληρώσεις των οπονδύλων με νέο μάρμαρο. Όπως προέβλεπε η σχετική μελέτη του καθ. Μ. Κορρέ, έγινε πλήρης αναστήλωση των τριών πρώτων από βορρά κιόνων και μερική των τριών άλλων. Στο μνημείο εντάχθηκαν εκτός από τους οπονδύλους των κιόνων και τα αρχαία επιστύλια των δύο τελευταίων από βορρά μετακιονίων διαστημάτων. Σύμφωνα με την απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, τα συμπληρώματα από νέο

Ο Παρθενών από ΝΑ. Πίσω από την πρόσοψη διακρίνονται οι αναστολωμένοι κίονες του προνάου.
Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, Φεβρουάριος 2007

μάρμαρο των σπουδώλων των κιόνων θα παρέμεναν αρφάδβωτα. Κατά την εκτέλεση του έργου όμως, προκειμένου να βελτιωθεί το αισθητικό αποτέλεσμα, λαξεύθηκαν σαράντα οκτώ ραβδώσεις σε συμπληρώματα αρχαίων θραυσμάτων σπουδώλων, που διέσωζαν τις ραβδώσεις τους.

Το έργο αποκατάστασης του οπισθονάου του Παρθενώνα ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2001 με τη συνδρομή του αρχιτέκτονα Π. Κουφόπουλου ως Τεχνικού Συμβούλου και ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 2004. Αποσυναρμολογήθηκαν τα εικοσιένα επιστύλια του οπισθονάου, τα οποία και αποκαταστάθηκαν δομικά στο έδαφος. Είχε προγνωθεί η αποκατάσταση των κατεστραμμένων από την πυρκαϊά των αρχαίων χρό-

ων κιόνων του οπισθονάου με τη χρήση
ιδικών ενεμάτων. Εκτός από τα αποσυναρ-
ιολογηθέντα μέλη, εργασίες δομικής απο-
κατάστασης πραγματοποιήθηκαν και σε αρ-
ετά από τα υποκείμενα μέλη. Ακολούθησε
ι ανατοποθέτηση όλων των αφαιρεθέντων
ελών του θριγκού αλλά και των χυτών
ιντιγράφων της δυτικής ζωφόρου, που κα-
ασκευάστηκαν με νέα, βελτιωμένη, σύνθε-
η των κονιαμάτων, η οποία αποκρυσταλ-
λώθηκε μετά από σειρά σχετικών μελετών
αι δοκιμών. Με την ολοκλήρωση του
ργού, πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώ-

ονται επίσης η απομάκρυνση και δομική ποκατάσταση τεσσάρων αναστολώμένων είσων, τεσσάρων λίθων πληρώσεως και μιας τριγλύφου καθώς και η δομική αποκατάσταση όλων των υποκείμενων μελών. Μετά την ολοκλήρωση της συντήρησης ων μετοπών επι τόπου, έχουν ξεκινήσει οι οργασίες απομάκρυνσής τους, ενώ βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη η διαδικασία της παραγής των χιτώνων τους αντιγράφων καθώς και η ολοκλήρωση της μελέτης εφαρμογής του έργου.

κτός από τα έργα που είναι σήμερα σε εξέξιν, στον Παρθενώνα πραγματοποιούνται ελέτες των περιοχών, όπου προγραμματίζονται στο μέλλον επεμβάσεις. Μεταξύ αυτών η οινομαντικότερη είναι η **μελέτη της δυτικής όψης**, καθώς η γενική κατάσταση πατήστηκε της περιοχής αυτής παρουσιάζεται, σε μακροοικοποκή εξέταση, πολύ κρίσιμη, τόσο στα τμήματα που διατηρούνται κατά χώραν όσο και στα τμήματα όπου έχουν ήδη γίνει επεμβάσεις από τον N. Μπιλάνο. Ούμφωνα με τη γενική προμελέτη αποκαταστάσεως του Παρθενώνα των Κορρέ-Μπούα, του 1983, απαιτούνται, σε πρώτη φάση, ωστικού χαρακτήρα επεμβάσεις αντικατάστασης των οξειδωμένων συνδετηρίων τοιχείων σε αναστηλωθέντα στο παρελθόν τμήματα της δυτικής όψης (γωνίες αετώματος, 1ο, 4ο, 5ο, 7ο κιονόκρανα κ.ά.). Σε επόμενη φάση, προβλέπονται επεμβάσεις πανένταξης στην όψη του μνημείου αρχαίων ταυτομένων θραυσμάτων και γενικότερα αισθητικής/διδακτικής αποκατάστασης. Η παραπομπή στη διατύπωση συγκεκριμένου προγράμματος επέμβασης (και κατά συνέπεια ξιόπιστου χρονοδιαγράμματος, οικονομικο-τεχνικού προϋπολογισμού κλπ.) απαιτείται για τη εκπόνηση αναλυτικής μελέτης εφαρμογής, η ακριβής και σε βάθος γνώση της κατάστασης διατήρησης της περιοχής και, κυρίως, ο καθορισμός της τελικής έκτασης της επέμβασης (αν λ.χ. αυτή θα περιλάβει και τη εταφορά στο μουσείο των δυτικών μετώπων, που διατηρούνται ακόμη κατά χώραν το μνημείο, ή ακόμη και των ακραίων, ρορος Δ, της νότιας και βόρειας πλευράς). Η ίδια αποφάσεων γι' αυτά τα ζητήματα είναι ξειρετικά δύσκολη, καθότι αφορούν την ιύρια, και δεσπόζουσα στο τοπίο της Ακρόπολης, όψη του Παρθενώνα, π οποία, επιρροοθέτως, στο μεγαλύτερο μέρος της δεν θα ουδέποτε αποσυναρμολογηθεί στο πα-

ελθόν. Η εκπόνηση της σχετικής αρχιτεκτονικής μελέτης έχει ήδη ξεκινήσει. Για την ποσούσεγγιον στην περιοχή αυτή του μνημείου και προκειμένου να αποφευχθεί η εγκαίσιαση από ικριώματα τοποθετήθηκε ειδική λαταρόρμα κυλιόμενη (που ανυψώνεται και απαρτίβαζεται) πάνω σε μεταλλικούς ιστούς, αλλά και άλιον που εξασφαλίζει την άνετη πρόσβαση στην περιοχή αυτή του μνημείου με την ελάχιστη δυνατή αισθητική επιβάρυνση. Η από τα μελλοντικά προγράμματα αποταστάσεως στον Παρθενώνα είναι να ανατίλλωση των μακρών τοίχων του οποκού. Οπως είναι γνωστό,

μελέτες αποκατάστασεως των δύο τοίχων, βόρειου και νότιου, του οποίου του Μνημείου με προτάσεις αναστηλώσεως σε όλη την περιοχή των 700 περίπου λιτόπλινθων τους στις αρχικές ή σε ομόλογες τεχνών αρχικών θέσεις έχουν ήδη ολοκληρωθεί, παρουσιάστηκαν μάλιστα στην 5η Διεθνή Συνάντηση την Αποκατάσταση των Μνημείων Ακρόπολης του 2002. Για την εφαρμογή τους η οποία απαραίτητη η εκσύνηση σχετικής στατικής μελέτης, που δημοσιεύεται στην εργασία από την Εθνική Αρχή για την Ανάπτυξη της Αρχαίας Ακρόπολης, θα πρέπει να επιλύσει το πρόβλημα του τρόπου στερεώσεως των

θών κατά την επανένταξή τους στο μνημείο, ο οποίο οφείλεται στο γεγονός της σχεδόν λοκληρωτικής καταστροφής της εσωτερικής αρειάς των τοίχων από την αρχαία πυρκαϊά άθως και του καθορισμού του ποδοστού συ νέου μαρμάρου, που θα χρειαστεί να προστεθεί. Πρόκειται για ένα πρόβλημα δύκολο και, κυρίως, κρίσιμο, αφού άπεται μέσως σοβαρών αισθητικών ζητημάτων, πως η εμφάνιση του εσωτερικού του Παρενώνα, η επιβάρυνση ή αλλοίωση του χαρα-πέρα του ερειπίου, η αλλαγή της υφής του.

τα Προπύλαια, με υπεύθυνο τον αρχιτέ-

να Τ. Τανούλα και επιστημονικό πρωτόκολλο των αρχιτεκτόνων Κ. Καρανάσο, τους αιτικούς μηχανικούς Β. Παπαβασιλείου, Πλασχαλίδην († 2003) και την υπογράφουσα καθώς και την αρχαιολόγο Ε. Πεπούλου, είναι σε εξέλιξη η αναστήλωση αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη εκτενών τμημάτων των λαμπρών μαρμάρινων οροφών κεντρικού κτηρίου, του τμήματος διπλάσιου μνημείου που κατεξοχήν θαυμαζόντος από την αρχαιότητα. Η σημερινή αναστήλωση –σε επιφάνεια περίπου διπλάσια από την παλαιότερη του Ν. Μπαλά-

1

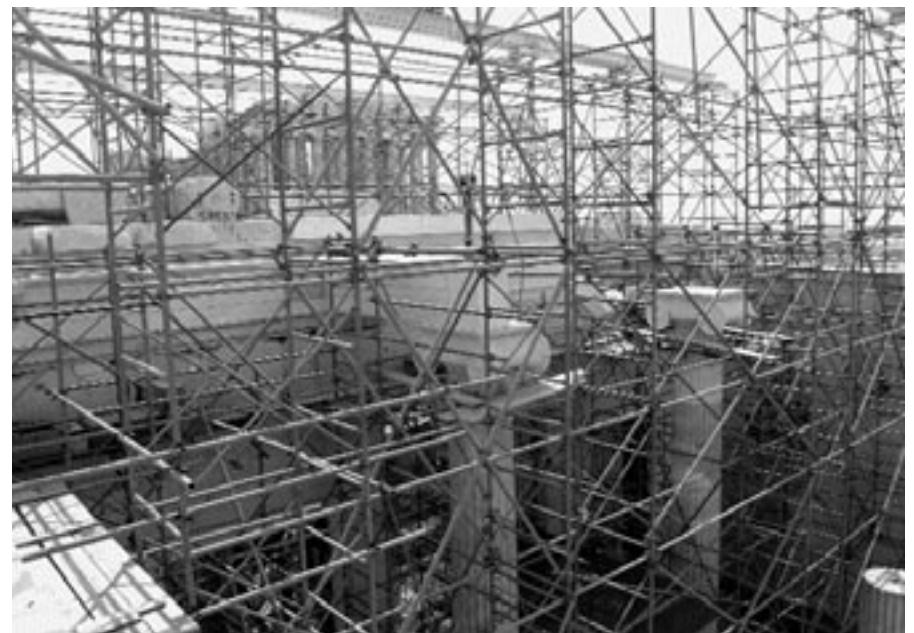
1. Το εωτερικό του οποίου του Παρθενώνος με τους πλάγιους τοίχους του από Α. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1986 2. Οι πλάγιοι τοίχοι του οποίου του Παρθενώνος αποσυναρμολογημένοι στο εωτερικό του. Απογν από Α. Φωτ. Μ. Κορρές, 1993 3. Αποκαπεσπωμένα μέλη της βόρειας κιονοστοιχίας έτοιμα προς ανατοπέτηση στον Παρθενώνα. Φωτ. Λ. Λαζαρίδης, 2007 4. Απογν του κεντρικού κτηρίου των Προτυλαίων, με τα νέα κιονικά κιονόκρανα, από ΝΔ. Φωτ. Φ. Μαλλούνης-Tufano, Φεβρουάριος 2007

– έγινε δυνατή μετά από εκτεταμένη
υνα μεταξύ των θραυσμάτων των μελών
αποσυναρμολογίθηκαν από τις ανα-
λωμένες οροφές και των θραυσμάτων
οροφών, που δεν είχαν χροισμοποιηθεί
ν προηγούμενη επέμβαση. Από την
υνα αυτή προέκυψε μεγάλος αριθμός
υσμάτων αρχιτεκτονικών μελών (δοκών,
νωματικών πλακών και μεταδοκίων πλα-
γών) των οροφών του μνημείου, τα οποία
ικές προσθήκες νέου μαρμάρου αποκα-
τανται σε μέλη που μπορούν να εντα-
ύν στις οροφές, στις αρχικές ή σε ομό-
ες με τις αρχικές θέσεις. Συγκεκριμένα,

αποποιηθείνται στην οροφή της ανατολί-
ς στοάς του κεντρικού κτηρίου, στα τρία
ώντα από Β μεταδόκια διαστήματα, επτά
κοί (τέσσερις διπλαδή επιπλέον της ανα-
τλώσης Μπαλάνου) και φατνωματικές
πλάκες, ενώ στην οροφή της δυτικής αίθου-
σης αναστηλώνονται έξι δοκοί και οι φατ-
νωματικές πλάκες στα δύο μεταδόκια δια-
στήματα της βορειοανατολικής γωνίας, που
αν και παλαιότερα αναστηλωθεί, αλλά και
το δύο παρακείμενα προς Ν διαστήματα,
ώντα από την κεντρική διάβαση του μνημεί-
ου. Ανάμεσα στα μέλη από νέο μάρμαρο,

μερική αναστάλωσην του βόρειου τοίχου
της κεντρικού κτηρίου και της ανατολικής
νοστογύιας αποτέλεσαν ουσιαστικά εμβό-
λα έργα στο πρόγραμμα αποκατάστασης
των οροφών των Προπυλαίων μετά τη δια-

πίστωση, μετά την αποσυναρμολόγηση των υπερκείμενων μελών, ότι η επέμβαση των ετών 1909-1917 είχε προχωρήσει σε σημαντικό αριθμό μελών στα τμήματα αυτά του μνημείου. Η παλαιότερη επέμβαση είχε πολύ πιθανόν επεκταθεί στον βόρειο τοίχο, προκειμένου να άρει τις παραμορφώσεις του, που είχαν προέλθει από τη μεγάλη έκρηξη του 17ου αι. Η διαπίστωση αυτή, συνοδευόμενη από την εμφανή κακή κατά-

Αναστήλωση οροφών κεντρικού κτηρίου Προπυλαίων. Άποψη από ΒΔ. Φωτ. Μ. Ιωαννίδου, Ιούνιος 2007

σταση των σιδερένιων ενισχύσεων της παλαιότερης αναστήλωσης και την συνακόλουθη δημιουργία ρηγματώσεων στα μέλη, επέβαλε κατά την τρέχουσα επέμβαση τη σταδιακή επέκταση της αποσυναρμολόγησης σε 55 αρχιτεκτονικά μέλη του βόρειου τοίχου, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται τα τρία επίτοιχα επιστύλια, η γωνιακή τρίγλυφος, η μετόπη και ένας λίθος του θυραίου τοίχου. Ανάλογο πρόβλημα παρουσιάσθηκε κατά την αποσυναρμολόγηση των σφρονδύλων των κιόνων της ανατολικής κιονοστοιχίας, όπου τα γνωστά στοιχεία τεκμηρίωναν την επέμβαση μόνον σε 8 σφρονδύλους των κιόνων υπ' αρ. 4 και 5 από Β. Τελικά, η αποσυναρμολόγηση μελών στην ανατολική κιονοστοιχία επεκτάθηκε πέραν των 6 κιονοκράνων και των 8 σφρονδύλων του 4ου και 5ου κίονα σε 21 ακόμα σφρονδύλους.

Στον ναό της Αθηνάς Νίκης πραγματοποιή-

ται από το 2000, σύμφωνα με τη μελέτη του Δ. Ζιρώ, η συντήρηση και αναστήλωση του μνημείου, με υπεύθυνη την πολιτικό μηχανικό Δ. Μιχαλοπούλου και επιστημονικό προσωπικό τον αρχιτέκτονα Κ. Μαμαλούγκα και την αρχαιολόγο Ε. Λεμπιδάκη. Οι σοβαρές βλάβες και τα δομικά προβλήματα που παρουσίαζε ο ναός, μετά τις παλαιότερες αναστηλωτικές επεμβάσεις των ετών 1835-1845 και 1935-1940, επέβαλαν την

αποκατάστασή του με την πλήρη αποσυναρμολόγηση, δομική αποκατάσταση και ανασυναρμολόγηση των 319 μελών του. Είχε ήδη απομακρυνθεί, από το 1998, η ζωφόρος του ναού, η οποία είχε εκτεθεί στο Μουσείο της Ακρόπολης. Η επέμβαση επεκτάθηκε και στα λείψανα του πάρινου ναϊσκου, που διατηρείται στον υπόγειο χώρο κάτω από τον μαρμάρινο ναό, του οποίου εξυγιάνθηκαν τα μέλη. Το πρόγραμμα περιέλαβε επίσης την αντικατάσταση της πλάκας από οπλισμένο σκυρόδεμα, πάνω στην οποία είχε συναρμολογηθεί στο παρελθόν ο ναός, με εσχάρα από ανοξείδωτο χάλυβα, πάνω στην οποία εδράζεται πλέον ο ναός. Την ολοκλήρωση της αποκατάστασης της κρηπίδας του μνημείου ακολούθησε η ανατοποθέτηση των λίθων του σποκεύ, σε νέα διάταξη, κατά την οποία αίρονται οι παλαιότερες παρατοπηθετήσεις, σύμφωνα με τη μελέτη του αρχιτέκτονα Κ. Μαμαλούγκα. Η αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης θα συμπληρωθεί με την τοποθέτηση των αντιγράφων της ιωνικής ζωφόρου από τεχνητό λίθο και με την αναστήλωση μέρους του ανατολικού αετώματος, των γείων και της σύμης του ναού με εκτεταμένες συμπληρώσεις από νέο μάρμαρο.

Η Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης διαθέτει οργανωμένο **Τομέα Συντήρησης της επιφάνειας των μνημείων** με υπεύθυνη τη χρηματική μηχανική Ε. Παπακωνσταντίνου και επιστημονικό προσωπικό τους διπλωματούχους συντηρητές Δ. Γαρμπιά, Δ. Δαμιανό, Χ. Λασκαρίδη, Α. Μαριδάκη, Α. Πάνου (υπεύθυνη συνεργείου Παρθενώνα), Σ. Παπιδά, Α. Τοιμερέκη (υπεύθυνη συνεργείου ναού Αθηνάς Νίκης), Ε. Φραγκιδάκη, Γ. Φραντζή (υπεύθυνη συνεργείου Ερεχθίου), Α. Φραντζικίνακη (υπεύθυνη συνεργείου Προπυλαίων) και Α. Χατζηπαπά. Ο Τομέας Συντήρησης αντιμετωπίζει, από το 1987, τις φθορές, που παρουσιάζονται στην επιφάνεια του μαρμάρου των μνημείων ως αποτέλεσμα της εωτερικής δομής του, των περιβαλλοντικών παραγόντων και των ανθρώπινων επεμβάσεων.

Η μεθοδολογία των επεμβάσεων συντήρησης της επιφάνειας των μνημείων σχεδιάστηκε από τον αείμνηστο καθηγητή και ιδρυτικό μέλος της ΕΣΜΑ Θ. Σκουλικίδη, και εμπλουτίζεται συνεχώς με τα νέα δεδο-

μένα, που προκύπτουν από τις εργασίες και από τη διεπιστημονική συνεργασία με εξειδικευμένους φορείς. Τα υλικά συντήρησης είναι ανόργανα, ασφεστικής σύστασης, ειδικά σχεδιασμένα ως προς τις φυσικοχημικές και μηχανικές ιδιότητες, ώστε να είναι συμβατά με το καταπονημένο μάρμαρο. Όπου απαιτείται ενίσχυση με μεταλλικές καρφίδες, χρησιμοποιείται τιτάνιο. Τα οργανικά υλικά έχουν αποκλεισθεί, διότι έχουν περιορισμένο χρόνο ζωής, επηρεάζονται από την υπεριώδη ακτινοβολία της ατμόσφαιρας και δεν είναι συμβατά με το μάρμαρο. Σωστικές και ουσιοτμητικές επεμβάσεις συντήρησης της επιφάνειας πραγματοποιούνται στις υπό αναστήλωση περιοχές των μνημείων καθώς και σε άλλες θέσεις που παρουσιάζουν αυξημένη επιφανειακή φθορά, καθώς και στο Ερέχθειο. Από τον Τομέα Συντήρησης της ΥΣΜΑ πραγματοποιούνται επίσης εργασίες στο Μουσείο της Ακρόπολης και συγκεκριμένα έρευνα θραυσμάτων γλυπτών, ταυτίσεις, συγκολλήσεις και προετοιμασία εκθεμάτων για το νέο Μουσείο Ακρόπολης. Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας με την Α' ΕΠΙΚΑ, εξειδικευμένοι συντηρητές της ΥΣΜΑ είναι επικεφαλής του συνεργείου του έργου προετοιμασίας και μεταφοράς των εκθεμάτων του Μουσείου Ακροπόλεως από τον βράχο στο κτύριο του νέου μουσείου στους πρόποδές του.

Από τις σπουδαιότερες εργασίες συντήρησης στην Ακρόπολη υπήρξε η ολοκλήρωση της **συντήρησης των λίθων της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνα**. Η συντήρηση αποσκοπούσε στην αποκατάσταση των φθορών πού είχε υποστεί η ζωφόρος κατά τη μακράν παραμονή της στο μνημείο. Έτοιμη μακρά περίοδος μελετών, ερευνών, δοκιμών και ελέγχων είχε ως στόχο την εξεύρεση της πλέον ακίνδυνης μεθόδου επέμβασης για την προστασία αυτών των αριστουργημάτων της γλυπτικής των κλασικών χρόνων με το καλύτερο δυνατόν αισθητικό αποτέλεσμα. Η επέμβαση άρχισε με τη δομική αποκατάσταση των λίθων της ζωφόρου. Ο καθαρισμός των λίθων της ζωφόρου από τους ρύπους και τη μαύρη κρούστα που τους επικάλυπταν αποτελούσε την πλέον ευαίσθητη και λεπτή επέμβαση, αφού κατά την εκτέλεσή της θα έπρεπε να διαφυλαχθούν και να μην απομακρυνθούν τα ιστορικά επιστρώματα της επιφάνειας

των γλυπτών, που διασώζουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την αρχική τους κατεργασία και πολυχρωμία. Η μέθοδος καθαρισμού που επιλέχθηκε ως η καταλληλότερη να εφαρμοσθεί είναι η μέθοδος Laser σε μια τελείως πρωτότυπη όμως εφαρμογή, με ταυτόχρονη διπλαδή συνδυαστική δράση δύο ακτινοβολιών, υπέρυθρου και υπεριώδους, που αναπτύχθηκε από το Ίδρυμα Ερευνών και Τεχνολογίας (ΙΤΕ). Οι εργα-

Άποψη του ναού της Αθηνάς Νίκης από τη στάθμη των οροφών των Προπυλαίων. Φωτ. Μ. Ιωαννίδου, Ιούνιος 2007

Συντήρηση επιφάνειας εσωτερικού οροφής βόρειας πρόστασης Ερεχθίου. Φωτ. Γ. Φραντζή, 2002

Τα νέα ιωνικά κιονόκρανα της αναστήλωσης των οροφών του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων. Φωτ. Ε. Πετροπούλου, Σεπτέμβριος 2006

Γενικά άποψη της περιοχής του Αρρηφόρου μετά την κατάχωση του μνημείου.
Φωτ. Μ. Ιωαννίδου, Ιούνιος 2007

ούνολο σ' ολόκληρο τον πλούτο του και την ομορφιά του.

Το έργο της ΥΣΜΑ, πέραν των τεσσάρων μεγάλων, επεκτείνεται και σε άλλα μνημεία, όπως λχ. στον Οίκο των Αρρηφόρων και το περιμετρικό Τείχος του Βράχου, στα οποία υπήρξε ανάγκη, για λόγους προστασίας και μελέτης, να διενεργηθούν επεμβά-

σεις με υπεύθυνους την αρχιτέκτονα Β. Μανιδάκη και τον πολιτικό μηχανικό Δ. Εγγλέζο. Η Επιτροπή Συντηρίσεως Μνημείων Ακροπόλεως αποφάσισε την **κατάχωση των θεμελίων του Οίκου των Αρρηφόρων**, του οποίου τα οικοδομικά λείψανα είχαν αποκαλυφθεί βθοριδυτικά του Ερεχθίου και σε επαφή με το βόρειο Τείχος της Ακρόπολης, για λόγους προστασίας των ευ-

Τακτοποίηση σε λιθοσωρούς, κατά είδος, μετά την καταγραφή τους, των διασπάρτων αρχαίων του βράχου της Ακρόπολης. Φωτ. Κ. Κίσσας, 2002

αίσθητων πώρινων θεμελίων του. Το έργο αυτό ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2007.

Το **περιμετρικό Τείχος της Ακρόπολης** αποτελεί καθαυτό μνημείο εξαιρετικής σημασίας. Οι συνεχείς επισκευές του από την αρχαιότητα έως σήμερα συνέβαλαν στη διατήρησή του. Παρ' όλα αυτά, δομικές βλάβες, όπως ρυγματώσεις, διάκενα και έντονες παραμορφώσεις, είναι εμφανείς σε πολλές περιοχές της αρχαίας κατασκευής, όπως και στα νεώτερα επισκευασμένα τμήματα. Το πρόγραμμα που βρίσκεται σήμερα σε πλήρη ανάπτυξη αφορά στην αναλυτική τεκμηρίωση και στη συστηματική παρακολούθηση του Τείχους με μηχανικό τρόπο αλλά και με τις πλέον σύγχρονες μεθόδους πλεκτρονικής καταγραφής, με στόχο τη διερεύνηση της στατικής του επάρκειας, τη σύνταξη μελετών και την πραγματοποίηση επεμβάσεων οιστικού χαρακτήρα σε αυτό. Στις μεθόδους αυτές περιλαμβάνονται γεωφυσικές διασκοπίεις και εγκατάσταση συστήματος οπτικών ινών και γεωδαιτικού σταθμού. Στο πρόγραμμα του περιμετρικού Τείχους περιλαμβάνεται επίσης η τεκμηρίωση της σεισμολογικής ουμπεριφοράς του γεωλογικού σχηματισμού της Ακρόπολης με την εγκατάσταση δικτύου επιταχυνοισχράφων. Κατά την αναλυτική τεκμηρίωση του Τείχους αναμένεται να βελτιωθούν και οι γνώσεις μας για την αρχαία μορφή, τα υλικά, τους τρόπους δομής και τις ιστορικές φάσεις του, έτσι ώστε να αποδοθεί το απαραίτητο υπόβαθρο πληροφοριών για την εκτίμηση και τον υπολογισμό κάθε μελλοντικής επέμβασης.

Το πρόγραμμα της **Καταγραφής των αρχαίων διασπάρτων θραύσμάτων** στην Ακρόπολη ξεκίνησε το 1977 και ολοκληρώθηκε στο τέλος του 2006. Οι εργασίες αποσκοπούσαν στην αναγνώριση των θραύσμάτων, που περιέχονται σε 25 μεγάλους λιθοσωρούς, και στην απόδοση των αρχιτεκτονικών μελών στα μνημεία, προκειμένου να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο των προγραμμάτων αναστήλωσης. Παράλληλα, ταυτίσθηκαν και αποδόθηκαν στο Μουσείο Ακροπόλεως θραύσματα γλυπτών και επιγραφών. Συνολικά μέχρι το τέλος του 1999 καταγράφηκαν 14.000 μέλη, ενώ από το 2000 μέχρι το 2007, με υπεύθυνο τον αρχαιολόγο Κ. Κίσσα, καταγράφονταν 7.000 θραύσματα. Από το 2007 το πρόγραμμα θα συνεχί-

σθεί με την καταγραφή των πώρινων διασπάρτων μελών.

Στις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από την ΥΣΜΑ περιλαμβάνεται ο **ανελκυστήρας πρόσθασης στην Ακρόπολη για τα Άτομα με Αναπηρία (ΑμεΑ)**. Η εγκατάσταση του ανελκυστήρα στη βόρεια πλευρά της Ακρόπολης ολοκληρώθηκε, με υπεύθυνο τον μηχανολόγο-πλεκτρολόγο Σ. Οικονομόπουλο, σε χρόνο-ρεκόρ 5 εβδομάδων, προκειμένου αυτό να είναι έτοιμος για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Αυγούστου του 2004. Έκτοτε λειτουργεί απρόσκοπτα, χάρη στην υψηλή τεχνογνωσία, την εμπειρία και τον τεχνικό εξοπλισμό της Υπηρεσίας.

Σημαντικοί και απαραίτητοι για τη λειτουργία της ΥΣΜΑ είναι οι τομείς υποστήριξης των έργων: εκείνος της **Ηλεκτρομηχανολογικής υποστήριξης**, με υπεύθυνο τον μηχανολόγο μηχανικό Σ. Οικονομόπουλο, το **Εργαστήριο κατασκευής εκμαγείων** με υπεύθυνη την υπογράφουσα, το **Εργαστήριο ειδικών φωτογραφίσεων και κινηματογραφίσεων** με υπεύθυνο τον φωτογράφο Σ. Μαυρομάτη, το **Λογιστήριο** με υπεύθυνο τον Π. Κατοικίδη, τη **Γραμματεία** με υπεύθυνη την Χ. Παπανικολάου, το **Γραφείο διαχείρισης υλικών** με υπεύθυνο τον Θ. Φουτού. Τέλος, ιδιαίτεροι τομείς της ΥΣΜΑ αποτελούν εκείνοι της **Ενημέρωσης** και **Εκπαίδευσης** με υπεύθυνη την αρχιτέκτονα-αρχαιολόγο Κ. Χατζηαστάνη και της **Τεκμηρίωσης** με υπεύθυνη τον αρχαιολόγο Φ. Μαλλούχου-Tufano.

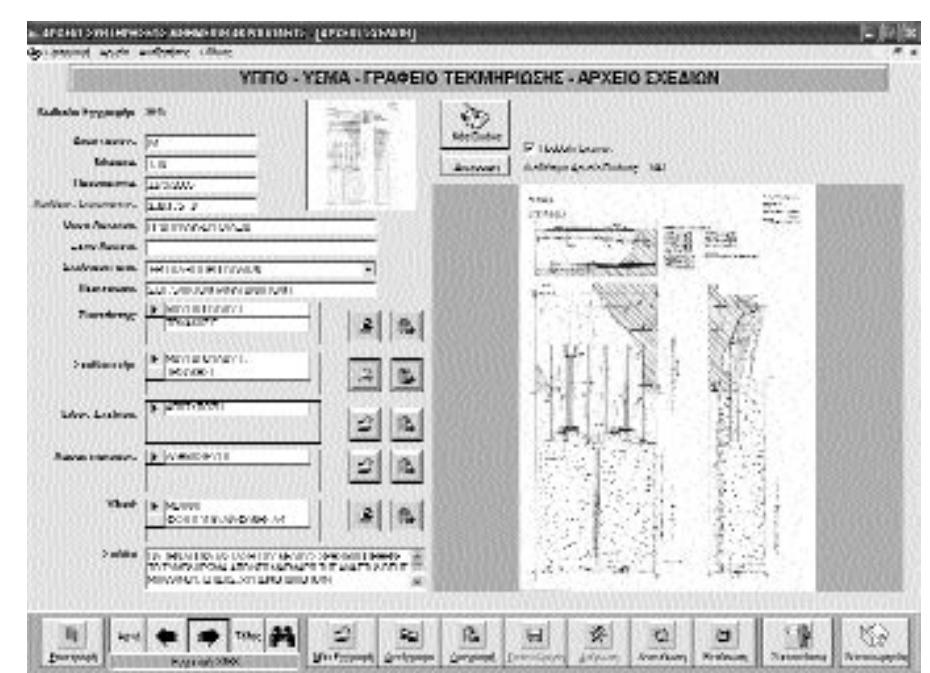
Για κάθε έργο μνημειακής αποκαταστάσης –πόσο μάλλον για την Ακρόπολη– αποτελεί καθήκον, αφενός η συνεχής πληροφόρηση των πολιτών περί αυτού και αφετέρου η διασύνδεσή του με την εκπαίδευση. Γι' αυτό και ένας από τους πρώτους στόχους της ΥΣΜΑ υπήρξε η επαφή με το ευρύ κοινό και η επικοινωνία με την εκπαιδευτική κοινότητα, πιστεύοντας ότι το πρώτο βήμα για τον οεβασμό και τη συντήρηση ενός μνημείου είναι η ευασθθοποίηση των πολιτών από μικρή ηλικία. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, με τα οποία τα παιδιά γνωρίζουν τα μνημεία και τα εκτελούμενα σε αυτά έργα, συμμετέχουν στους αναπόφευκτους θεωρητικούς προβληματισμούς και αποκτούν άμεσες εμπειρίες. Ο Τομέας Εκπαί-

Οι εκπαιδευτικές μουσειοσκευές της Ακρόπολης. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 2002

κό υλικό, ειδικές εκδόσεις και μουσειοσκευές, το οποίο δανείζει ή παρέχει μόνιμα σε σχολεία, οργανώνει ειδικά συνέδρια για εκπαιδευτικούς και εκδίδει τα πρακτικά τους, σε οχηδαίρει σεμινάρια σε εκπαιδευτικούς και, τέλος, σχεδιάζει εκθέσεις σε συνεργασία με το επιστημονικό προσωπικό των έργων και άλλους φορείς.

Η αναλυτική τεκμηρίωση των εργασιών

Η βάση δεδομένων της τεκμηρίωσης των αναστηλωτικών έργων Ακροπόλεως

αναστήλωσης και συντήρησης, εκτός το ότι επιβάλλεται από τη διεθνή αναστηλωτική δεontολογία, διασφαλίζει επιπροσθέτως την τήρηση της θεωρητικής αρχής της αναστρεψιμότητας των επεμβάσεων, η οποία από την αρχή τέθηκε στα έργα Ακρόπολεως. Όλες οι φάσεις των επεμβάσεων τεκμηρίωνται, με ποικίλους τρόπους. Η τεκμηρίωση περιλαμβάνει την καταγραφή των εργασιών σε ημερολόγια, τη σχεδιαστική τεκμηρίωση (σχέδια αποτύπωσης υφιστάμενης κατάστασης των μνημείων, σχέδια αποτύπωσης της δομικής αποκατάστασης των αρχιτεκτονικών μελών, σχέδια χαρτογράφησης των φθορών της επιφάνειας των μνημείων και των σχετικών επεμβάσεων συντήρησης) καθώς και τη συστηματική φωτογραφική ή και κινηματογραφική παρακολούθηση των εργασιών.

Ο μεγάλος αριθμός των παραγόμενων τεκμηρίων επέβαλλε την πλεκτρονική διαχείρισή τους. Η βάση δεδομένων της τεκμηρίωσης των αναστηλωτικών έργων Ακρόπολεως διαχειρίζεται το υλικό που παράγεται καθημερινά στα εργοτάξια, καθώς και το αρχειακό υλικό της Επιτροπής Ακρόπολεως. Η δυνατότητα της βάσης δεδομένων να παράσχει σύνθετες απαντήσεις σχετικά με τα αρχιτεκτονικά μέλη των μνημείων και τις επεμβάσεις που πραγματοποιούνται σε αυτά, την καθιστά ένα χρήσιμο εργαλείο στη διάθεση των εργαζομένων στα έργα αλλά και της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας.

Στο ευρύτερο πλαίσιο της τεκμηρίωσης των επεμβάσεων της ΥΣΜΑ, από το 2007, σχεδίασε και υλοποιεί, με ευθύνη της υπογράφουσας και της αρχαιολόγου Δ. Μουλλού, το έργο «Ανάπτυξη Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων στην Ακρόπολη των Αθηνών» με χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας». Κύριος στόχος του προγράμματος είναι η χαρτογράφηση του αναγλύφου της Ακρόπολης, διαμέσου, αφενός, της πλήρους τοπογραφικής και φωτογραμμετρικής αποτύπωσης του Τείχους και της κάτωφης της Ακρόπολης, αφετέρου της τρισδιάστατης σάρωσης (3D scanning) του Ερεχθίου και του Τείχους σε όλο το μήκος του. Το σύνολο των πληροφοριών που θα προκύψουν θα ενταχθεί σε ευέλικτο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (GIS), το οποίο θα συνδυαστεί με αναβάθμιση της υφιστάμενης βάσης δεδομένων της τεκμηρίωσης των αναστηλωτικών έργων. Στο άμεσο μέλλον

προβλέπεται η δημιουργία ειδικής ιστοσελίδας στο διαδίκτυο, διαφέσου της οποίας το ενδιαφέρομενο κοινό θα έχει την ευκαιρία να παρακολουθεί σε τακτή βάση την εξέλιξη και τα αποτελέσματα των έργων.

Εργασίες αποσυναρμολόγησης βόρειων μετοπών του Παρθενώνος. Φωτ. Ρ. Χριστοδούλου, 2007

Αναστήλωση βόρειας κιονοστοιχίας Παρθενώνος από ΒΑ. Φωτ. Λ. Λαζαρίνος, 2006

Στο πλαίσιο στέρεα εγκαθιδρυμένων και καθιερωμένων διαδικασιών επιστημονικής διαφάνειας και διαλόγου και γενικότερα διάχυσης της πληροφορίας για τα έργα στην

Ακρόπολη, συνεχίστηκε αμείωτα από την ΥΣΜΑ, στο διάστημα 2000-2007, η έκδοση μελετών αποκαταστάσεως των μνημείων (2002: Κ. Ζάμπας, *Οι εκλεπτύνονται των κιόνων του Παρθενώνος και Μελέτη δομικής αποκαταστάσεως της βόρειας όψης του Παρθενώνος*, Ε. Παπακωνσταντίνου-Κ. Φραντζικινάκη-Π. Πουλή-Β. Ζαφειρόπουλος, *Μελέτη καθαρισμού της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνος*, Κ. Παράσηχη-Ν. Τογανίδης, *Μελέτη αποκαταστάσεως του νότιου τοίχου του Παρθενώνος*, Θ. Σκουλικίδης, *Μέθοδοι συντήρησης του Πεντελικού μαρμάρου*, Τ. Τανούλας-Μ. Ιωαννίδου, *Μελέτη αποκαταστάσεως της ανωδομής του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων*, Ν. Τογανίδης-Κ. Ματάλα, *Μελέτη αποκαταστάσεως του βόρειου τοίχου του Παρθενώνος*, η σύγκλιση διεθνούς συναντήσεως ειδικών (2002, 5η Διεθνής Συνάντηση για την Αποκατάσταση των μνημείων Ακροπόλεως), η διοργάνωση εκθέσεων (λ.χ. έκθεση φωτογραφιών των έργων του Σ. Μαυρομάτη), η συμμετοχή του επιστημονικού προσωπικού σε ημερίδες και συνέδρια, η παροχή διαλέξεων κ.ά. Τέλος, από το 2000, άρχισε σε επίσημη βάση η έκδοση του ενημερωτικού δελτίου της Υπηρεσίας, των *Ενημερωτικών Ειδήσεων για την αναστήλωση των μνημείων Ακροπόλεως*.

Το έργο της ΥΣΜΑ, στα επάρχια της λειτουργίας της, πιστεύεται ότι δικαίωσε πλήρως τη σύσταση της ειδικής αυτής περιφερειακής υπηρεσίας του ΥΠΠΟ. Με την επικείμενη ολοκλήρωση των τρεχόντων προγραμμάτων μια περίοδος των αναστηλωτικών έργων στην Ακρόπολη θα κλείσει, μια νέα θα αρχίσει. Πιστεύεται, ότι στη νέα αυτή φάση των έργων οδηγοί θα είναι η αποκτημένη πλέον γνώση και εμπειρία και πάντα το δημιουργικό κέφι και ο ενθουσιασμός, έτοι ώστε σε εύλογο χρονικό διάστημα να δούμε αποκατεστημένα τα μνημεία της Ακρόπολης, όχι μόνον ως αιώνια σύμβολα του οικουμενικού κλασικού ελληνικού πνεύματος αλλά και ως σημεία της επιστήμης και της τεχνογνωσίας της σύγχρονης Ελλάδας.

Μαρία Ιωαννίδου
Πολιτικός Μηχανικός
Διευθύντρια της ΥΣΜΑ

Η μέριμνα για την ενημέρωση του κοινού αποτελεί βασική παράμετρο κάθε μεγάλου αναστηλωτικού έργου, ιδιαίτερα δε όταν αυτό εκτελείται σε έναν αρχαιολογικό χώρο, που δέχεται καθημερινά μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Η τακτική αποτίμηση των απόψεων του κοινού για τα έργα αναστήλωσης μπορεί να συμβάλει στον αποτελεσματικότερο σχεδιασμό της επικοινωνιακής πολιτικής μιας υπηρεσίας αναστήλωσης, όπως η ΥΣΜΑ. Με αφετηρία την αντίληψη αυτή, σχεδιάστηκε και προωθήθηκε η διεξαγωγή έρευνας κοινής γνώμης για τις αναστηλωτικές εργασίες που εκτελούνται στα μνημεία της Ακρόπολης. Η έρευνα στόχευε στη διερεύνηση των αντιλήψεων των επισκεπτών για την αναστήλωση γενικά, και ειδικότερα για τις αναστηλωτικές πρακτικές της ΕΣΜΑ.

Η μέθοδος του ερωτηματολογίου με ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών κρίθηκε κατάλληλη για την προσέγγιση ενός πολυπληθούς, πολυσύνθετου κοινού, με διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά και ποικίλα ενδιαφέροντα. Κατά τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου αποφεύγθηκαν οι ερωτήσεις γνώσεως, που θα μπορούσαν να αποθαρρύνουν τους επισκέπτες από τη συμμετοχή τους στην έρευνα. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη διατύπωση των ερωτήσεων κατά τρόπο, ώστε να μη κατευθύνουν τους ερωτώμενους σε συγκεκριμένες απαντήσεις αλλά, αντιθέτως, να τους παρέχουν αρκετές εναλλακτικές για να τοποθετηθούν με ακρίβεια. Τέλος, λίγηθη πιστοποίηση της ερωτηματολογίας που διαθέτουν οι επισκέπτες κατά την έξοδό τους από τον αρχαιολογικό χώρο και η φυσική κόπωση, αποτέλεσμα της περιήγησης τους στον βράχο της Ακρόπολης, γεγονός που οδηγεί στη διαμόρφωση ενός, κατά το δυνατόν, σύντομης και της τεχνογνωσίας της σύγχρονης Ελλάδας.

Στην ανάλυση που ακολουθεί, προκειμένου να διευκολυνθεί ο αναγνώστης, όλοι οι δεκαδικοί αριθμοί έχουν στρογγυλευθεί προς τον πλησιέστερο ακέραιο. Η διεξαγωγή της έρευνας ανατέθηκε στην εταιρεία δημοσκοπίσεων Metron Analysis.

Η έρευνα διεξήχθη στο διάστημα έξι μηνών (Ιούνιος-Νοέμβριος 2006), στη διάρκεια τριών τυχαία επιλεγμένων ημερών κάθε μήνα, από τις 11.00 π.μ. έως τις 3.00 π.μ. Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε σε πέντε γλώσσες, δηλαδή στα Αγγλικά, Γαλλικά, Ισπανικά, Ιταλικά και Κινέζικα. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 1032 επισκέπτες. Τα αποτελέσματα, που παραδόθηκαν από την εταιρεία δημοσκοπίσεων στην ΥΣΜΑ, μπορούν να καταταγούν σε πέντε κατηγορίες, που αντιστοιχούν σε ισάριθμες ενότητες του ερωτηματολογίου:

- Γενικά χαρακτηριστικά των επισκεπτών (Ερ. 13 έως Ερ. 16)

Εποκέπτες στην Ακρόπολη. Φωτ. Ε. Πετροπούλου, 2006

δημογραφικό προφίλ των επισκεπτών. Η ανάλυση των απαντήσεων κατέδειξε ότι στην έρευνα συμμετείχαν τόσο άνδρες (53%), όσο και γυναίκες (46%). Οι πλικακές ομάδες που αντιπροσωπεύονται καλύτερα είναι αυτά των 31 έως 45 ετών (37%) και των 18 έως 30 ετών (35%). Το υπόλοιπο δείγμα κατανέμεται μεταξύ της κατηγορίας 46 έως 60 ετών (21%), της κατηγορίας άνω των 60 ετών (4%) και της κατηγορίας κάτω των 18 ετών (3%). Ενδιαφέρον εύρημα της έρευνας αποτελεί τη διαπίστωση ότι οι συντριπτικές πλειονότητα των επισκεπτών (81%) έχει λάβει ανώτερη μόρφωση, ενώ μόνον ένα μικρό ποσοστό των ερωτημένων (15%) έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του σε μέσο επίπεδο. Τέλος, κατά τη διερεύνηση της εθνικότητας των επισκεπτών, διαπιστώθηκε ότι οι ισχυρότεροι αντιπροσώπευση στην έρευνα έχουν οι ευρωπαϊκές χώρες (με επικρατέστερες τις Ισπανία, Γαλλία, Ιταλία, Βρετανία και Ελλάδα), καθώς και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Ειδικά χαρακτηριστικά της επίσκεψης στον αρχαιολογικό χώρο
Κατά τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν τα ειδικά χαρακτηριστ

ομάδα (group). Θα πρέπει να τονισθεί, βέβαια, ότι η εικόνα αυτή δεν είναι σε καμία περίπτωση αντιπροσωπευτική του συνόλου των επισκεπτών. Αντίθετως, η καθημερινή παρατήρηση επιβεβαιώνει ότι η πλειονότητα των επισκεπτών συμμετέχει σε κάποια οργανωμένη ομάδα. Η εικόνα οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην απροθυμία των μελών των οργανωμένων ομάδων να συμμετάσχουν στην έρευνα, προφανώς λόγω των αυστηρών χρονικών πλαισίων, εντός των οποίων διενεργείται η επίσκεψη. Ωστόσο, επειδή οι συμμετέχοντες στην ίδια ομάδα τείνουν να έχουν παρόμοια δημογραφικά

Ρωτώντας τους επισκέπτες για τα αναστόλωτά έργα στην Ακρόπολη. Φωτ. Ε. Πετροπούλου, 2006

χαρακτηριστικά και κοινές παραστάσεις, τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την ανάλυση των απαντήσεων μπορούν, με μικρό περιθώριο σφάλματος, να γενικεύθουν στο σύνολο του υπό διερεύνηση πλήθυσμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι το 36% των ερωτηθέντων είχε επισκεφθεί 2 έως 5 αρχαιολογικούς χώρους κατά τους προηγούμενους 12 μήνες, ενώ το 23% είχε επισκεφθεί πάνω από 5, ποσοστό που κρίνεται ιδιαίτερα υψηλό. Αντίστοιχο (23%) ήταν το ποσοστό όσων είχαν επισκεφθεί μόνον έναν αρχαιολογικό χώρο, ενώ το 17% δεν είχε επισκεφθεί άλλον αρχαιολογικό χώρο στο ίδιο διάστημα. Στην ερώ-

την που διερευνά την πρώτη πηγή ενημέρωσης σχετικά με την Ακρόπολη, η πλειονότητα των ερωτηθέντων ανέφερε το σχολείο (62%) και τα βιβλία (52%). Επισπάνεται ότι στην ερώτηση αυτή οι επισκέπτες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν περιοστέρες από μια απαντήσεις. Τέλος, στην ερώτηση που διερευνά τα μέσα πληροφόρησης των επισκεπτών κατά την επίσκεψη, το 42% υπέδειξε τις πινακίδες, το 36% τον ξεναγό και το 30% τον αρχαιολογικό οδηγό ή άλλο έντυπο. Και σε αυτή την περίπτωση, οι επισκέπτες είχαν τη δυνατότητα περιοστέρων από μια επιλογή.

Στην ερώτηση 2 («Σε τί αφορά η αναστόλωση των μνημείων;») η πλειονότητα των ερωτηθέντων (70%), απάντησε «σε ανατοποθέτηση του αρχαίου υλικού και μερική συμπλήρωση με νέο μάρμαρο», ενώ μικρότερο (23%), αν και όχι αμελητέο, ήταν το ποσοστό όσων απάντησαν «σε πλήρη συμπλήρωση και ανακατασκευή του μνημείου». Οι απόψεις των επισκεπτών για τις πρακτικές της ΕΣΜΑ διερευνήθηκαν μέσω των ερωτήσεων 3 έως 5. Για λόγους οικονομίας, αλλά και προκειμένου να διευκολυνθεί ο αναγνώστης, στην ανάλυση που ακολουθεί οι απαντήσεις έχουν ενοποιηθεί σε ευρύτερες κατηγορίες. Ως εκ τούτου, στην κατηγορία «συμφωνώ» αθροίζονται τα ποσοστά των υποκατηγοριών «συμφωνώ απόλυτα» και «μάλλον συμφωνώ» και, αντίστοιχα, στην κατηγορία «διαφωνώ», τα ποσοστά των υποκατηγοριών «διαφωνώ απόλυτα» και «μάλλον διαφωνώ».

Στην ερώτηση 3 («Κατά την αναστόλωση, τα μνημεία συμπληρώνονται με τη χρήση νέου μαρμάρου. Ποια η γνώμη σας για αυτή την πρακτική;») το 68% των ερωτηθέντων απάντησε ότι συμφωνεί, ενώ το 16% ότι διαφωνεί. Στην ερώτηση 4 («Κατά την αναστόλωση τα αυθεντικά γλυπτά μεταφέρονται στο μουσείο για συντήρηση και προστασία και αντικαθίστανται με αντίγραφα στα μνημεία. Ποια η γνώμη σας για αυτή την πρακτική;») το ποσοστό των ερωτηθέντων που συμφωνούν υπέρχει εντυπωσιακό, ανερχόμενο σε 82%, ενώ το ποσοστό όσων διαφωνούν περιορίστηκε στο 9%.

Περαιτέρω διερεύνηση των απόψεων αυτών επιχειρήθηκε μέσω της ερώτησης 5. Στην περίπτωση αυτή ζητήθηκε από τους επισκέπτες να τοποθετήσουν μεταξύ αντιθετικά διατυπωμένων προτάσεων. Τέσσερα αντιθετικά σχήματα παρουσιάστηκαν στους ερωτώμενους, που κλήθηκαν να επιλέξουν με ποια πρόταση συμφωνούν περισσότερο. Το πρώτο αντιθετικό ζεύγος αποτελείτο από το σκέλος «η αναστόλωση αναδεικνύει τη μορφή των μνημείων» εναντί του «η αναστόλωση αλλοιώνει τη μορφή των μνημείων». Το 44% των ερωτηθέντων συμφώνησε με την πρώτη πρόταση, ενώ μόνο το 29% συμφώνησε με τη δεύτερη. Σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων (27%) δεν τοποθετήθηκε ούτε υπέρ της μιας ούτε υπέρ της άλλης πρότασης. Το επόμενο αντιθετικό σχήμα αποτελείτο από την πρόταση «η χρωματική αντίθεση αρχαίου μαρμάρου και

νέων συμπληρωμάτων συμβάλλει στη διάκριση αρχαίου και νέου υλικού» έναντι της «η χρωματική αντίθεση αρχαίου μαρμάρου και νέων συμπληρωμάτων έχει δυσάρεστο αισθητικό αποτέλεσμα». Το 43% των ερωτηθέντων συμφώνησε με την πρώτη πρόταση, ενώ το 29% συμφώνησε με τη δεύτερη πρόταση. Και σε αυτή την περίπτωση, το 27% των ερωτηθέντων δεν τάχθηκε ούτε υπέρ της μιας ούτε υπέρ της άλλης πρότασης. Στις αντιθετικά διατυπωμένες προτάσεις «η χρήση νέου μαρμάρου βοηθά στην κατανόηση της μορφής των μνημείων» και «η χρήση νέου μαρμάρου αλλοιώνει τον αυθεντικό χαρακτήρα των μνημείων», το 47% των επισκεπτών συμφώνησε με την πρώτη πρόταση, ενώ το 26% με τη δεύτερη. Για μια ακόμη φορά, το ένα τέταρτο περίπου των ερωτηθέντων (26%) δε συμφώνησε ούτε με τη μία ούτε με την άλλη πρόταση. Το τελευταίο αντιθετικό ζεύγος αποτελείτο από την πρόταση «η αντικατάσταση των γλυπτών με αντίγραφα στα μνημεία είναι απαραίτητη για την προστασία των γλυπτών» έναντι της «η αντικατάσταση των γλυπτών με αντίγραφα αλλοιώνει τον αυθεντικό χαρακτήρα των μνημείων». Η πλειονότητα των ερωτηθέντων (50%) τάχθηκε υπέρ της πρώτης πρότασης, ενώ σημαντικά μικρότερος αριθμός ερωτηθέντων (22%) τάχθηκε υπέρ της δεύτερης. Το ποσοστό των ερωτηθέντων που δεν τοποθετήθηκαν ανήλθε στο 27%.

Βαθμός ικανοποίησης από το έργο της αναστόλωσης και την επίσκεψη

Κατά τη σύνταξη του ερωτηματολογίου κρίθηκε απαραίτητο να διερευνηθεί η συνολική εντύπωση των επισκεπτών για τον αρχαιολογικό χώρο και την αναστόλωση των μνημείων, και μάλιστα σε σχέση με την προσδοκία που είχαν πριν την επίσκεψη. Ο βαθμός ικανοποίησης μπορεί να αναδειχθεί σε οπμαντικό παράγοντα κατανόησης του έργου που εκτελείται στα μνημεία της Ακρόπολης, καθώς ένας επισκέπτης που αφήνει τον αρχαιολογικό χώρο έχοντας αποκομίσει θετικές εντυπώσεις, είναι πιθανότερο να ανατρέξει σε δευτερεύουσες πηγές ενημέρωσης, μετά την επίσκεψή του.

Στην ερώτηση 6 («Τι γνώμη αποκομίσατε για την αναστόλωση των μνημείων κατά την επίσκεψή σας;»), το 39% των ερωτηθέντων απάντησε «η διορθωθεί τον αρχαιολογικό χώρο» πάνω από την επίσκεψή της, ενώ μόνο το 12% απάντησε «η για να αυξηθεί η προσέλευση των επισκεπτών». Το επόμενο αντιθετικό σχήμα αποτελείτο από την πρόταση «η χρωματική αντίθεση αρχαίου μαρμάρου και μόλις το 1% «πολύ αρνητική» και μόλις το 1% «πολύ αρνητική» γνώμη. Το 10% των

επισκεπτών απάντησε «ούτε θετική/ούτε αρνητική». Στην ερώτηση 7 («Η αρχιτεκτονική των μνημείων της Ακρόπολης ανταποκρίνεται στην άποψη που έχατε για αυτά πριν την επίσκεψή σας;») το 43% απάντησε «απόλυτα», το 34% «πολύ», το 16% «αρκετά», το 4% «λίγο» και μόλις το 1% απάντησε ότι δεν ανταποκρίνεται «καθόλου». Τέλος, στην ερώτηση 8 («Με βάση όσα περιμένατε να δείτε πόσο ικανοποιημένος μείνατε από τη συνολική εμπειρία της επίσκεψης;») το 44% των ερωτηθέντων δηλώνει πολύ ικανοποιημένο, το 45% δηλώνει μάλλον ικανοποιημένο, το 6% δηλώνει ούτε ικανοποιημένο

Έρευνα επισκεπτών για την αναστόλωση της Ακρόπολης. Φωτ. Ε. Πετροπούλου, 2006

ποσοστό 4% εξέφρασε την ανυπομονούσια του για την ολοκλήρωση των έργων.

Συμπεράσματα

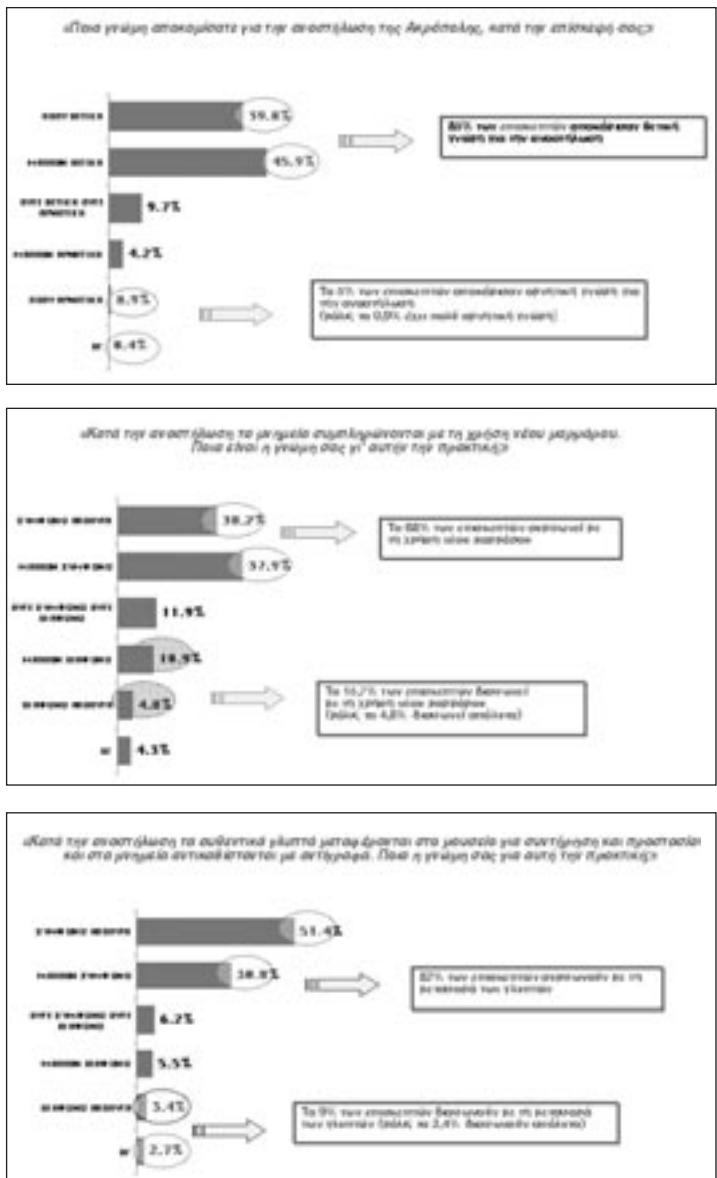
Μια διεισδυτική ματιά στα παραπάνω αποτελέσματα μας επιτρέπει να κατανούσουμε τις απόψεις των επισκεπτών για την αναστόλωση των μνημείων της Ακρόπολης. Δε θίναται υπερβολή αν υποστηρίζαμε ότι, στην πλειονότητά τους, οι επισκέπτες διάκεινται θετικά απέναντι στο εγχείρημα της αναστόλωσης. Ακόμη κι όταν αγνοούν τους επιμέρους λόγους που επέβαλαν την αναστόλωση, οι επισκέπτες είναι πεπεισμένοι ότι οι προσπάθειες πρωτίστως αποσκοπούν στην προστασία των μνημείων. Η επιλογή αυτή καταδεικνύει την υψηλή θέση που κατέχει η προστασία των μνημείων στην αξιολογική κλίμακα του κοινού, έναντι της εκπαιδευτικής τους αξιοποίησης και, πολύ περισσότερο, της εμπορευματικής τους εκμετάλλευσης. Με αφετηρία την πεποίθηση αυτή, η πλειονότητα των επισκεπτών εγκρίνει τις επιμέρους αναστολωτικές πρακτικές που εφαρμόζονται, δηλαδή τη συμπλήρωση των αρχαίων με νέο μάρμαρο ή την απομάκρυνση των γλυπτών από τα μνημεία για λόγους προστασίας. Ιδιαίτερα για το κρίσιμο ζήτημα της αντικατάστασης των γλυπτών με αντίγραφα, φαίνεται ότι υπάρχει σχεδόν ομόφωνη αποδοχή από την πλευρά των ερωτηθέντων.

Τα αποτελέσματα αυτά διαφοροποιούνται ελαφρώς, χωρίς όμως να ανατρέπεται η γενική εικόνα, όταν οι επισκέπτες καλούνται να τοποθετηθούν μεταξύ μιας θετικής και μιας αρνητικής πρότασης.

να των μνημείων της Ακρόπολης ανταποκρίνεται στις προσδοκίες που είχαν για αυτά οι επισκέπτες πριν την επίσκεψη. Επίσης, ότι ο βαθμός ικανοποίησης από τη συνολική εμπειρία της επίσκεψης, αλλά και από την γενική εικόνα των έργων αναστήλωσης, είναι ιδιαίτερα υψηλός. Τα επιμέρους σχόλια στο τέλος του ερωτηματολογίου είναι, σε μεγάλο βαθμό, θετικά και ενθαρρυντικά για το έργο. Αρκετοί από τους επισκέπτες εκφράζουν την επιθυμία να δουν το έργο ολοκληρωμένο, ενώ άλλοι ουγκρίνουν την εικόνα των μνημείων με αυτά που είχαν αποκομίσει στη διάρκεια προηγούμενης επίσκεψης.

Για κάθε ερώτηση του ερωτηματολογίου διενεργήθηκαν στατιστικές αναλύσεις ως προς το φύλο, την ηλικία, την εθνικότητα και το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών, τον τρόπο επίσκεψης και την προηγούμενη εμπειρία τους από επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους. Οι αναλύσεις αυτές αναδεικύνουν ως σημαντικούς παράγοντες για την κατανόηση των αναστηλωτικών έργων, το μορφωτικό επίπεδο και την προηγούμενη εμπειρία. Η διαπίστωση αυτή εν μέρει ερμηνεύει τα, πέρα από κάθε προσδοκία, θετικά αποτελέσματα της έρευνας. Οι επισκέπτες στην Ακρόπολη εμφανίζουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο και σημαντική προηγούμενη εμπειρία, γεγονός που συνεπάγεται –μεταξύ άλλων– κατανόηση των στόχων μια αναστηλωτική προσπάθειας και εξοικείωση με τους περιορισμούς που αυτή επιβάλλει.

Ενας άλλος σημαντικός, αν και όχι σε καθοριστικό βαθμό, παράγοντας για την κατανόηση των αποτελεσμάτων είναι η ηλικία. Οι σχετικές αναλύσεις των απαντήσεων καταδικύνουν ότι οι επισκέπτες μεγαλύτερης ηλικίας τείνουν να είναι πιο ικανοποιημένοι με το έργο της αναστήλωσης και την εμπει-

Αποτελέσματα της έρευνας επισκεπτών: γνώμες γενικά για την αναστήλωση και ειδικά για τη χρήση νέου μαρμάρου στη συμπλήρωση των μελών των μνημείων και την αντικάστωση των γλυπτών τους με χυτά αντίγραφα

Από τα σχόλια που διατυπώθηκαν στην ανοικτή ερώτηση στο τέλος του ερωτηματολογίου, περισσότερο αξιοποίησμα είναι το αίτημα για εγκατάσταση πληρέστερων εποπτικών μέσων στον αρχαιολογικό χώρο.

Αρκετοί επισκέπτες επεσήμαναν την έλλειψη μιας γενικής πινακίδας σήμανσης στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, καθώς και την ένδεια των πληροφοριών που παρέχονται σχετικά με την ιστορία και την αρχιτεκτονική των μνημείων, ιδιαίτερα δε σε σύγκριση με τις πληροφορίες που παρέχονται για την αναστήλωση.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυσή μας, θα μπορούσαμε να ισχυρίστούμε ότι η παρούσα έρευνα καταγράφει, σε γενικές γραμμές, τη θετική στάση των επισκεπτών απέναντι στο έργο της αναστήλωσης και την ευρύτερη συναίνεσή τους όσον αφορά στις μεθόδους που χρησιμοποιούνται. Θα ήταν βέβαια ανεδαφικό να υποστηρίξουμε ότι η θετική αυτή ανταπόκριση πηγάζει από την εις βάθος κατανόηση των στόχων και των μεθόδων της αναστήλωσης. Μάλλον, είναι οκοπιμότερο να ερμηνευθεί ως έκφραση εμπιστούντης και αναγνώρισης της προσπάθειας που καταβάλλεται από όσους εμπλέκονται στο έργο της αναστήλωσης. Μιας προσπάθειας που τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της έκτασης και του έντονου ρυθμού που έχουν προσέλθει οι εργασίες, είναι πλέον ιδιαίτερα εμφανής σε όποιον επισκέπτεται τον αρχαιολογικό χώρο. Σε κάθε περίπτωση, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι τα έργα Ακροπόλεως εμφανίζονται καταξιωμένα στη συνείδηση των επισκεπτών.

Φανή Μαλλούχου-Τυφάνο
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Εύπη Πετροπούλου
Αρχαιολόγος, Mphil.

Γραφείο Τεκμηρίωσης της ΥΣΜΑ

Η περίπτωση του Αρρηφορίου Οίκου στην Αθηναϊκή Ακρόπολη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα σωστικής επέμβασης με τη μέθοδο της κατάχωσης. Εν όψει της επέμβασης συντάχθηκε αρχιτεκτονική μελέτη από την Β. Μανιδάκη, για την τεκμηρίωση της κατασκευής του μνημείου μετά από την ολοκλήρωση της αποχωμάτωσης και την αρχαιολογική διερεύνηση του, καθώς και σχετική γεωτεχνική μελέτη από τον υπογράφοντα. Αντικείμενο της γεωτεχνικής μελέτης ήταν η κατάχωση των θεμελιότοιχων του Αρρηφορίου καθώς και των άμορφων σωρευμένων μαρμάρων, που προέκυψαν από την αποχωμάτωση του μνημείου. Το έργο εκτελέστηκε από την ΕΔΡΑΣΟΜΗ-ΧΑΝΙΚΗ ΑΤΕ με επίβλεψη της ΥΣΜΑ. Το Αρρηφόριον (ή Οίκος των Αρρηφόρων), το οποίο βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της Ακρόπολης, σε γειτνίαση με το περιμετρικό Τείχος, αποτελούσε λατρευτικό κτίσμα προς την θεά Αθηνάς. Τα σωζόμενα τμήματα του περιλαμβάνουν τους θεμελιότοιχους του κτηρίου, οι οποίοι δημιουργούν δύο υπόγειες αίθουσες. Η κεντρική αίθουσα (ΥΠ1) έχει διαστάσεις 8,30x4,30m² και μέγιστο ύψος θεμελιότοιχου 4,90m. Η μικρότερη αίθουσα, δηλαδή το προστώο (ΥΠ2), έχει διαστάσεις 8,30x2,30m², και μέγιστο ύψος θεμελιότοιχου 3,00m. Το πάχος των θεμελιότοιχων, που αποτελούνται από ορθογωνικούς δόμους από πωρόλιθο (εύθρυπτο μαργαϊκό ασβεστόλιθο του Πειραιά), κυμαίνεται από 1,40m ως 2,00m.

Στόχος της κατάχωσης
Ο κύριος λόγος που κατέστησε αναγκαία την κατάχωση του Αρρηφορίου είναι η συστηματική φθορά των δομικών στοιχείων του μνημείου από τις φυσικοχημικές δράσεις του περιβάλλοντος. Η εξέλιξη της φθοράς αυτής παρουσιάζεται χαρακτηριστικά σε φωτογραφίες που έχουν ληφθεί σε διά-

σημεία 70 περίπου ετών (1932 και 2003 αντίστοιχα). Η κατάχωση των θεμελιότοιχων του Αρρηφορίου στοχεύει στα ακόλουθα:

- Προστασία των δομικών στοιχείων των θεμελιότοιχων του Αρρηφορίου από τη δυσμενή μηχανική και φυσικοχημική επίδραση, που ασκεί το εξωτερικό περιβάλλον.
- Προστασία με κατάχωση των άμορφων μαρμάρων εντός του προστώου.
- Προστασία των εσωτερικών θεμελιότοιχων του Αρρηφορίου καθώς και των άμορφων σωρευμένων μαρμάρων, που προέκυψαν από την αποχωμάτωση του μνημείου. Το έργο εκτελέστηκε από την ΕΔΡΑΣΟΜΗ-ΧΑΝΙΚΗ ΑΤΕ με επίβλεψη της ΥΣΜΑ.
- Εξασφάλιση της τιμής του έργου της Ακρόπολης, το οποίο βρίσκεται σε επαφή με τον βόρειο θεμελιότοιχο της κε-

από τα τμήματα που βρίσκονται εκτεθειμένα πάνω από το έδαφος.

Σχεδιασμός της κατάχωσης

Αρχές της κατάχωσης

Η κατάχωση μνημείου θεωρείται παρέμβαση σε αρχαίο μνημείο και κατά συνέπεια απαιτεί ιδιαίτερη αντιμετώπιση. Για τη σύνταξη της γεωτεχνικής μελέτης της κατάχωσης ελήφθησαν υπόψη οι γενικές αρχές του Χάρτη της Βενετίας.

Σύμφωνα με τις αρχές αυτές επιδιώκονται τα ακόλουθα:

- Αναστρεψιμότητα της κατάχωσης: η κατάχωση πρέπει να μπορεί να αφαιρεθεί ευχερώς χωρίς βλάβη του μνημείου.
- Διατήρηση της υφής σταματινής στατικής λειτουργίας των μελών του μνημείου.
- Ελαχιστοποίηση των αλλαγών στην εμφάνιση των τοιχοποιιών του μνημείου: η κατάχωση δεν πρέπει να αλλοιώνει τα τεχνολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των τοιχοποιιών, ως μαρτυρία της τεχνογνωσίας του παρελθόντος.
- Ικανότητα ανάληψης φορτίων: η κατάχωση πρέπει να είναι σε θέση να αναλάβει ασφαλώς φορτία ιδίου βάρους ή περιστασιακά.

Γενική κάτωφθη της Ακρόπολης
Σχέδιο Β. Μανιδάκη, 2006

ντρικής αίθουσας, από τυχόν επιβαρυντικές δράσεις της κατάχωσης υπό στατικές ή σεισμικές συνθήκες.

Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων προϋποθέται –πέραν των άλλων– η εξασφάλιση σταθερών –κατά το δυνατόν– μηχανικών και φυσικοχημικών συνθηκών (θερμοκρασία – υγρασία), εντός της επίχωσης. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η τεχνική λύση της κατάχωσης κρίθηκε η ενδεδειγμένη για την προστασία των δόμων των θεμελιότοιχων από πωρόλιθο, με βάση την παρατήρηση ότι τα επιχωμένα τμήματα των θεμελιότοιχων διατηρούνται σε πολύ καλύτερη κατάσταση

Επιλογή μεθόδου κατάχωσης

Προκειμένου να ικανοποιούνται οι ανωτέρω γενικές αρχέ

σεις στην εξεταζόμενη περίπτωση του Αρ-
ρηφορίου, εξετάσθηκαν προκαταρκτικά
εναλλακτικές μέθοδοι κατάχωσης.

Κατόπιν συγκριτικής ποιοτικής ανάλυσης κρίθηκε, ότι η καταλλολότερη μέθοδος κατάχωσης για την περίπτωση του Αρρηφορίου είναι η κατασκευή οπλισμένης επίχωσης στην κεντρική αίθουσα και η απλή επίχωση με σώρευση των άμορφων μαρμάρων και συμπλήρωση με κατάλληλο επιλεκτικό κοκκώδες εδαφικό υλικό στο προστώ. Περιμετρικά του μνημείου διαμορφώθηκαν ήπια πρανή (με κλίση περίπου 30°) από καλά συμπυκνωμένο αφμοχάλικο. Η οπλισμένη επίχωση αποτελεί μία σχετικά σύγχρονη τεχνική, η οποία εφαρμόζεται ήδη συστηματικά στη χώρα μας –κυρίως στα έργα οδοποιίας–, σε αντικατάσταση δαπανηρών τοίχων

Τείχους από την επίδραση των οριζόντιων
ωθήσεων της επίχωσης υπό στατικές και
σεισμικές συνθήκες.

- Ευχέρεια μελλοντικής καθαίρεσης της επίχωσης με επαναφορά στην πρότερη κατάσταση.
  - Υψηλή διάρκεια ζωής του έργου (του λάγιστον 120 έτη με κριτήριο την αντοχή στον χρόνο των γεωσυνθετικών).
  - Πλήρης υπολογιστική τεκμηρίωση της λύσης υπό στατικές και σεισμικές συνθήκες.
  - Μικρός χρόνος κατασκευής του έργου.
  - Ευκολία κατασκευαστικής υλοποίησης.
  - Λογικό κόστος κατασκευής.

τρικά διατομή, όπου η οπλισμένη επίχωση έχει ύψος κατακόρυφου πρανούς ίσο με 5,00m. Ως διάρκεια ζωής της επίχωσης ελλήφθη -βάσει της αντοχής των γεωσυνθετικών- χρόνος $t=120$ έτη.

Επιπλέον, στα πλαίσια του γεωτεχνικού σχεδιασμού του έργου, εξετάσθηκαν θέματα, όπως:

  - Η επαρκής στράγγιση των υπόγειων χώρων,

Γεωτεγνικοί υπολογισμοί

Η γεωτεχνική μελέτη της κατάχωσης περι-

Η σύγκριση με πολιτιστικές φωτογραφίες αποδεικνύεται πόσο γόρυη είναι η καταστροφή

Αρροφόριον: χρονική εξέλιξη της φθοράς των θεμελιώτογχων. Φωτογραφική σύνθεση B. Μανιδάκη, 2006

αντιστήριξης από οκυρόδεμα. Συνοπτικά, η μέθοδος περιλαμβάνει στρώσεις από καλά συμπυκνωμένο αφμοχάλικο, κατάλληλης κοκκομετρίας, με παρεμβαλόμενα –μεταξύ των στρώσεων– φύλλα γεωπλέγματος από υψηλής αντοχής γεωσυνθετικά, οι βροχίδες των οποίων εμπλέκονται με τους κόκκους του εδαφικού υλικού.

Με την επιλεγέσια μέθοδο κατάχωσης εξασφαλίζονται τα ακόλουθα πλεονεκτήματα:

- Ελάχιστη επιβάρυνση των θεμελιότοιχων και του σε επαφή τμήματος του βόρειου

λαμβάνει τους ακόλουθους υπολογισμούς:
α) Υπολογισμοί εξωτερικής ευστάθειας: πε-
οιλαυδάνουν έλεγχο σε ολίσθηση του τεμά-

Επικεφαλής της Ελλάδος σε επίσκοπον του Αρχαγγέλου Χριστού ο οπλισμένης επίχωσης επί του γεω-υφάσματος της έδρασης. Έλεγχοι ανατροπής και φέρουσας ικανότητας κρίθικε ότι παρέλκουν.

β) Υπολογισμοί εσωτερικής ευστάθειας: κα-
θορίζουν τα πάχη των εδαφικών στρώσεων
από επίλεκτο αμμοχάλικο, την απαιτούμενη
εφελκυστική αντοχή κάθε στρώσης όπλι-

επίχωσης και έως βάθος 2m αρμός $b=15\text{cm}$ και από βάθος 2m από τη στέψη έως την έδραση αρμός $b=10\text{cm}$.

Η επέμβαση

Συνοπτικά, στα πλαίσια της κατασκευής της κατάχωσης και της λειτουργικής διαμόρφωσης του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου, η οποία υλοποιήθηκε στο διάστημα Σεπτέμβριος 2006 έως Απρίλιος 2007, πραγματοποιήθηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

1. Διαμόρφωση του δαπέδου της κατάχωσης με τοποθέτηση ιοσπεδωτικής στρώσης από επίλεκτο αφμοχάλικο (ΠΤΠ Ο150) επί του βράχου και επικάλυψη με αδιαπέρατη στεγανωτική μεμβράνη («αυγούσιλέρα»), ώστε να αποφεύγεται η τοπική λέμναση υδάτων.

2. Διάστρωση γεωσφάσματος διαχωρισμού για επικάλυψη της προς κατάχωση περιοχής. Ειδικά η επικάλυψη των θεμελιότοιχων γίνεται με παρεμβολή καθαρής άψιμου μεταξύ θεμελιότοιχων και γεωσφάσματος, ώστε α) να αποφεύγεται η απευθείας επιφάνη θεμελιότοιχων και γεωσφάσματος και β) να δημιουργείται καλύτερη προσαρμογή του γεωσφάσματος επί της ακανόνιστης παρειάς των θεμελιότοιχων.

3. Κατασκευή στραγγιστικής στρώσης (από επίλεκτο αφμοχάλικο με ποσοστό λεπτοκόκκου <3%) επί του διαχωριστικού γεωσυράσματος του δαπέδου με κατάλληλη κλίση για απορρίψη των υδάτων.

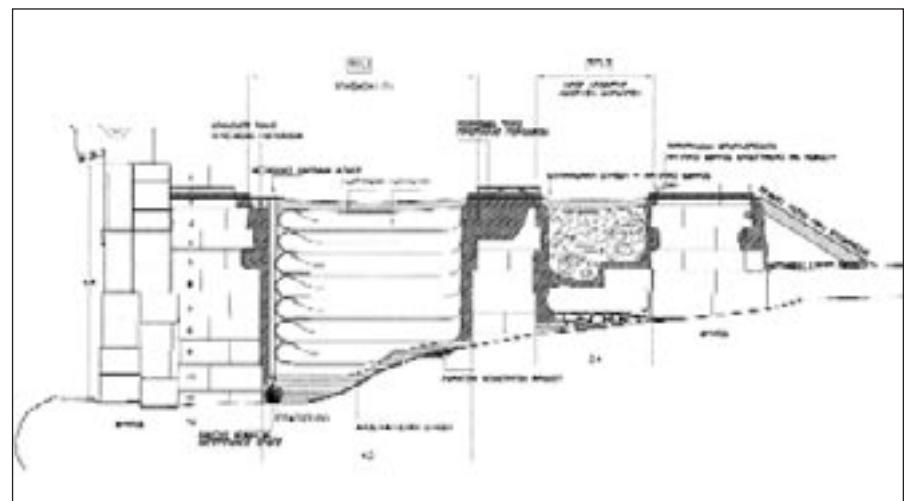
4. Κατασκευή στραγγιστηρίου, στη βόρεια πλευρά της κεντρικής αίθουσας, διαμέτρου 20cm, από χάλικες (12-60mm), περιβαλλόμενους από γεωύφασμα. Στην κατάληξη του στραγγιστηρίου τοποθετήθηκε εγκάρσια, με διάνοιξη οπίς στη βορειοδυτική γωνιά της κεντρικής αίθουσας, διάτρητος οωλίνας από PVC για την εξωτερική απορροή των υδάτων.

5. Τοποθέτηση γεωυφάρματος διαχωρί-
σμού στην άνω επιφάνεια της στραγγιστικής
στρώσης για προστασία από τυχόν διείσδυ-
ση λεπτοκόκκων.

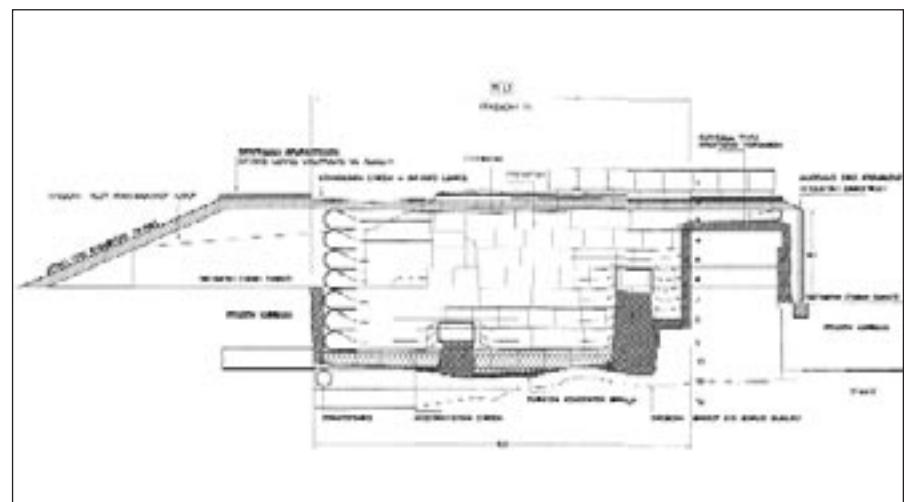
6. Κατασκευή οπλισμένης επίχωσης επί του διαχωριστικού γεωμετρικού με διαδοχικές στρώσεις συμπυκνωμένου επίλεκτου

χαλίκου (τουλάχιστον 95% της τροπομένης δοκιμής), πάχους 25cm και γεωμετρικός. Οι στρώσεις γεωπλέγματος τοπούνται σε απόσταση 50cm (ανά δύο σειρες επίχωσης), με την κύρια εφελκυστική στη διεύθυνση Β-Ν. Η διαδικασία της όψης της επίχωσης γίνεται με άπλωση του γεωπλέγματος και ο εγκινημός του εδαφικού υλικού με τοποθέτηση γεωυρφάσματος διαχωρισμού εντός του λέγματος κατά το τμήμα της αναδίπλωσης. Ειδικά στις περιοχές επαφής της οπλισμένης επίχωσης με τους εγκάρσιους θεμελιότοιχους εντός της κεντρικής αίθουσας, με την τοποθέτηση πρόσθιτων ενδιάμεσων περιμετρικών στρώσεων γεωπλέγματος, για να βελτιωθεί η συνολική απόδοση της οπλισμένης επίχωσης σε περιοχές διακοπής της όπλισης λόγω των εγκάρσιων θεμελιότοιχων.

στε να μειωθούν οι ωθήσεις επί των μιότοιχων. Στην περιοχή επαφής οπλι-
νς επίχωσης και βόρειου θεμελιότοιχου
ειδική πρόβλεψη για την κατασκευή
εισικού αρμού κλιμακούμενου πλά-
7. Επικάλυψη της οπλισμένης επίχωσης με
γεωύφασμα διαχωρισμού και ακολούθως
τοποθέτηση σφραγιστικής στρώσης από
εδαφικό υλικό χαμπολής περατότητας, από
μείγμα αργιλικού υλικού και αμμοχάλικου

Αρρηφόριον: τομή στον άξονα B-N. Σχέδιο B. Μανιδάκη, 2006

Αρρηφόριον: τομή στον άξονα Α-Δ. Σχέδιο B. Μανιδάκη, 2006

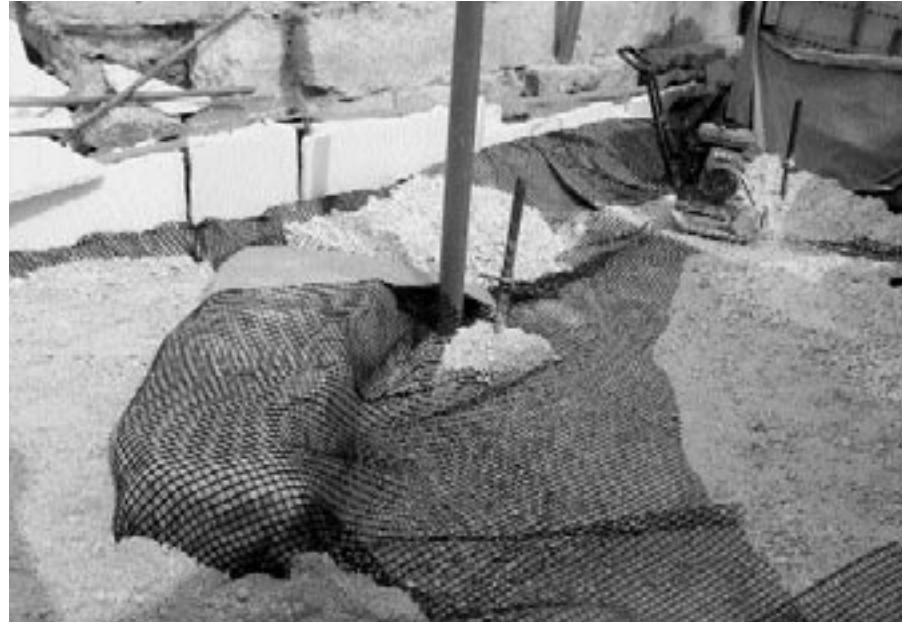
(ώστε να συνδυάζεται η στεγανότητα με την επαρκή αντοχή) και δημιουργία ρύσης για ταχεία απορροή των ομβρίων.

8. Παράλληλα με την προοδευτική κατα-

μαρα από την αποχωμάτωση του μνημείου, και ο κενός υπολειπόμενος χώρος συμπληρώθηκε με επίλεκτο κοκκώδες υλικό. Μετά την ολοκλήρωση της επίχωσης τοποθετήθηκε στη στέψη της διαχωριστικό γεωάφασμα,

κτο αμμοχάλικο. Η περιμετρική αυτή επίχωση διαμορφώθηκε σε πρανές με μέγιστη κλίση 1:2 (ύψος:πλάτος).

10. Κατασκευή τοίχου από ημιλαξευτή λι-

Αρροφόριον: κατασκευή οπλισμένης επίχωσης και διαμόρφωση όψης. Φωτ. Δ. Εγγλέζος, Νοέμβριος 2006

Αρροφόριον: περιμετρικό στραγγιστήριον για απαγωγή των ομβρίων. Φωτ. Δ. Εγγλέζος, Μάρτιος 2007

σκευή της οπλισμένης επίχωσης στην κεντρική αίθουσα προχωράυσε καθ' ύψος η στεγανωτική σφραγιστική στρώση. 9. Επέκταση της επίχωσης περιμετρικά του Αρροφορίου με καλά συμπυκνωμένο επίλε-

Αρροφόριον: τοίχος από ημιλαξευτή λιθοδομή στο ΒΔ όριο του μνημείου. Φωτ. Δ. Εγγλέζος, Δεκέμβριος 2006

θοδομή με συνδετικό κονίαμα στη ΒΔ πλευρά του μνημείου, στο όριο της μεσαιωνικής κλίμακας, ως αντιστρίξη της επίχωσης.

11. Κατασκευή περιμετρικού στραγγιστήριου στον πόδα των πρανών της επίχωσης (για προστασία από τα όμβρια) με διάτρητο πλαστικό σωλήνα Φ100, περιβαλλόμενο από γεωάφασμα διαχωρισμού, με περιμετρικό φίλτρο από λεπτόκοκκους χάλικες περιβαλλόμενο εξωτερικά επίσης από γεωάφασμα διαχωρισμού. Η απορροή του στραγγιστήριου γίνεται στο άνοιγμα της γειτονικής μεσαιωνικής κλίμακας.

12. Μεταφορά των λιθοσωρών από άμφορα μάρμαρα από τη νότια πλευρά του Αρροφορίου στην πλατεία ΒΔ της κατάχωσης και επίχωση (με επίλεκτο αμμοχάλικο) με κλίση προς το στραγγιστήριο για την απορροή των ομβρίων του εγγύς περιβάλλοντος χώρου.

13. Κατασκευή τελικής επένδυσης της επίχωσης πάνω στη στεγανωτική σφραγιστική στρώση (με παρεμβολή γεωσφάσματος) από καλά συμπυκνωμένο αμμοχάλικο με κατάλληλη χρωματική επιλογή των αδρανών, ώστε αυτή να εναρμονίζεται με τον περιβάλλοντα αρχαιολογικό χώρο.

14. Αρχιτεκτονική διαμόρφωση της επίχωσης με κατασκευή ζωνών επισήμανσης της κάτοψης των καταχωμένων θεμελιώτοιχων,

από γαρμπιλόδειμα πάχους 5cm (ενιοχυμένο με γεώπλεγμα), από λευκό τοιμέντο και αδρανή κατάλληλου χρώματος, ώστε να εναρμονίζεται με την τελική επιφάνεια της επίχωσης.

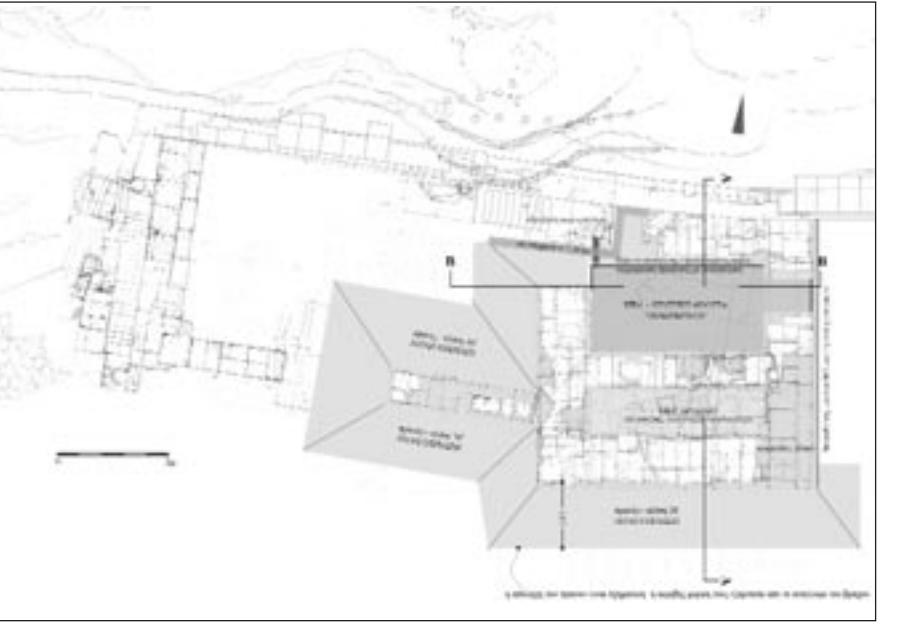
σμένης επίχωσης μάρτυρες για την τοπογραφική παρακολούθηση καθηγόσεων, β) οπτική ίνα για την παρακολούθηση τυχόν μετακινήσεων του βόρειου τοίχου της κεντρικής αίθουσας, και, γ) αισθητήρας πίε-

Κατά τη διάρκεια της κατασκευής, πέραν του συνεχούς μακροσκοπικού ελέγχου, υπήρξε συστηματικός ποιοτικός έλεγχος, με επαρκείς εργαστηριακές και επί τόπου δοκιμές αναφορικά με τη σύνθεση, τη διαπεράτητη και τη συμπύκνωση των κοκκωδών υλικών.

Επίσης, υπήρξε συστηματική τεκμηρίωση της κατασκευής, στα πλαίσια σύνταξης του μπτρώου του έργου, με ημερολόγιο εργασιών, σχέδια «ως κατεσκευάσθη», φωτογραφίες, δοκιμές ποιοτικού ελέγχου, τεχνική έκθεση, στατιστικά στοιχεία κλπ. καθώς και εγχειρίδιο συντήρησης του έργου.

Για την υλοποίηση της κατασκευής χρονομοποιήθηκαν κατά προσέγγιση 1200m³ επίλεκτων αδρανών, όπως άμμος, γαρμπίλι, χάλικες, αμμοχάλικο, 600m² γεώπλεγμα, 1000m² γεωάφασμα, 1000 kg τοιμέντο, 30 m² ξυλεία κλπ. Ο συνολικός χρόνος για την ολοκλήρωση του έργου (επίχωση του μνημείου και διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου) ανήλθε περίπου σε 7 μήνες, χρόνος ιδιαίτερα ταχύς δεδομένων των ειδικών δυσκολιών υλοποίησης έργου στον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα το προσωπικό της ΥΣΜΑ συνεργάστηκε αποτελεσματικά με τον Ανάδοχο, κυρίως σε θέματα διακίνησης υλικών και συντήρησης – επισκευής εργαλείων και μηχανημάτων.

Τέλος, ας σημειωθεί, ότι η κατάχωση του μνημείου έχει ήδη (Μάιος 2007) ολοκληρωθεί επιτυχώς και ότι το έργο βρίσκεται στη φάση συντήρησης από τον Ανάδοχο, βάσει σχετικής συμβατικής του υποχρέωσης.

Κάτουψη της κατάχωσης του Αρροφορίου. Σχέδιο Β. Μανιδάκη, 2006

Τελικά άποψη της περιοχής του Αρροφορίου μετά την κατάχωσή του.
Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο, Μάιος 2007

Δημάτρης Ν. Εγγλέζος
Δρ. Πολιτικός Μηχανικός έργου
περιμετρικού Τείχους της Ακρόπολης

πάνω στο οποίο απλώθηκε και συμπυκνώθηκε η στεγανωτική σφραγιστική στρώση. 9. Επέκταση της επίχωσης περιμετρικά του Αρροφορίου με καλά συμπυκνωμένο επίλε-

σης επί του βόρειου τοίχου της κεντρικής αίθουσας στη βάση της οπλισμένης επίχωσης για την παρακολούθηση τυχόν οριζόντιων ωθήσεων.

Με την ευκαιρία της νέας αναστήλωσης του ναού της Αθηνάς Νίκης. Αναδρομή στην ιστορία του λατρευτικού αγάλματος της θεάς

Στην κορυφή του πύργου που οχυρώνει το νοτιοδυτικό άκρο του βράχου της Ακροπόλεως, κορυφαία αμυντικά θέση του Τείχους, υπήρξε τόπος λατρείας ήδη από τα μυκηναϊκά χρόνια. Όπως απέδειξαν οι ανασκαφές της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας το 1936, υπό τον Νικόλαο Μπαλάνο, με την ευκαιρία των εργασιών καθαίρεσης του ναού και της κλασικής φάσης του πύργου, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν για την ενίσχυση της θεμελίωσης του μνημείου, στην περιοχή αυτή του ιερού βράχου δέσποιζε στα μυκηναϊκά χρόνια ένας ισχυρός πύργος κυκλώπειας δομής. Σε μικρό ιερό, σχήματος διπλής κόγχης, στη δυτική πλευρά του πύργου λατρευόταν τότε μια θεότητα προστάτιδα της εισόδου της Ακροπόλεως και κατ' επέκταση της Τείχους και των ανακτόρων.

Το πρώτο ιερό

Η λατρεία της Αθηνάς Νίκης, συνεχίζοντας τη λατρευτική παράδοση στα ιστορικά χρόνια, κατέλαβε την κορυφή του μυκηναϊκού πύργου ήδη από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Ο ναός της Αθηνάς Νίκης από Α. Φωτ. Σ. Μαυρομάτη, 1983

Από τα λείψανα του πρώιμου αυτού ιερού που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή της προκλασικής επίχωσης στο εσωτερικό του κλασικού πύργου, 1,83m χαμηλότερα από την στάθμη του μαρμάρινου ναού, τα αρχαιότερα είναι:

- το ενεπίγραφο θραύσμα του παλιότερου πώρινου βωμού της θεάς (580-530 π.Χ.) που ίδρυσε ή αφιέρωσε ο Πατροκλής και
- η πώρινη βάση διαστάσεων 0,96x1,08x 0,41m που στήριζε, σύμφωνα με τους περιοστέρους μελετητές, το αρχαϊκό, κατασκευασμένο από ξύλο, είδωλο της θεάς (560 π.Χ.). Η ορθογώνια εγκόπι που διαμορφώνεται στο κέντρο της βάσης για τη στερέωση του λατρευτικού ειδώλου βρέθηκε γεμάτη πίλινα ειδώλια ενός γυναικείου αρχέγονου τύπου (γεωμετρ.-μέσων 5ου αι. π.Χ.). Για τον λόγο αυτό, την εποχή της αποκάλυψης της, θεωρήθηκε από τους μελετητές βόθρος χθόνιων θυσιών.

Ο πρώτος λίθινος ναός

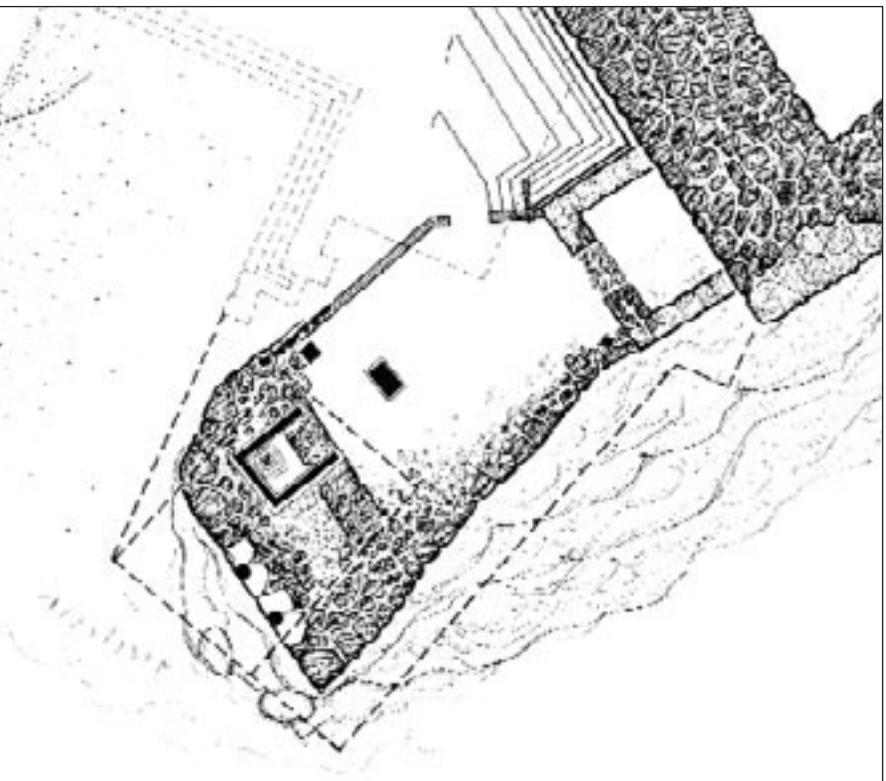
Γύρω από τη βάση αυτή, που ακολουθεί τον προσανατολισμό του μυκηναϊκού προμαχώνα, ήλθαν στο φως τα λείψανα ενός πώρινου νάισκου σχήματος Π διαστάσεων 3,125x2,46m. Το κτίριο αυτό, που υπήρξε ο πρώτος λίθινος ναός της Αθηνάς Νίκης, αποκαλύφθηκε κάτω από το ΒΑ τμήμα του μαρμάρινου ναού, μαζί με τον βωμό του και σήμερα διατηρείται στον ειδικά διαμορφωμένο υπόγειο χώρο του κλασικού πύργου.

Όπως φανερώνει ο ελαφρά διαφορετικός προσανατολισμός του από αυτόν της πώρινης βάσης, ο ναΐσκος είναι νεώτερος από το είδωλο που στέγασε. Το μνημείο ενσωμάτωσε τη βάση του λατρευτικού ειδώλου στη ΒΔ του γωνία και όχι στον διαμήκη του άξονα, πιθανότατα επειδή ο διαθέσιμος χώρος πάνω στον προμαχώνα δεν επέτρεπε μεγαλύτερη ανάπτυξη του κτηρίου προς τα βόρεια. Για τη χρονολόγηση του υπάρχουν διαφορετικές απόψεις μεταξύ των μελετητών που τον τοποθετούν από το 500 π.Χ. μέχρι τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Ωστόσο, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του βωμού του καθώς και η απουσία ιχνών φωτιάς στην τοιχοποιία του καθιστούν πιθανότερη τη χρονολόγηση του μετά την Περοική εισβολή. Φαίνεται πως το οεβάσμιο είδωλο της θεάς, χάρη στην απόκρυψή του σε ασφαλές μέρος διέφυγε της καταστροφής του 480 π.Χ. Ήτοι μετά την επιστροφή των Αθηναίων, πιθανότατα στα χρόνια του Κίμωνα, επανιδρύθηκε στην αρχική θέση, μόλις η βάση του στεγάστηκε στον πρώτο λίθινο ναό.

Η απόθεση αφιερωμάτων στην ορθογώνια εγκόπι της βάσης, για την οποία έχουν διατυπωθεί αντικρουόμενες απόψεις, φαίνεται πιθανότερο να συνδέεται με το τέλος της ιστορίας του πρώτου λίθινου ναού. Τις πραγματοποιήθηκε κατά την τελετουργία επιχωμάτωσης του μνημείου, η οποία έγινε πριν από τη θεμελίωση του νέου μαρμάρινου διαδόχου του, ως ύστατη προσφορά στο ιδρυμένο μέχρι τότε εκεί λατρευτικό είδωλο.

Ο μαρμάρινος ναός

Ο νέος μαρμάρινος, τετράστυλος, αμφιπρόστυλος, ιωνικός ναός της Αθηνάς, Νίκης που οικοδομήθηκε στα πλαίσια της ριζικής ανακαίνισης του τεμένους της θεάς στην νέα στάθμη του ιερού, μετά την αντικατάσταση του μυκηναϊκού από τον νέο αμυντικό πύργο, ιδρύθηκε δυτικότερα του προκατόχου του με τον βωμό του ακριβώς πάνω από τον αρχαιότερο πώρινο. Το μνημείο συνεχίζοντας μαζί με το εξαιρετικής τέχνης γλυπτό μαρμάρινο θωράκιο, που επιστέφει τον προμαχώνα, την παράδοση του σύμπλεγμας-κοινίματος του αμυντικού πύργου, στέγασε για δεύτερη φορά στον μικρό οπικό του το οεβάσμιο λατρευτικό είδωλο. Η Αθηνά Νίκη, θέα προστάτης κάθε καρποφορίας, φύλακας της ευημερίας της πόλης των Αθηνών, περιστοιχισμένη από άλλες παλιές λατρείες της βλάστησης πάνω

Το ιερό της Αθηνάς Νίκης περί το 460-450 π.Χ. Διάστιγμα Δ. Ζηρώ, 1994

(Εκάπη/Άρτεμις Επιπυργιδία και Χάριτες) και γύρω από τον πύργο (Αφροδίτη Πάνδημος, Πειθώ, Γη Κουροτρόφος, Δήμητρα Χλόη) τιμήθηκε εδώ από τους Αθηναίους ως εγγυήτρια της επιτυχίας και προστάτιδα των καρπών σε κάθε τομέα –αθλητικό, καλλιτεχνικό, πολεμικό– με έμφαση όμως στην πολεμική και πολιτική πλευρά που αναπτύχθηκε περισσότερο μετά τους Περσικούς πολέμους παράλληλα με την αθηναϊκή δύναμη. Γ' αυτό στον πλαστικό διάκοσμο του ναού της οι ιστορικοί αγώνες της πόλης των Αθηνών παρουσιάζονται ως συνέχεια των νικηφόρων αγώνων των μυθικών προγόνων των Αθηναίων, οι οποίοι παραβάλλονται με τον νικηφόρο αγώνα της θεάς στην μυθική μάχη των θεών με τους Γίγαντες.

Το λατρευτικό αγάλμα

Ο αθηναϊκός περιηγητής Ηλιόδωρος, συγγραφέας του 2ου αι. π.Χ., στο πρώτο του βιβλίο για την Ακρόπολη, αποσπάματα του οποίου διασώζει ο λεξικογράφος του 1ου αι. μ.Χ. Αρποκρατίων, χαρακτηρίζει το λατρευτικό αγάλμα που ιδρύθηκε στον ναό αυτό ξύλον. Ο ίδιος αναφέρει ότι η θέα παριστανόταν χωρίς φτερά, με ρόδι, χθόνιο σύμβολο γονιμότητας στο δεξί χέρι και πε-

τουν εύλογα το ερώτημα εάν το άγαλμα που στήθηκε στον μαρμάρινο νάταν το αρχαϊκό είδωλο της θεάς που επιβίωσε των Περοικών πολέμων. Ο όρος ξόανο στον Ηλιόδωρο, όπως και σε άλλους ύστερους συγγραφέας, είναι συνώνυμος του αγάλματος, στον Παυσανία όμως σημαίνει ότι το λατρευτικό αγάλμα του μαρμάρινου ναού ήταν οπωδόποτε από ξύλο (2, 15, 17). Η στάση των προτεταμένων χεριών που κρατούν σύμβολα, στην οποία, κατά τον περιηγητή, απεικονίζοταν το ξόανο, επειδή συναντάται ήδη στην αρχαϊκή εποχή, συμφωνεί με τη χρονολόγηση της οωζόμενης βάσης

Ο πρώτος λίθινος ναός της Αθηνάς Νίκης στο εσωτερικό του κλασικού πύργου μετά την αποκατάσταση του 2004. Φωτ. Δ. Μηχαλοπούλου, 2004

του ξόανου σ' αυτή την πρώιμη περίοδο, ενώ το ρόδι είναι από τα πρώτα σύμβολα που έγιναν συνήθη στην αττική πλαστική από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Πάντως, η μαρτυρία του Ηλιόδωρου επιβεβαιώνει ο Παυσανίας, ο οποίος όμως πιθανότατα μεταφέρει απόψεις άλλων χωρίς να γνωρίζει το έργο από πρώτο χέρι. Στα χρόνια του το όνομα της Αθηνάς έχει πια αποσιωπηθεί προς όφελος της υπόστασης της Νίκης. Όπως μαρτυρούν επίσημες επιγραφές (IG II², 1425), στις οποίες ο ναός αναφέρεται ως ναός της Νίκης, η διαδικασία αυτή είχε αρχίσει ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. Η θέα αναγνωρίζεται πλέον ως Νίκη Απτερος (1, 22, 4-5) λόγω της απουσίας των πτερών που θα ανέμενε κανές στην απεικόνιση της θεάς της Νίκης. Η απεικόνιση αυτή, σύμφωνα με παράδοση της εποχής του περιηγητή, εξασφάλιζε την παραμονή της θεάς για πάντα στο πλευρό των Αθηναίων (3, 15, 7).

Τόσο ο όρος που χροιμοποιούν και οι δύο περιηγητές για το λατρευτικό αγάλμα του μαρμάρινου ναού της Αθηνάς Νίκης, όσο και τα πρώιμα χαρακτηριστικά που προδίδει η περιγραφή του από τον Ηλιόδωρο. Δεν αποκλείεται επίσης η περίπτωση να πάρει τη θέση του στο νέο μνημείο ένα ακριβές αντίγραφό του, που κατασκευάστηκε με βάση το οωζόμενο σερβάσμιο ξύλινο πρωτότυπο, το «αρχαίον άγαλμα» που αναφέρεται στο φύφισμα IG I³ 64 (440-415 π.Χ.). Οι μαρτυρίες της ελληνικής γραμματείας δεν επιτρέπουν πληρέστερη εικόνα για την

εμφάνισή του. Κάποιοι μελετητές πιστεύουν ότι οι διαστάσεις τόσο του ναΐσκου όσο και της βάσης μαρτυρούν ότι το ξόανο ήταν αρκετά μικρό, για να μπορεί να φυγαδευτεί από την Ακρόπολη σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, όπως και το ξύλινο ξόανο της Αθηνάς Πολιάδος. Είναι γεγονός ότι οι διαστάσεις της βάσης ($0,53 \times 0,54$ m) και η μορφή της υποδοχής για τη στερέωση του ξοάνου μεγάλου, μεγέθους όσο και σε ένα

καθιστό μικρού μεγέθους. Ωστόσο, το σχετικά μεγάλο βάθος της υποδοχής για τη στέρεωσή του ($0,23-0,28$ m) φανερώνει ότι η λάξευση είναι πιθανότερο να προορίζοταν για την πάκτωση ενός όρθιου ξοάνου μεγάλου μεγέθους κατασκευασμένου από ξύλο. Παραστάσεις της Αθηνάς σε αγγεία και γλυπτά ενισχύουν το κύρος της περιγραφής του Ηλιοδώρου, καθώς και την πιθανότητα το ξόανο να ήταν όρθιο. Σε ένα ανάγλυφο από την Ακρόπολη του πρώτου μισού του

Κάτιοψη του μαρμάρινου ναού της Αθηνάς Νίκης σε σχέση με τον πρώτο λιθινό ναό και τον μυκηναϊκό πύργο.
Σχέδιο Β. Δούρα, Αρχείο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρειας

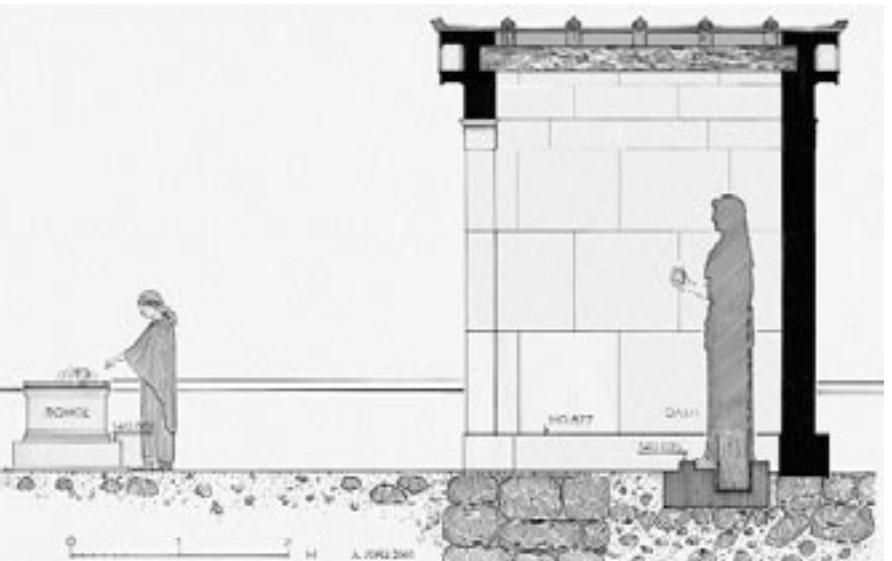
Αποψη του υπό αναστήλωση ναού της Αθηνάς Νίκης από Α. Φωτ. Ε. Λευπιδάκη, Ιούνιος 2007

4ου αι. π.Χ., ο L.Beschi αναγνωρίζει σε μια θολυκή μορφή που εικονίζεται ιστάμενη μέσα σε ναό, με μια τράπεζα προσφορών μπροστά της, το αρχαϊκό ξόανο της Αθηνάς Νίκης. Το είδωλο βρίσκεται πίσω και στα αριστερά μιας καθήμενης θεάς, που ταυτίζεται με την Αθηνά. Η μορφή φορά χιτώνα και ιμάτιο αλλά ο τρόπος που αποδίδεται θυμίζει αρχαϊκά είδωλα: φέρει πόλο, έχει μετωπική στάση και χέρια λυγισμένα και εκτεταμένα προς τα εμπρός, που κρατούν σύμβολα. Το σύμβολο στο δεξί χέρι θα μπορούσε να αποδίδει έναν καρπό.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία του αγάλματος, που στήθηκε στον μαρμάρινο ναό της Αθηνάς Νίκης, παρουσιάζει το ψηφιόσημα IG I³ 64 (440-415 π.Χ.) που αναφέρεται στην προκήρυξη διαγωνισμού για την κατασκευή κάποιου αδιευκρίνιστου έργου, στα πλαίσια του οικοδομικού προγράμματος του ύστερου 5ου αι. π.Χ., στο τέμενος της Αθηνάς Νίκης. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ερμηνεία της (Δ. Ζιρώ, P. Schultz), η πρώτη απόφαση του ψηφίσματος αναφέρεται στην επιλογή των πολύτιμων υλών –φύλλων χρυσού και ελεφαντόδοντος– που απαιτούνταν για την ανακαίνιση του λατρευτικού ειδώλου που στεγάστηκε στον νέο μαρμάρινο ναό, καθώς και στην τοποθέτηση της νέας του βάσης. Τέτοιου είδους ανακαίνιση, που περιλάμβανε την επένδυση και επαναδιακόσμηση του με ελεφαντόδοντο και χρυσό στα ορατά του τημάτα, είχε υποστεί και το αρχαϊκό ξόανο της Αθηνάς Πολιάδος που στεγάζόταν στο Ερέχθειο γύρω στο έτος 540 π.Χ., πρακτική που υιοθετήθηκε και σε άλλα λατρευτικά αγάλματα μέχρι τον 2ο αι. μ.Χ.

Η ερμηνεία αυτή δικαιολογεί τόσο την αναφορά δρυσφάκτου στο ψηφιόσημα, η οποία μπορεί να συσχετίστε είτε με το κιγκλίδωμα του σηκού που θα ασφάλιζε το πολυτελές λατρευτικό αγάλμα, είτε με το θωράκιο του πύργου, όσο και την αναφορά της συμμετοχής των Συμμάχων στην τελική απόφαση, εφόσον επρόκειτο για την αποκατάσταση με χρήματα της Δηλιακής Συμμαχίας ενός σημαντικού ειδώλου της θεάς προστάτιδας της συμμαχίας που διασώθηκε από την Περοική εισβολή. Η συμμετοχή αυτή θα ήταν παράλογη στην περίπτωση που το ψηφιόσημα αναφέροταν στην ανακαίνιση των θυρωμάτων ή στην κατασκευή των φανωμάτων ή

των ακρωτηρίων του ναού, όπως έχουν υποστηριχεί ορισμένοι μελετητές. Η αναφέρομενη επίσης στο ψηφιόσημα υποβολή σχεδίου καθώς και η εμπλοκή ενός αρχιτέκτονα ίων σχετίζεται με τις απαιτήσεις του σχεδιασμού της όλης επέμβασης, η οποία περιλάμβανε και τον σχεδιασμό και την τοποθέτηση της νέας βάσης του ξοάνου, που θα αναδείκνυε, πιθανότατα επενδυμένη με ανάγλυφες πλάκες, τη νέα ανακαίνισμένη εμφάνιση του αγάλματος. Μια τέτοια βάση, κατείθηκε και πάλι στην ΒΔ γωνία του χώρου, όπως ακριβώς είχε συμβεί στον πρώτο λιθινό ναό. Οι πλάκες αυτές είναι και οι μοναδικές που γίγινονται από την αποξήλωση που προκάλεσε στο δάπεδο του μνημείου κατά την Τουρκοκρατία, η κατασκευή της θόλου μιας πυριτιδαποθήκης κάτω από τον σηκό. Αυτή η επανάληψη στοιχείων του πρώτου ναού στο δεύτερο έχει το παράλληλο της στον μεγάλο ναό της Ήρας στην Σάμο του τέλους του 6ου αι. π.Χ. τον λεγόμενο του

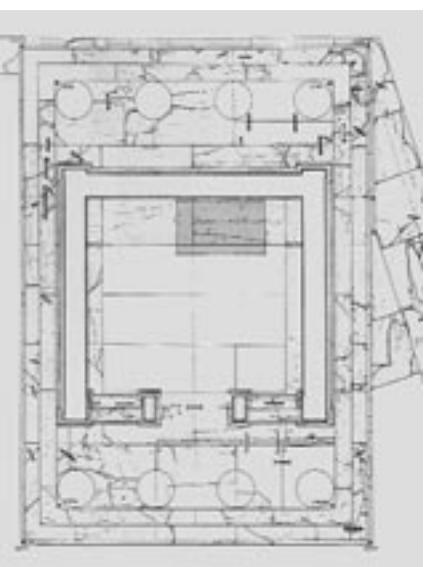

Αναπαράσταση του πρώτου λιθινού ναού της Αθηνάς Νίκης με τον βωμό του.
Τομή κατά μάκος. Σχέδιο Δ. Ζιρώ, 2002

πολυκράτη. Και εδώ η θέση του λατρευτικού αγάλματος του προηγούμενου ναού των Ροίκου και Θεόδωρου του 570/560 π.Χ., καταργήθηκε, όπως και στην περίπτωση του νέου ναού της Αθηνάς Νίκης, και η παλαιά βάση λατρευτικών αγαλμάτων, θα ήταν η πλέον κατάλληλη για το χρυσελεφάντινο αγάλμα.

Στη νέα του θέση, μέσα στον σηκό του μαρμάρινου ναού, το ανακαίνισμένο ειδώλο της θεάς θα ήταν συνεχώς ορατό, ακόμα κι όταν ο ναός ήταν κλειστός, μέσα από τα δρύφακτα που συνέδεαν με τις εκατέρωθεν παραστάδες τους δύο πεσσούς που διαμόρφωνταν την ανατολική πλευρά του σηκού. Δύο μοχλοβόθρια, βοηθητικά της τοποθέτησης μιας βάσης πλάτους 1,70m, που σώζονται στις δύο δυτικές πλευρές από τις οκτώ συνολικά πλάκες, με τις οποίες διαμορφώνεται το κεντρικό τημάτα του δαπέδου του σηκού, πιστοποιούν ότι το λατρευτικό ειδώλο τοπο-

θετίθηκε και πάλι στην ΒΔ γωνία του χώρου, όπως ακριβώς είχε συμβεί στον πρώτο λιθινό ναό. Οι πλάκες αυτές είναι και οι μοναδικές που γίγινονται από την αποξήλωση που προκάλεσε στο δάπεδο την καταστροφής από πυρπόλην δεν παρατηρήθηκαν στον εκτεθειμένο στην κορυφή του πύργου ναό της Αθηνάς Νίκης, που θα βρισκόταν στο επίκεντρο των εχθροπραξιών. Ωστόσο, το λατρευτικό αγάλμα, καλυμμένο με πολύτιμες ύλες, σύγχρονα δεν πέρασε απαραίτητο από τους επιδρομείς, όπως μαρτυρεί η επιγραφή IG II², 3198 που

Ναός Αθηνάς Νίκης, υπάρχουσα κατάσταση. Σημειώνεται η θέση του λατρευτικού αγάλματος στο δάπεδο. Σχέδιο Δ. Ζιρώ, 1994

μας πληροφορεί ότι ο Αθηναίος ιερέας και ιστορικός Π. Ερέννιος Δέξιππος, που συνέβαλε στην αποχώρηση των Ερούλων από την Αθήνα, το έδως της θεού ανέστησε, πιθανότατα για τελευταία φορά στην ιστορία του. Η επιγραφή αυτή που αναγράφεται το 269 μ.Χ απέναντι από τον ναό, στον κεντρικό πεσσό της δυτικής όψης της νότιας πτέρυγας των Προπυλαίων, αποτελεί και την τελευταία σωζόμενη μαρτυρία των περιπετειών του λατρευτικού αγάλματος της Αθηνάς Νίκης πάνω στον πύργο της.

Μέχρι τον 2ο αι. π.Χ. το λατρευτικό ειδώλο της Αθηνάς Νίκης σώζονται με την μαρτυρία του Ηλιοδώρου βρισκόταν ακόμα πάνω στον προμαχώνα. Το 86 π.Χ., κατά την κατάληψη της Ακρόπολης από τα στρατεύματα του Σύλλα, δεν είναι γνωστό, αν ο ναός και το αγάλμα υπέστησαν ζημιές. Ούτε είναι γνωστό, αν η ολέθρια για τα μνημεία των

Ευγενία Λευπιδάκη

Δρ. Αρχαιολόγος του έργου αποκατάστασης
του ναού της Αθηνάς Νίκης

Από την προϊστορική περίοδο έως την επικράτηση του Χριστιανισμού τον 4ο αιώνα μ.Χ. οι Έλληνες και στη συνέχεια οι Ρωμαίοι λάτρευαν θεούς και θεές, που κατά τις παραδόσεις τους ζούσαν στις απάτητες κορυφές του Ολύμπου. Επρόκειτο για μία θρησκεία πολυσύνθετη και άμεσα συνδεδεμένη με μία ευφάνταστη μυθολογία, στην οποία είχαν θέση οι γενάρχες των Ελλήνων, οι ήρωες ενός ασαφούς αλλά ενδόξου παρελθόντος και κυρίως οι τόποι, τα βουνά, τα ποτάμια και οι θάλασσες του ελληνικού χώρου. Οι πολυάριθμες αυτές ιστορίες, με τις παραλλαγές τους, οι μύθοι για τους δώ-

Η εκπαιδευτική μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο». Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 2007

δεκα αθανάτους κορυφαίους θεούς και για έναν ολόκληρο κόσμο από μικρότερες θεότητες, ενέπνευσαν και τροφοδότησαν με θέματα επί χιλιάδες χρόνια, τόσο κατά την προχριστιανική αρχαιότητα όσο και μετά την Αναγέννηση στην Ευρώπη, ποιπές, λογοτέχνες, μουσικούς, ζωγράφους, γλύπτες, με μία λέξη τον πολιτισμό.

Με αυτό το θέμα και με επίκεντρο την απεικόνιση των θεών του Ολύμπου στη ζωφόρο του Παρθενώνα, δημιουργήσαμε την εκπαιδευτική μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο».

Πρόκειται για ένα θέμα με το οποίο ασχολούμαστε περιοστέρο από 10 χρόνια. Μία πρότυπη μορφή της μουσειοσκευής εκδόθηκε το 1998, στα πλαίσια του προγράμματος «ΜΕΛΙΝΑ – Εκπαίδευση και Πολιτισμός».

Το 2001 επιλέχθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για να δοθεί ως εκπαιδευτικό υλικό στα σχολεία του προγράμματος της Ευελικτης Ζώνης του ΥΠΕΠΙΘ, που τότε οργανώθηκε για πρώτη φορά.

Πρόκειται για μία πολύ εύχρονη μουσειοσκευή που το θέμα της ενδιαφέρει Έλληνες αλλά και ξένους εκπαιδευτικούς σε όλο τον κόσμο. Στόχος της μουσειοσκευής είναι να δώσει σε μαθητές και εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να προσεγγίσουν τον απέραντο πλούτο της αρχαίας και της σύγχρονης τέχνης, να γνωρίσουν μερικούς από τους πιο

μορφή της μουσειοσκευής και προχωρήσαμε στην έκδοση μίας ουσιαστικά νέας μουσειοσκευής με το ίδιο θέμα, που εκδόθηκε σε 500 αντίτυπα στην ελληνική γλώσσα και σε 300 αντίτυπα στην αγγλική γλώσσα.

Η μουσειοσκευή αποτελείται από διάφορα έντυπα και παιχνίδια:

1. Το βιβλίο της μουσειοσκευής

Περιλαμβάνει την εισαγωγή στο θέμα, περιγράφει και συνδέει μεταξύ τους τα διάφορα περιεχόμενα, έντυπα και παιχνίδια, παρέχει οδηγίες αξιοποίησης τους καθώς και προτάσεις προς τον εκπαιδευτικό που κατατασσούνται στις εξής ενότητες: Μυθολογία-Ιστορία και Τέχνη, Μυθολογία και Γλώσσα, Μυθολογία και Φυσικές Επιστήμες, Μυθολογία και Σύγχρονα Επαγγέλματα. Πολλές από τις προτάσεις έχουν ήδη εφαρμοστεί από εκπαιδευτικούς, με τους οποίους έχουμε μακρόχρονη συνεργασία. Η μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο» έχει σχεδιαστεί, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιείται μέσα στην τάξη, και στη συνέχεια σε έναν χώρο πολιτισμικής αναφοράς, ουσιαστικά σε κάθε χώρο. Ένα μόνον έργο τέχνης για έναν μόνον θεό είναι ικανό να ενεργοποιήσει ολόκληρο το εκπαιδευτικό δυναμικό της μουσειοσκευής αυτής. Δίνονται λοιπόν πληροφορίες για τη χρήση της μουσειοσκευής σε ένα μουσείο, σε έναν αρχαιολογικό χώρο, σε μία Πινακοθήκη, σε μία βιβλιοθήκη, αλλά και σε ένα βιβλιοπωλείο.

2. Ένας φάκελλος με δώδεκα έντυπα, ένα για κάθε θέο

Σε κάθε έντυπο υπάρχει μία σύντομη περιγραφή των χαρακτηριστικών του κάθε θεού, οι πιο σημαντικοί μύθοι που αναφέρονται σ' αυτόν, τα ονόματα των συντρόφων του και των παιδιών του, οι κυριότερες επιωνυμίες του, χαρακτηριστικά στοιχεία για τη λατρεία του, για τις εορτές που γίνονται για να τον τιμήσουν, τα κυριότερα ιερά και ναοί που του είχαν αφιερωθεί. Αναφέρονται χαρακτηριστικές παραστάσεις του σε γλυπτά και αγγεία καθώς και τα σύμβολα, χάρη στα οποία τον αναγνωρίζουμε: επίσης τα αφιερωμένα στους θεούς επίσης ποικίλουν. Έχουμε υπαίθρια ιερά στο φυσικό περιβάλλον (όπως της Αφροδίτης στο Δαφνί), απλούς βωμούς (όπως του Διονύσου), ιερούς χώρους περιβαλλόμενους από στοές (όπως στη Βραυρώνα) Τελεοπτήρια (όπως στο Σαγκρί της Νάξου) και βέβαια πολλούς ναούς διαφόρων τύπων, κτισμένους στον δωρικό, ιωνικό ή κορινθιακό ρυθμό. Τα αρχαία νομίσματα, των διαφόρων ελληνικών πόλεων, χρυσά, ασημένια και χάλκινα, έχουν επιλεγεί για την ιδιαίτερη καλλιτεχνική τους αξία, αλλά και για την ευκολία αναγνώρισης του κάθε θεού από τα σύμβολά του.

Η μία όψη του εντύπου έχει μόνον εικόνες και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μικρή αφίσα μέσα στην τάξη. Η εικονογράφηση παρουσιάζει ποικιλία και είναι αντιπροσω-

πευτική του κάθε ενός από τους δώδεκα θεούς. Σε κάθε τρίτυχο βρίσκεται κανείς την απεικόνιση της κεφαλής του θεού από ένα γνωστό έργο της αρχαίας τέχνης, καθώς και μικρότερες εικόνες από ένα γλυπτό, ένα νόμισμα, ένα αγγείο με μυθολογικές παραστάσεις, ένα αρχιτεκτονικό έργο καθώς και ένα έργο νεώτερης τέχνης από την Αναγέννηση σύμφερα.

Έχουν επιλεγεί 101 έργα από 14 Ελληνικά Μουσεία και από 24 Μουσεία του Εξωτερικού από 8 χώρες. Έχει γίνει προσπάθεια κατά την επιλογή αυτών των έργων τέχνης να δοθεί στα παιδιά η πολυμέρεια του αρχαίου κόδιου, της αρχαίας τέχνης καθώς και η προσωπικότητα του κάθε θεού. Όπου ήταν δυνατόν, προτιμήθηκαν έργα τέχνης από την Αθηναϊκή Ακρόπολη.

Ως προς την επιλογή του εικονογραφικού υλικού ακολουθήθηκαν οι παρακάτω αρχές:

Η μορφή του θεού στην πρώτη σελίδα επιλέχθηκε από αρχαία έργα γλυπτικής σε μάρμαρο. Στόχος είναι να τονισθεί ο ανθρωπομορφισμός της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Τα έργα αρχαίας πλαστικής, περίοπτα αγάλματα ή ανάγλυφα, έχουν επιλεγεί να είναι αφ' ενός σε διαφορετικές κλίμακες και αφ' ετέρου από διαφορετικά υλικά. Τα αγγεία έχουν επιλεγεί με κριτήριο τη σαφίνεια της εικονογράφησης του κάθε θεού και τη δυνατότητα αναγνώρισή του από τα σύμβολά του. Για να φανεί επίσης ο πλούτος της αρχαίας ελληνικής αγγειοπλαστικής, έχουν επιλεγεί αγγεία μελανόμορφα, ερυθρόμορφα, αγγεία με ανάγλυφη διακόσμηση, αγγεία με λευκό βάθος αλλά και διαφόρων τύπων: αμφορέες, κρατήρες, κύλικες, λάκυθοι, πυξίδες, υδρίες κ.ά. Τα αρχιτεκτονικά μνημεία τα αφιερωμένα στους θεούς επίσης ποικίλουν. Έχουμε υπαίθρια ιερά στο φυσικό περιβάλλον (όπως της Αφροδίτης στο Δαφνί), απλούς βωμούς (όπως του Διονύσου), ιερούς χώρους περιβαλλόμενους από στοές (όπως στη Βραυρώνα) Τελεοπτήρια (όπως στο Σαγκρί της Νάξου) και βέβαια πολλούς ναούς διαφόρων τύπων, κτισμένους στον δωρικό, ιωνικό ή κορινθιακό ρυθμό. Τα αρχαία νομίσματα, των διαφόρων ελληνικών πόλεων, χρυσά, ασημένια και χάλκινα, έχουν επιλεγεί για την ιδιαίτερη καλλιτεχνική τους αξία, αλλά και για την ευκολία αναγνώρισης του κάθε θεού από τα σύμβολά του.

των θεών. Υπάρχει μία καρτέλλα για κάθε θεό, και μία μόλις μαζί, που αποτέλεσε το εξώφυλλό μας.

β. Πέντε καρτέλλες-παιχνίδια εικονίζουν έργα αρχαίας και νεώτερης τέχνης με παραστάσεις των θεών, σε γλυπτά, σε αγγεία, σε νομίσματα, σε γραμματόσημα. Η κάθε καρτέλλα αποτελεί ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Ο μαθητής αναγνωρίζει τους θεούς, τους μύθους και συγκρίνει διαφόρους τύπους γλυπτών, αγγείων, νομίσματων κ.λ.π. Αναλυτικά:

Αναγνωρίζοντας τους θεούς Στην καρτέλλα αυτή υπάρχουν δώδεκα μαρμάρινα έργα αρχαίας γλυπτικής, που απεικονίζουν πρόσωπα θεών. Στην άλλη πλευρά της καρτέλλας εικονίζουν νομίσματα του 20ού αιώνα, κέρματα αλλά και χαρτονομίσματα, που φέρουν παραστάσεις των αρχαίων θεών. Οι μαθητές αναγνωρίζουν τον κάθε θεό, καλούνται να δημιουργήσουν μία δική τους συλλογή και σχεδιάζουν δικές τους προτάσεις για νομίσματα.

Σε κάθε έντυπο υπάρχει και μία εικόνα νεώτερης έργου τέχνης με θέμα από την αρχαία μυθολογία και τους θεούς, που μας δείχνει πόσο επηρέασαν τους νεώτερους καλλιτέχνες. Τα έργα είναι ζωγραφικά και γλυπτά τόσο Ευρωπαίων όσο και Αμερικανών δημιουργών και χρονικά ποικίλλουν από την πρώιμη Αναγέννηση (S. Botticelli, 1481) έως τις μέρες μας (A. Karo, 1990).

3. Ένας φάκελλος με καρτέλλες

α. Δεκατρείς καρτέλλες-μύθοι, θαυμάσια έργα του ζωγράφου Π. Βαλασάκη, απεικονίζουν χαρακτηριστικές σκηνές από μύθους

γλυφα. Οι μαθητές προσπαθούν να αναγνωρίσουν τον κάθε θεό και να φανταστούν τη μορφή του χωρίς τις ατέλειες και τις φθορές του χρόνου, με το χρώμα που είχαν αρχικά.

Αναγνωρίζοντας τους θεούς... σε γλυπτά Στην καρτέλλα αυτή υ

Αναγνωρίζοντας τους θεούς... σε γραμμάτοση

Στην καρτέλα αυτή υπάρχουν γραμματόσημα που εικονίζουν παραστάσεις των θεών και των μύθων τους σε αρχαία γλυπτά, αγγεία και νομίσματα καθώς και σε νεώτερα έργα τέχνης από σπουδαίους Ελληνες καλλιτέχνες. Οι μαθητές αναγνωρίζουν τον κάθε θεό και καλούνται να δημιουργήσουν μία δική τους συλλογή.

γ. Ακολουθούν δύο καρτέλλες, με τίτλο «Αναγνωρίζοντας φυτά και ζώα αφιερωμένα στους θεούς», έργα του ζωγράφου Μ. Καλλιμόπουλου. Διαφορετικοί μύθοι από όλη την Ελλάδα βρίσκονται πίσω από σύμβολα ή από την αγάπη και τη σχέση του κάθε θεού για ουγκεριμένα ζώα και φυτά. Οι μαθητές καλούνται να τα αναγνωρίσουν και να βρουν ποια είναι αφιερωμένα σε κάθε θεό αναζητώντας τους αντίτοιχους μύθους.

δ. Μία καρτέλλα-παιχνίδι με δώδεκα φριγούρες-θεούς διαφορετικών χρωμάτων προτρέπει το παιδί να δημιουργήσει τους δικούς του θεούς, να διαλέξει ποιο χρώμα εκφράζει καλύτερα τον κάθε ένα, να βρει εικόνες από περιοδικά και εφημερίδες, για να ντύσει τις

Τα έντυπα της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο». Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 2007

4. Ένας φάκελλος με μία καρτέλλα με θέμα «Σύμβολα και Συμβολισμοί»

Εικονίζονται 12 σύμβολα – σχήματα που προσφέρονται για πολλαπλές αναγνώσεις.

Οι πολύπλευρες ερμηνείες που μπορούν να αποδοθούν στα σύμβολα, οι συνειρμοί και οι συσχετισμοί που μπορούν να γίνουν, βοηθούν τον μαθητή να φανταστεί και να αναπλάσει δημιουργικά τον κόσμο των αρχαίων θεών. Οι μαθητές τα αποκρυπογραφούν και γεμίζουν τον φάκελλο με τα δικά τους αντικείμενα – σύμβολα.

5. Το έντυπο «Οι Θεοί του Ολύμπου στη Ζωφόρο του Παρθενώνα»

Ένα παιχνίδι είναι αφιερωμένο στο Δωδεκάθεο, όπως εικονίζεται στη ζωφόρο του Παρθενώνα. Δίνονται πληροφορίες για το μνημείο, καθώς και για κάθε θεό μία επωνυμία, το αφιερωμένο σε αυτόν ζώο και φυτό.

Οι μαθητές αναζητούν την ταυτότητα και τα σύμβολα των θεών.

6. Το παιχνίδι αναγνώρισης των θεών «Ποιος είναι ποιος στον Όλυμπο»

Το παιχνίδι στηρίζεται στον συνδυασμό

φωτογραφιών μίας χαρακτηριστικής κεφαλής, ενός γλυπτού, ενός αγγείου, ενός νομίσματος, ενός ναού, καθώς και ενός νεώτερου έργου τέχνης για κάθε θεό. Ο μαθητής αναγνωρίζει τους θεούς, επιλέγει και συνδυάζει τις φωτογραφίες των έργων.

Τέλος, μέσα στη μουσειοσκευή ο μαθητής βρίσκει και μία πρόσκληση για συμμετοχή σε ένα παιχνίδι αναζήτησης έργων τέχνης της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, με πρωταγωνιστές τους θεούς του Ολύμπου. Για να συμμετάσχει, πρέπει να μας στείλει φωτογραφίες ενός ή περιοστέρων έργων τέχνης. Το έργο μπορεί να αναφέρεται σε έναν ή περιοστέρους θεό, μπορεί να είναι αρχαίο ή νεώτερο γλυπτό, αγγείο, νόμισμα, ναός ή νεοκλασικό κτήριο, καθώς και ένα νεώτερο έργο τέχνης, ή οπιδόποτε άλλο μπορεί να συνδυαστεί με τον κόσμο των αρχαίων θεών.

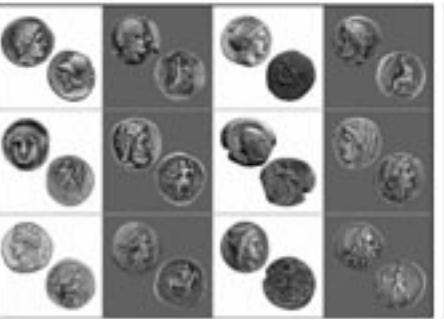
Ξεχωριστή φροντίδα υπήρξε και για την εικαστική ποιότητα της μουσειοσκευής. Η εξαιρετική καλλιτεχνική και εκδοτική επιμέλεια της μουσειοσκευής οφείλεται στην Ίνα Μελέγκογλου (Alt Sys), στην οποία οφείλονται πολλές ευχαριστίες χωρίς αυτήν η μουσειοσκευή δεν θα είχε την ίδια ποιότητα.

Η διακίνηση της μουσειοσκευής

Από τον Δεκέμβριο του 2006 μέχρι τον Ιούνιο του 2007 δωρίζθηκαν 320 μουσειοσκευές σε φορείς όλης της χώρας και υπολογίζεται ότι περίπου 10.000 μαθητές τις χρησιμοποιούν. Παράλληλα περίπου 2.000 μαθητές από 40 σχολεία όλης της χώρας τη χρησιμοποιούν ως δανειστικό υλικό κατά το ίδιο χρονικό διάστημα.

Μεγάλο ενδιαφέρον για τον δανεισμό της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο» υπήρξε από σχολεία της Περιφέρειας. Προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα διακίνησης της μουσειοσκευής σε τοπικό επίπεδο, δημιουργήσαμε δίκτυα συνεργασίας με τους αρμόδιους τοπικούς φορείς, στους οποίους προσφέραμε μουσειοσκευές για να τις δανείζουν στα σχολεία της περιοχής. Ετοι με κάθε Νομό προσφέρθηκε μία μουσειοσκευή στην τοπική Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, μία στην αντίστοιχη Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, καθώς και σε Μουσεία με οργανωμένα τμήματα εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Επί-

σης, σε κάθε Νομό η Υπηρεσία μας χάρισε από μία μουσειοσκευή στον Υπεύθυνο Πολιτιστικών Θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων, τόσο της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι μουσειοσκευές αυτές προσφέρθηκαν κατά τη διάρκεια ειδικού σεμιναρίου, που πραγματοποιήθηκε στην Πάτρα, τον Φεβρουάριο του 2007, μετά από πρόσκληση του Υπουρ-

Οι καρτέλλες της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο». Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 2007

γείου Παιδείας και του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης.

Πολλοί από τους 100 Πολιτιστικούς Υπεύθυνους, που συμμετείχαν στο σεμινάριο, στη συνέχεια οργάνωσαν στους νομούς τους ανάλογη παρουσίαση της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο», ενημερώνοντας τους εκπαιδευτικούς της περιοχής τους για τη χρήση και τον δανεισμό της από τοπικούς φορείς. Για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη, τον Μάρτιο του 2007, οι τέσσερεις Υπεύθυνοι Πολιτιστικών Θεμάτων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του νομού οργάνωσαν σε συνεργασία με το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του ΑΠΘ σεμινάριο, με ομιλία την Κ. Χατζηαστάτη με θέμα το Εκπαιδευτικό Υλικό της Ακρόπολης και ειδικότερα τη χρήση της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο» στον Σεπτέμβριο ένα ακόμη σεμινάριο στην Αθήνα για τα σχολεία της Αττικής, αλλά και ένα άλλο στον Πύργο για τους εκπαιδευτικούς των νομών Ηλείας, Αχαΐας και Αιτωλοακαρνανίας. Μια διαφορετική περίπτωση είχαμε στον νομό Ροδοπής, όπου η συνεργασία μας με το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του ΑΠΘ σεμινάριο, με ομιλία την Κ. Χατζηαστάτη με θέμα το Εκπαιδευτικό Υλικό της Ακρόπολης και ειδικότερα τη χρήση της μουσειοσκευής «Το Δωδεκάθεο» στην Ακρόπολη. Τα σχολεία του νομού δεν χρειάζεται πλέον να δανειζούνται τη μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο» και τη χρήση της μέσα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Από τον Οκτώβριο του 2006 μέχρι τον Ιανουάριο του 2007 600 μαθητές συμμετείχαν, με τη βοήθεια της μουσειοσκευής, σε ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα μέσα στο Μουσείο.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε ιδιαίτερα να ευχαριστήσουμε το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, χάρη στης γενναόδωρες χορηγίες του οποίου ολοκληρώθηκαν πρώτα η μουσειοσκευή «Πάμε στην Ακρόπολη» το 2002 και τώρα η μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο».

κού. Μουσειοσκευές δωρήθηκαν στις 17 ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Αθήνα. Επίσης δωρήθηκαν σε εκπαιδευτικούς από σχολεία του εξωτερικού με τους οποίους συνεργαστήκαμε κατά το χρονικό αυτό διάστημα. Ετοι μουσειοσκευές δωρήθηκαν σε μία πρώτη φάση σε 33 φορείς, στην Αυστραλία, Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ισπανία, Ιταλία, Λιθουανία, Μ. Βρετανία, Ολλανδία, Πολωνία, Ρουμανία, και Τουρκία. Η αποστολή των μουσειοσκευών σε επιλεγμένους φορείς στην Ελλάδα και στο εξωτερικό προβλέπεται να έχει ολοκληρωθεί έως τον Δεκέμβριο του 2007.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε ιδιαίτερα να ευχαριστήσουμε το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, χάρη στης γενναόδωρες χορηγίες του οποίου ολοκληρώθηκαν πρώτα η μουσειοσκευή «Πάμε στην Ακρόπολη» το 2002 και τώρα η μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο».

Κ. Χατζηαστάτην
Αρχιπετων-Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Ε. Καιμάρα, Α. Λεοντίη, Αρχαιολόγοι,
Τομέας Ενημέρωσης και Εκπαίδευσης της ΥΣΜΑ

Από τον Ιούλιο του 2006 έως σήμερα μια πλούσια δραστηριότητα αναπτύχθηκε σχετικά με την ενημέρωση του ευρύτερου κοινού αλλά και των ειδικών για την αναστήλωση της Ακρόπολης και γενικότερα για το έργο της ΥΣΜΑ.

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

Από τον Τομέα Εκπαίδευσης και Ενημέρωσης της ΥΣΜΑ πραγματοποίηθηκαν εκπαιδευτικά προγράμματα με θέμα «Πάμε στην Ακρόπολη» σε 2.100 μαθητές, στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως. Για μια ακόμη χρονιά συνεχίστηκε η συνεργασία του Τομέα με τη Βουλή των Ελλήνων καθώς 875 μαθητές 23 απομακρυσμένων Γυμνασίων από τα Δωδεκάνησα επισκέφθηκαν την Ακρόπολη με το έντυπο «Πάμε στην Ακρόπολη». Σε όλα τα Γυμνάσια που συμμετείχαν στο πρόγραμμα της Βουλής των Ελλήνων δόθηκε φάκελος με εκπαιδευτικό υλικό για τη βιβλιοθήκη τους.

Επίσης υπολογίζεται ότι κατά το 2006 με τις μουσειοσκευές του Τομέα δούλεψαν συνολικά 14.196 μαθητές από 266 σχολεία. Εφέτος, χρησιμοποίησαν τις μουσειοσκευές του Τομέα 10.780 μαθητές από 180 σχολεία (490 τμήματα) στην Αττική, στο Λέχαιο Κορινθίας, στην Κω, στην Κατερίνη και στο Δίο του Ν. Πιερίας, στην Καλαμάτα, στον Πύργο, στην Κέρκυρα, στο Βόλο, στη Θήβα, στα Τρίκαλα, και στην Καλαμπάκα. Εκτός όμως από τα παραπάνω σχολεία που δανεί-

στηκαν τις μουσειοσκευές κατευθείαν από τον Τομέα, άλλοι 3.416 μαθητές από 86 σχολεία χρησιμοποίησαν τις μουσειοσκευές από φορείς κυρίως στην περιφέρεια, με τους οποίους ο Τομέας συνεργάζεται συστηματικά τα τελευταία χρόνια. Πρόκειται για διάφορους φορείς, όπως Εφορείες Αρχαιοτήτων (λ.χ. ΙΘ' ΕΠΚΑ, ΚΕ' ΕΠΚΑ), Μουσεία ή Ιδρύματα με τμήματα εκπαιδευτικών προγραμμάτων (λ.χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών, ΑΠΘ), Σχολεία (λ.χ. 7ο Λύκειο Λάρισας, 6ο Λύκειο Αιγάλεω αλλά και Β' και Γ' Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ν. Έβρου) που ανήκουν στο πρόγραμμα Σχολικών Βιβλιοθηκών, στους οποίους υπάρχουν αντίγραφα των μουσειοσκευών του τμήματος «Πάμε στην Ακρόπολη», «Ένας Αρχαίος Ναός», «Η Ζωφόρος του Παρθενώνα» και το «Δωδεκάθεο». Αυτό έχει γίνει με τη μορφή επίσιου δανεισμού στους φορείς, προκειμένου τα κατά τόπους σχολεία να έχουν πιο εύκολη πρόσβαση στις μουσειοσκευές, ώστε να μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν στα μαθήματά τους.

Παράλληλα 58 μουσειοσκευές δωρήθηκαν και εφέτος σε φορείς της Ελλάδας και του εξωτερικού (Μ. Βρετανία, Ιταλία, Ολλανδία, ΗΠΑ), έγιναν συνολικά σεμινάρια σε 555 εκπαιδευτικούς και φοιτητές και εκπαιδευτικό υλικό δόθηκε σε 145 άτομα καθώς και σε 50 φορείς. Από αυτά ενδεικτικά αναφέρονται το σεμινάριο που έγινε τον Δεκέμβριο

βριο του 2006 στον Δήμαρχο του Nashville Tennessee και στο Διοικητικό Συμβούλιο του Παρθενώνα του Nashville καθώς και η παρουσίαση της νέας μουσειοσκευής του Τομέα «Το Δωδεκάθεο» στην 10η Ενημέρωτική Συνάντηση του ICOM το Δεκέμβριο του 2006 στην Αθήνα. Τέλος, στις 30 Νοεμβρίου 2006, παρουσιάστηκε σε ειδική εκδήλωση στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως η νέα μουσειοσκευή «Το Δωδεκάθεο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της ΥΣΜΑ». Κατά την εκδήλωση απούθυναν χαιρετισμό η Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων Β. Βασιλοπούλου, η Διευθύντρια της Υπηρεσίας Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης Μ. Ιωαννίδου, ο Διευθυντής της Α' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Α. Μάντης και ο Πρόεδρος του Οργανισμού Ανέγερσης Νέου Μουσείου Ακρόπολης καθ. Δ. Παντερμαλής. Αναλυτική παρουσίαση της μουσειοσκευής έκανε η Προϊσταμένη του Τομέα Εκπαίδευσης και Ενημέρωσης της ΥΣΜΑ Κ. Χατζηπασλάνη.

Εκθέσεις

Η γνωστή φωτογραφική έκθεση των έργων Ακροπόλεως του φωτογράφου της ΥΣΜΑ Σ. Μαυρομάτη συνέχισε την περιόδεια της στην ΗΠΑ, όπου από τον Ιανουάριο έως τον Μάρτιο του 2007 παρουσιάστηκε στο Πανεπιστήμιο του Maryland.

Τον Μάρτιο 2007, με την ευκαιρία της διοργάνωσης σχετικής Ημερίδας, μια φωτογραφική έκθεση για τις αναστλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη παρουσιάστηκε, με επιμέλεια του Π. Ψάλτη και του Σ. Μαυρομάτη, στην Αποθήκη Δ' στη Λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Συνέδρια – Ημερίδες

Από τις 24 έως τις 25 Νοεμβρίου 2006 πραγματοποίηθηκε στον Ακράγαντα της Σικελίας η δεύτερη επιστημονική συνάντηση «Il Giornata Gregoriana» με θέμα «Il Tempio della Concordia: Storia e Restauri» (Ο ναός της Ομόνοιας: Ιστορία και Αναστλώσεις). Ο Οργανισμός «Parco-valle dei Templi Agrigento», φορέας διαχείρισης και προστασίας των μνημείων της «Κοιλάδας των Ναών» του Ακράγαντα, διοργάνωσε την ως άνω συνάντηση, σε συνεργασία με το Τμήμα Πολιτιστικών Αγαθών της Περιφέρειας της Σικελίας, με την ευκαιρία της ολοκλήρωσης

Η φωτογραφική έκθεση των έργων Ακροπόλεως στη Θεσσαλονίκη. Φωτ. Π. Ψάλτης, Μάρτιος 2007

των επεμβάσεων στον Ναό της Ομόνοιας. Στη συνάντηση του Ακράγαντα προσκλήθηκε να συμμετάσχει ομάδα επιστημόνων της ΥΣΜΑ, προκειμένου να παρουσιάσουν τα έργα στην Ακρόπολη. Πιο συγκεκριμένα, η Διευθύντρια της ΥΣΜΑ Μ. Ιωαννίδου μίλησε για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των έργων στην Ακρόπολη, ο επικεφαλής του έργου του Παρθενώνα Ν. Τογανίδης παρουσίασε διεξοδικά το πρόγραμμα της αναστήλωσης του μνημείου, ο επικεφαλής του έργου των Προπολαίων Τ. Τανούλας έκανε μια θεωρητική προσέγγιση πρακτικών ζητημάτων της αναστήλωσης των Προπολαίων, ενώ ο αρχιτέκτων του ίδιου έργου Κ. Καρανάσος έκανε μια ειδική ανακοίνωση για την αναστήλωση των ιωνικών κιόνων της δυτικής αίθουσας του κεντρικού κτηρίου του μνημείου. Παρουσιάσθηκαν επίσης ανακοινώσεις της αρχαιολόγος της ΥΣΜΑ Δ. Μουλλού, η οποία μίλησε για την αρχή της δημοσιότητας στα αναστλωτικά έργα της Ακρόπολης και τη συμβολή, σ' αυτή την κατεύθυνση, της χρήσης της τεχνολογίας της πληροφορικής και η επικεφαλής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της ΥΣΜΑ Κ. Χατζηπασλάνη, η οποία μίλησε για τον αρχαίο πολιτισμό στη σύγχρονη εκπαίδευση, με ειδική αναφορά στον τρόπο διδασκαλίας της Αθηναϊκής Ακρόπολης.

Στις 16 Μαρτίου 2007 διοργανώθηκε με επιπλέον, από το Γραφείο του Γενικού Γραμματέα του ΥΠΠΟ, στην Αποθήκη Δ', στη Λιμάνι της Θεσσαλονίκης, Ημερίδα για τα αναστλωτικά έργα στην Αθηναϊκή Ακρόπολη. Η Ημερίδα άρχισε με ομιλία του Γενικού Γραμματέα του ΥΠΠΟ κ. Χρήστου Ζαχόπουλου. Ακολούθησε ομιλία του Χ. Μπούρα με θέμα τις θεωρητικές αρχές των επεμβάσεων στην Ακρόπολη, της Μ. Ιωαννίδου για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των αναστλωτικών έργων στην Ακρόπολη, της Φ. Μαλλούχου-Τυφάνη για το έργο της αποκατάστασης του Ερεχθίου, του Ν. Τογανίδη για το έργο της αποκατάστασης του οπιοθονάου του Παρθενώνα, της Δ. Μιχαλοπούλου για την αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης, του Τ. Τανούλα για τα ιωνικά κιόνοκρανα των Προπολαίων, της Ε. Παπακωνσταντίνου για τη συντήρηση και τον καθαρισμό της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνα, του Σ. Οικονομόπουλου για τις τεχνικές ιδιοκατασκευές για την εκτέλεση των έργων, του Κ. Κίσσα

Ημερίδα για τα αναστλωτικά έργα Ακροπόλεως Αποθήκη Δ', Λιμάνι Θεσσαλονίκης. Φωτ. Τ. Σουβλάκης, Μάρτιος 2007

Ημερίδα στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως στη μνήμη του Θ. Σκουλικόν. Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Τυφάνη, Νοέμβριος 2006

για τα αποτελέσματα της διερεύνησης των διασπάτων θραυσμάτων της Ακρόπολης, της Κ. Χατζηπασλάνη για τις εκπαιδευτικά προγράμματα της ΥΣΜΑ. Ανάμεσα στις ομιλίες παρεμβλήθηκε η προβολή των ταινιών «Τα έργα στην Αθηναϊκή Ακρόπολη». Οι άνθρωποι και τα μνημεία» του Σ. Μαυρομάτη, «Το Ερέχθειον και ο Χρόνος» της Σ. Δρακοπούλου, «Ο Παρθενών. Η αποκατάσταση της ανατολικής πλευράς» του Δ. Βερνίκου, «Ο Ιερός Βράχος» της Μ. Παράση, δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνα» του Σ. Μαυρομάτη.

Διαλέξεις

Η Διευθύντρια της ΥΣΜΑ καθώς και μέλη του επιστημονικού προσωπικού της Υπηρεσίας έδωσαν διαλέξεις και έκαναν ανακοινώσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό σχετικά με γενικά ή επιμέρους θέματα των αναστλωτικών έργων στην Ακρόπολη. Συγκεκριμένα, η Μ. Ιωαννίδου μίλησε, τον Οκτώβριο 2006, για τα έργα στην Ακρόπο-

**Επίσκεψη Προέδρου Δημοκρατίας Κ. Παπούλια και Υπουργού Πολιτισμού Γ. Βουλγαράκη στην Ακρόπολη.
Αριστερά διακρίνεται η Διευθύντρια της ΥΣΜΑ Μ. Ιωαννίδην. Σεπτέμβριος 2006**

λη σε εκδήλωση που διοργάνωσε η Ένωση Φίλων Ακροπόλεως στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως. Επίσης, συμμετείχε με ανακοίνωση με θέμα την «Αντιοειρημική προστασία των αρχαίων μνημείων: ο περίπτωση της Ακρόπολης» σε σχετική Ημερίδα, που διοργάνωσε τον Απρίλιο του 2007 στην Αθήνα το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος. Η Ε. Τουμπάκαρη, πολιτικός μπχανικός του έργου αποκαταστάσεως του Παρθενώνος, έκανε ανακοίνωσεις με θέματα σχετικά με την ειδικότητά της σε συνέδρια στο Νέο Δελχί τον Νοέμβριο 2006, στην Αλεξανδρούπολη τον Οκτώβριο του 2006, στο St Louis των ΗΠΑ και στην Αλεξανδρούπολη τον Ιούνιο του 2007. Επίσης, έκανε ανακοίνωση στο πλαίσιο των Επιστημονικών Ημερίδων για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΤΕΕ στην Αθήνα, τον Μάρτιο 2007.

Τέλος, τον Απρίλιο του 2007, η Προϊσταμένη του Γραφείου Τεκμηρίωσης της ΥΣΜΑ Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο έδωσε διαλέξεις για τα αναστολωτικά έργα της Ακρόπολης στα Πανεπιστήμια του Ohio και της Αριζόνας, συς ΗΠΑ.

Εκδήλωση στη μνήμη του Θεόδωρου
Σκουλικίδη

Η Ένωση Φίλων της Ακροπόλεως (ΕΦΑ) και η ΥΣΜΑ διοργάνωσαν, στις 25 Νοεμβρίου 2006, Ημερίδα αφιερωμένη στη μνή-

*Το νέο έντυπο «Αποκατάσταση των Προπυλαίων
της Αθηναϊκής Ακρόπολης»*

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κ. Παπούλιας με
την Πρόεδρο της ΕΣΜΑ Χ. Μπούρα στο Μουσείο
κρητικών αρχαιοτήτων. Σεπτέμβριος 2006

πίσκεψην Προέδρου της Δημοκρατίας και
πουργού Πολιτισμού

της 29 Σεπτεμβρίου 2006, ο Πρόεδρος της Αντιπολίτευσης κ. Κ. Παπούλιας, συνδέουόταν από τον Υπουργό Πολιτισμού κ. Γ. Βουλγαράκη επισκέψθηκαν τα έργα στα θέματα της Ακρόπολης. Οι κ.κ. Παπούλιας και Βουλγαράκη περιηγήθηκαν τα έργα εργοτάξια των μνημείων, όπου και εναγήθηκαν από τους υπεύθυνους των έργων. Στα Προπύλαια παρακολούθησαν τον τοποθέτηση, πάνω στους ανατολικότερους ιωνικούς κίονες της δυτικής αθηναϊκής στοάς, κεντρικού κτηρίου, των κιονοκράνων, που κατασκευάστηκαν με νέο πεντελικό λάρνακαριό για τις ανάγκες της τρέχουσας αναπλήσεως των οροφών των μνημείου.

Έα έκδοση

να καλαίσθητο έντυπο, στα ελληνικά και γγλικά, προστέθηκε, τον Ιούνιο του 2007, οι εκδόσεις τις σχετικές με τα έργα στην Ακρόπολη. Πρόκειται για την «Αποκατάσταση των Προπυλαίων της Αθηναϊκής Ακρόπολης», σε κείμενα της Μ. Ιωαννίδου, σε οειδά του «Έργον IV, Εκδόσεις Αρχιτεκτονικών Βιβλίων».

Φανή Μαλλούγου-Τufano

*Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
αφείου Τεκμηρίωσης της ΥΣΜΑ*

Έχουν ήδη περάσει είκοσι χρόνια από τότε ου ολοκληρώθηκε η αναστήλωση του Σερέχθειου (1979-1987), η πρώτη επέμβαση, την οποία πραγματοποίησε η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακρόπολεως σε ινημείο στην Ακρόπολη. Στο έργο αυτό συμφρόστηκε για πρώτη φορά η μεθοδολογία, που θα καθιερώθει έκτοτε στις επεμβάσεις στην Ακρόπολη: αποσυναρμολόγηση των τμημάτων του μνημείου, που είχαν αναπτυλωθεί στο παρελθόν, αλλά και ορισμένων τμημάτων θεωρητικά «αδιατάρακτων», που μαρουσίαζαν όμως σοβαρό κατακερματισμό, εξυγίανση και συντήρηση των μελών το έδαφος, ανατοποθέτηση τους στο μνημείο, στις αρχικές τους θέσεις, όπου κατέστη δύνατόν αυτές να εντοπιστούν, μεταφορά των γλυπτών (στην προκείμενη περίπτωση αν Καρυατίδων) στο Μουσείο και αντικαθάστωσή τους στο μνημείο με αντίγραφα.

ξετάζοντας την πρώτη αυτή αναστιλωτική επέμβαση της Επιχειρησιακής Ακροπόλεως μετατρέπεται σε 20 έτη, με την επιπερία που έχει στο μεταξύ αποκτηθεί, βλέποντας ότι αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς πολλά τομεία:

- . Κατ' αρχάς για πρώτη φορά στη μακρότερην ιστορία των ελληνικών αναστηλώσεων δημοσιεύεται πριν από την επέμβαση σε να μνημείο μια διεπιστημονική, γενική μεέπειτη, στην οποία εξετάζονται τα προβλήματα του μνημείου από όλες τις πλευρές, αρχαιολογική-αρχιτεκτονική, δομική, φυσικο-τημική και διατυπώνονται συγκεκριμένες προτάσεις για την αντιμετώπισή τους. Επιπροσθέτως, στη μελέτη αναπτύσσονταν και οι θεωρητικές αρχές, που θα διείπαν την προγραμματιζόμενη επέμβασην. Πρόκειται για τη «Μελέτη Αποκαταστάσεως του Ερέχθείου», που δημοσιεύεται τον Δεκέμβριο του 1977, ένα συλλογικό έργο γραμμένο από τους νέους επιστήμονες που δύολευαν ότε στην Ακρόπολη. Ακόμη πιο πρωτοπο-

κατικές υπήρξαν οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν μετά τα δημοσίευση της μελέτης; ή υποβολή της σε πολλαπλές κρίσεις, κατ' αρχάς της Επιτροπής Ακροπόλεως, του διεθνούς επιστημονικού κοινού στη συνέχεια, στη διάρκεια της «Διεθνούς Συναντίσεως για την Αποκατάσταση του Ερεγχθίου», που υσχαλείται το Δεκέμβριο του 1977 στην Αθήνα και, τέλος, στην κρίση των μελών του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου του Υπουργείου Πολιτισμού, που είναι αρμόδιο για την τελική απόφαση επέμβασης στα λιννεμεία. Οι διαδικασίες αυτές αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της λήψης της κατά το διάνυσμα των αντικειμενικότερης και ορθότερης απόφασης επέμβασης στα μνημεία, προκειμένου να αποφευχθούν οριοτυπά οι καταστάσεις του παρελθόντος που χαρακτηρίζονται με περιορισμένη σημασία στην παραγωγή της γνώσης.

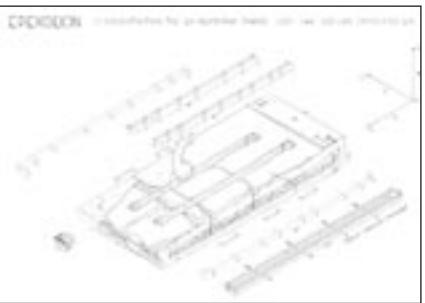
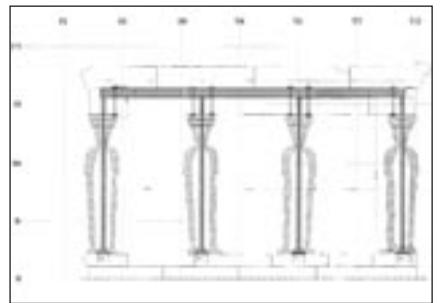
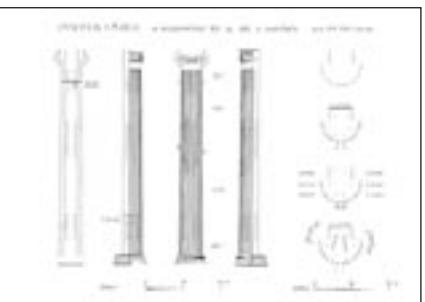
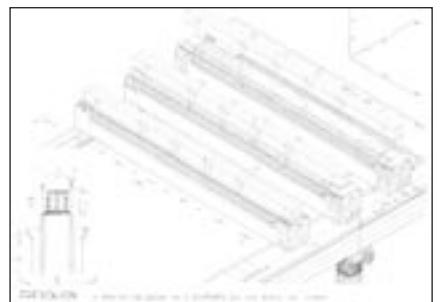
ταν από προσωποπαγείς, αυθαίρετες και ινεξέλεγκτες αποφάσεις και δράσεις (όπως σκείνες του Μπαλάνου ή του Ορλάνδου). Οι διαδικασίες αυτές έκτοτε θα καθιερώθουν και θα αποβούν σταθερά ποιοτικά χαρακτηριστικά των έργων της Επιτροπής Ακροπόλεως (έως τώρα έχουν εκδοθεί 15 μιελέτες αποκαταστάσεως των μνημείων και έχουν πραγματοποιηθεί 5 Διεθνείς Συνα-
τήσεις ειδικών).

2. Οι συνθήκες διεξαγωγής του έργου
ίνταν, ιδιαίτερα στην αρχή, εξαιρετικά δύ-
σκολες (δεν υπήρχε καμία σύγκριση με τις

• Ερέχθειον από ΝΑ. Φωτ. Φ. Μαλλούχου-Tufano, Μάρτιος 2006

αυτές, που ήταν θραυσμένες σε δύο τμήματα, συγκολλήθηκαν επί τόπου πάνω στο μνημείο και όχι στο έδαφος). Οι γερανογέφυρες και τα παλάγκα που αναρτίθηκαν πάνω σ' αυτές ήσαν χειροκίνητα (η Επιτροπή Ακροπόλεως απέκλεισε την πλεκτροκίνηση των γερανογεφυρών και των βαρούλκων για λόγους καλύτερου ελέγχου των κινήσεων και των χειρισμών). Γενικά, η Επιτροπή Ακροπόλεως εκείνης της εποχής ήταν αρκετά επιφυλακτική στη χρόνια σύγ-

Σχέδια ενισχυτικών φρέσων από πάνω αποκαταστάσεως του Ερεχθίου. Σχέδια: † Α. Παπανικολάου, Κ. Ζάμπας, Π. Φάλης, 1979-1987

χρονις τεχνολογίας. Αρχικά μάλιστα είχαν γίνει ουζπίσεις και για εγκατάσταση ακόμη και ξύλινων ικριωμάτων αντί των γερανογεφυρών (φυσικά για εγκατάσταση γερανού δεν γινόταν κάν λόγος). Πάντως οι συνθήκες αυτές της διεξαγωγής του προσέδωσαν στο έργο του Ερεχθίου μια χειρωνακτική και χειροπίντη ποιότητα, που το συνέδεσαν άμεσα με παμπάλαιες παραδόσεις και πρακτικές.

3. Η επέμβαση στο Ερέχθειο ξεκίνησε –και εν πολλοίς παρέμεινε– ως αυστηρά οωστική. Το αρχικό πρόγραμμα του έργου, αυστηρά προσκολλημένο στη σχετική θεωρητική αρχή που είχε θεσπίσει η Επιτροπή Ακροπόλεως, προέβλεπε την αποσυναρμολόγηση και αποκατάσταση μόνον των αναστολωμένων στο παρελθόν περιοχών του μνημείου. Και μάλιστα και όχι και όλων: λ.χ.

διατήρησης του τμήματος του βόρειου τοίχου πάνω από το βόρειο θύρωμα, και έτοι η Επιτροπή Ακροπόλεως αναγκάστηκε να επέμβει, για πρώτη φορά, και σε μια περιοχή του μνημείου, που δεν είχε αποσυναρμολογηθεί στο παρελθόν, είχε όμως διαταραχθεί με την τοποθέτηση στο εσωτερικό της από τον Μπαλάνο μεταλλικών ενισχυτικών στοιχείων (τα οποία και είχαν δημιουργήσει και τα προβλήματα).

Από την αρχή στο πρόγραμμα του έργου περιλαμβανόταν η αποκατάσταση της ΒΑ γωνίας, κυρίως για λόγους στατικής ενίσχυσης του μνημείου έναντι των ορίζοντιων φορτίσεων του ανέμου καθώς και των σεισμικών φορτίσεων με το «δέοιμ» της ανατολικής και βόρειας πλευράς του, αλλά και για λόγους μορφικής αποκατάστασης της ανατολικής, κύριας, όψης του μνημείου που είχε ακρωτηριαστεί από τις ενέργειες

των πρακτόρων του Elgin. Κατά την εκτέλεση του έργου αποκρυσταλλώθηκαν τα υλικά αντικατάστασης μελών που βρίσκονται εκτός μνημείου: χρόνιο τεχνητού λίθου για την αντικατάσταση μελών, που σώζονται αλλά βρίσκονται εκτός μνημείου (όπως λ.χ. του ΒΑ κίονα, που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο), αναπαραγώγη με λίθο όμοιο προς εκείνον της αρχικής κατασκευής μελών που έχουν οριστικά χαθεί (όπως λ.χ. της βορειότερης ανατολικής ζωφόρου του ΒΑ γείου).

4. Κατά την αναστήλωση του Ερεχθίου εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά και δοκιμάστηκαν στην πράξη τα υλικά και οι τρόποι επέμβασης που προέβλεπε η σχετική μελέτη και είχε εγκρίνει η Επιτροπή Ακροπόλεως και τα οποία έκτοτε καθιερώθηκαν στα έργα Ακροπόλεως. Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

a) Κατ' αρχάς χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά παγκοσμίως σε αναστήλωση αρχαίου μνημείου τίτανιο. Το τίτανιο χρησιμοποιήθηκε για τη σύνδεση των θραυσμάτων των μελών μεταξύ τους, για τη συγκόλληση συμπληρωμάτων από νέο μάρμαρο στα αρχαία μέλη, για την αντικατάσταση των μεταλλικών στοιχείων της αναστήλωσης Μπαλάνου, τόσο των συνδέσμων και γόμφων όσο και των μεγαλύτερων ενισχυτικών φορέων, όπως λ.χ. του ενισχυτικού φρέσα της πρόστασης των Καρυατίδων, στο εσωτερικό των επιστυλών της, ή των μεγάλων μεταλλικών δοκών, από τις οποίες είχαν αναρτηθεί οι μαρμάρινοι δοκοί της οροφής της βόρειας πρόστασης. Χαρακτηριστικό της πρωτόλειας εφαρμογής του τίτανιου είναι το γεγονός, ότι στη νέα επέμβαση επαναλήφθηκαν οι λύσεις που είχε δόσει ο Μπαλάνος, με την πανομοιότυπη αντιγραφή των παλαιότερων οιδερένιων φορέων σε τίτανιο, παρόλο που πρόκειται για λύσεις τεχνολογικά ξεπερασμένες και κατώτερες των δυνατοτήτων του νέου υλικού (αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την περίπτωση της δομικής αποκατάστασης των δοκών της οροφής της βόρειας πρόστασης). Σε ανάλογες μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως λ.χ. κατά τη δομική αποκατάσταση των δοκών της οροφής του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων, δεν ακολουθήθηκαν οι λύσεις που είχε δώσει ο Μπαλάνος αλλά άλλες σύγχρονες, περισσότερο σύμφωνες προς τις δυνατότητες του

τιτανίου). Όσον αφορά στον νέο φορέα της πρόστασης των Κορών η μόνη διαφορά σε σχέση με τον παλαιό είναι η τοποθέτηση των καθέτων υποστυλωμάτων στο εσωτερικό των αντιγράφων των Καρυατίδων, με θετικές αισθητικές επιπτώσεις για το μνημείο. Παρόμοια ράβδος τίτανιου είναι στην αντικατάσταση των παλαιότερην μεταλλικών πάνω και κατά μήκος των επιστυλών του δυτικού τοίχου. Στο βόρειο θύρωμα πάντως ένας ενιαίος φορέας τίτανιου αντικατέστησε τις δύο δοκούς, που ο Μπαλάνος είχε τοποθετήσει πίσω από το υπέρθυρο.

β) Κατά τη σύνδεση των μελών χρησιμοποιήθηκαν νέοι σύνδεσμοι και γόμφοι από τίτανιο. Οι ορίζοντιοι σύνδεσμοι είναι ποικίλων διαστάσεων και σχημάτων, διπλού Τ (διαφόρων μεγεθών), σχήματος Π ή και ειδικών διατομών, ανάλογα με την περίπτωση (οι σύνδεσμοι αυτοί αντικαθιστούν τεσσάρων ειδών συνδέσμους, τους αρχαίους, της επισκευής των ρωμαϊκών χρόνων, των επεμβάσεων του Πιττάκη των μέσων του 19ου αι. και του Μπαλάνου, των αρχών του 20ού). Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβλήθηκε –και με επιτυχία– ώστε να μη λαξευθούν επιπρόσθετες εντορμίες (δηλαδή οι λαξευμένες στους λίθους υποδοχές των συνδετηρίων στοιχείων) στα αρχαία μέλη (ο' αυτή την περίπτωση θα είχαμε και έναν πέμπτο τύπο εντορμίας και συνδέσμου). Επαναχρησιμοποιήθηκαν λοιπόν, κατά περίπτωση, οι υφιστάμενες εντορμίες με ανάλογους σχήματος συνδέσμους. Κατά την κατασκευή και τοποθέτηση των νέων συνδέσμων στο μνημείο μελετήθηκαν ιδιαίτερα οι διατομές τους και η σχέση αναλογίας τους με το μέγεθος της εντορμίας τους, αλλά και το ειδικής σύνθεσης τοιμεντοκονίαμα που τους περιβάλλει (τα νέα στοιχεία του τίτανιου περιβάλλονται με τοιμεντοκονίαμα και όχι με μόλυβδο, όπως στην αρχαίτητη): επρόκειτο στην εποχή τους για τελείως πρωτότυπες τεχνολογικές εφαρμογές, που αποκοπούσαν στην εξασφάλιση της βέλτιστης συμπειριφοράς των συνδέσμων σε περίπτωση καταπονήσεων. Παρομοίως μελετήθηκε και η σύνθεση των τοιμεντοκονίαμάτων που περιβάλλει τους συνδέσμους. Στις κατώτερες στρώσεις των τοίχων του Ερεχθίου χρησιμοποιήθηκε τοιμεντοκονίαμα με μεγαλύτερη αναλογία τοιμεντοκονίαμα πορτλαντ προς χαλαζιακή άμμο, στις ανώτερες το αντίστροφο. Πάλι για τον ίδιο λόγο: η μείωση της

αντοχής τους τοιμεντοκονίαμάτος καθ' ύψος συνεπάγεται μεγαλύτερη ελαστικότητα και ελευθερία κινήσεων σε περίπτωση καταπονήσεων.

γ) Κατά την επέμβαση στο Ερέχθειο ανέκυψε για πρώτη φορά και το πρόβλημα της αντιμετώπισης των τρόπων της αναστήλωσης Μπαλάνου, που αντιβάίνουν τη σύγχρονη αναστηλωτική δεοντολογία: τις λαχανιμένες, σε σχέση προς την αρχική τους θέση σε πάντως –και μάλιστα με χρήση Η/Υ (κάτι το πρωτοποριακό για την Ελλάδα εκεί-

Η αναπολική όψη του Ερεχθίου πριν από την έναρξη του έργου αποκαταστάσεως. Φωτ. Α. Τζάκου, 1979

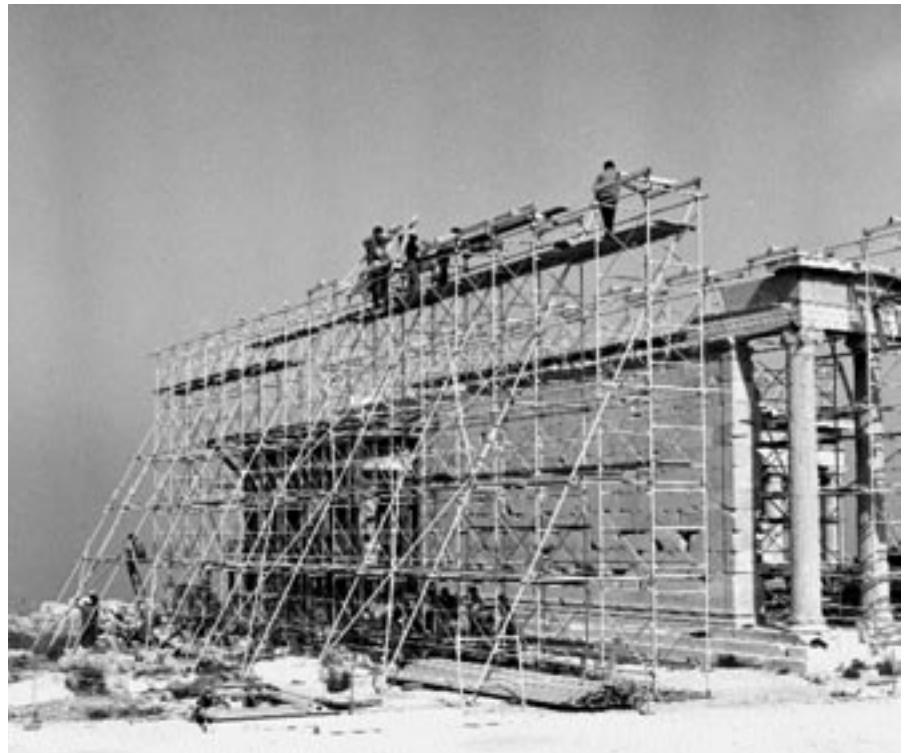

Η αναπολική όψη του Ερεχθίου μετά την αποκατάσταση της. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, 1988

νων των χρόνων) – άνοιξε το δρόμο των ερευνών προς αυτή την κατεύθυνση και καθίερωσε τη σχετική μεθοδολογία. Ακολούθησε, το 1985, η ανάλογη μελέτη για τον βόρειο τοίχο από τον αξέχαστο Α. Παπανικολάου, υπεύθυνο αρχιτέκτονα και επικεφαλής όλου του έργου. Έτοι, κατά την ανασυναρμολόγηση των πλάγιων τοίχων του σηκού έγινε δυνατή η ανάκτηση σε σημαντικό βαθμό της αυθεντικής δομής τους και των αρχικών κατασκευαστικών τους κλίσεων (κατά την ανασυναρμολόγηση επανίλθαν στον βόρειο τοίχο από τον νότιο, όπου τους είχε τοποθετήσει ο Μπαλάνος, 23 λίθοι, ενώ, αντιστρόφως, στον νότιο 6). Τα κενά που προέκυψαν από τη μετάθεση των λίθων καλύφθηκαν με λίθους από νέο μάρμαρο. Με την τοποθέτηση των λίθων στις αρχικές τους θέσεις ανακτήθηκαν οι αρχικές εντορμίες, οι οποίες και χρονομοποιήθηκαν ξανά.

Προκειμένου αυτές να επαναχροιμοποιηθούν, χρειάστηκε, σε πολλές περιπτώσεις, να συμπληρωθούν με νέο μάρμαρο τα άκρα τους, που είχαν καταστραφεί κατά τη βίαιη εξαγωγή των σιδερένιων συνδέσμων στο παρελθόν.

Τα άσχετα αρχαία θραύσματα, με τα οποία είχαν συμπληρωθεί στο παρελθόν οι λίθοι των πλάγιων τοίχων του Ερεχθίου, αντικαταστάθηκαν τώρα με νέο μάρμαρο. Δυστυχώς δεν μπόρεσε να γίνει το ίδιο και στον δυτικό τοίχο του Ερεχθίου. Ο τοίχος είχε αποκατασταθεί από τον Μπαλάνο με μια συρραφή αρχαίων και νέων μαρμάρων, με βαθειές απολαξεύσεις των επιφανειών επαφής τους, με αποτέλεσμα να μην καταστεί δυνατή, στη σύχρονη αναστήλωση, η ανεύρεση της αρχικής τους θέσης. Εξυγιάνθηκε λοιπόν κατά τη νέα επέμβαση απλώς ο τοίχος με την αντικατάσταση των οκουριασμένων σιδήρων από τιτάνιο, ενώ κατά την

Εγκαθιστώντας τα μεριόματα για την αποκατάσταση του Ερεχθίου. Φωτ. Α. Τζάκου, 1979

ανασυναρμολόγησή του επαναλάμφθηκε η μπαλάνειος διάταξη. Σ' αυτή την περίπτωση το μπαλάνειο ουμπίλημα των λίθων αφέθηκε ως έχει. Μόνο σε πολύ λίγες περιπτώσεις, όπου ήταν απαραίτητη η αποκατάσταση μιας ασφαλέστερης έδρασης των υπερκέιμενων μελών, συμπληρώθηκαν οι λίθοι με νέο μάρμαρο.

Η αρχική διάταξη των μελών επισημάνθηκε και αποκαταστάθηκε και σε άλλα τμήματα του μνημείου, όπως λ.χ. στην επίστεψη του βάθρου της πρόστασης των Κορών ή στην

την κάθετη σύνδεση των λίθων επιλύθηκε με τη χρήση συνδέσμων ειδικού σχήματος – στην προκειμένη περίπτωση στρεβλών σχήματος λατινικού S.

δ) Τέλος, στο Ερέχθειο αντιμετωπίστηκε για πρώτη φορά, και πιοτεύω με επιτυχία, το πρόβλημα της αποκατάστασης των κατεστραμμένων από φωτιά εσωτερικών παρείων των τοίχων του μνημείου (πρόκειται για ένα από τα πλέον σύνθετα προβλήματα της σύγχρονης αναστήλωσης στα μνημεία της Ακρόπολης). Κατά την αναστήλωση αποκαταστάθηκε, για λόγους στατικής ευστάθειας, το αρχικό πάχος των ορθοστάτων και συμπληρώθηκαν, κατά περίπτωση, οι ανώτεροι δόμοι των τοίχων, με τρόπο ώστε να μη δημιουργείται οξεία αντίθεση προς τις γειτονικές των συμπληρωμάτων περιοχές. Υποδιλόθηκε επίσης και ο εγκάρσιος εσωτερικός τοίχος του μνημείου.

Πολλοί υπήρξαν οι συντελεστές του έργου. Για λόγους έκτασης του κειμένου αναφέρονται πολύ επιλεκτικά οι κυριότεροι:

Κατ' αρχάς τα τρία ιδρυτικά μέλη της Επιτροπής Ακροπόλεως (τότε Ομάδας Εργασίας) οι Χαράλαμπος Μπούρας, Σωκράτης Αγγελίδης και ο αείμνυπος Θεόδωρος Σκουλικίδης, που σήκωσαν το κύριο βάρος της καθοδήγησης και επίβλεψης των, τότε, άπειρων νέων επιστημόνων που δύσλευαν στα έργα, της εγκαθίδρυσης των διαδικασιών μελέτης και λήψης αποφάσεων για τα έργα, της διατύπωσης και αποκρυστάλλωσης των αρχών και της μεθοδολογίας της επέμβασης, της επιλογής των υλικών και των τεχνικών εφαρμογής. Κατά δεύτερον οι υπεύθυνοι μηχανικοί της επέμβασης, ο αξέχαστος Αλέκος Παπανικολάου και ο Κώστας Ζάμπας. Παρά το νεα-

ρόν της πλικίας τους με υποδειγματική σύμπνοια και συνεργασία αντιμετώπισαν όσα προβλήματα ανέκυψαν και έφεραν σε πέρας ένα πρωτόγνωρο για την εποχή του έργου. Τέλος, οι πιο πολύτιμοι συντελεστές: οι μαρμαροτεχνίτες. Στο έργο του Ερεχθείου δούλεψαν τρεις γενιές μαρμαροτεχνιτών: οριομένοι παλαιοί τεχνίτες που επανέκαμψαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, οι οποίοι είχαν δουλέψει στα έργα του Ορλάνδου στις δεκαετίες 1960-1970 –ανάμεσά τους κυριολεκτικά ξεχώριζε για το ίθιο του και, κυρίως, για την απαράμιλλη δεξιοτεχνία του, ο επικεφαλής αρχιτεχνίτης του όλου έργου Νικόλαος Σκαρφής του Ευαγγέλου – ορισμένοι νεώτεροι, που είχαν μαθητεύσει σε εργαστήρια λιθοξοϊκής και κατά περιόδους εργαστεί πάνω σε μνημεία. Τέλος, νεαρά παιδιά που μόλις είχαν τελειώσει τη Σχολή της Τίνου (είναι οι σημερινοί αρχιτεχνίτης των έργων).

Η αδόκητη απώλεια του Αλέκου Παπανικολάου το 1998 άφησε ημιτελή την τελική δημιουργίευση της απόδοσης του έργου. Την ολοκλήρωσή της ανέλαβε το προσωπικό του Γραφείου Τεκμηρίωσης της ΥΣΜΑ, σε συνεργασία με τον Πρόεδρο της ΕΣΜΑ ομοτ. καθ. Χ. Μπούρα. Η εργασία έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, και προγραμματίζεται η έναρξη της έκδοσης του σχετικού τόμου εντός του τρέχοντος έτους. Έτοι, μετά 20 έτη, θα αποδοθεί στους ειδικούς και μη το έργο της αποκατάστασης του Ερεχθείου με τρόπο σύμφωνο προς τη διεθνή αναστηλωτική δεοντολογία.

Αναστηλόντας το Ερεχθείο, 1979-1987

Οι δυτικές μετόπες του Παρθενώνος. Άποψη από β. Φωτ. Σ. Μαυρομάτης, Ιούνιος 2007

Η δυτική όψη του Παρθενώνος με την ειδική πλαστόρμα αυτοφύας και μελέτης.
Φωτ. Μ. Ιωαννίδου, Ιούνιος 2007

Ενημερωτική περιοδική έκδοση της
Υπηρεσίας Συντήρησης Μνημείων
Ακρόπολης (ΥΣΜΑ) του Υπουργείου
Πολιτισμού

Εκδότης:
Ομότ. Καθ. Χ. Μπούρας

Υπεύθυνη έκδοσης:
Δρ Φ. Μαλλούχου-Τυφάνο

Καλλιτεχνική επιμέλεια:
Ο. Σημαιοφορίδου

Φωτογραφική επιμέλεια:
Σ. Μαυρομάτης

Τα έργα συντήρησης και αναστήλωσης
των μνημείων της Ακρόπολης και η
παρούσα έκδοση συγχρηματοδοτούνται
από το Ελληνικό Δημόσιο και την Ευ-
ρωπαϊκή Ένωση

Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης 2000-2006
Επιχειρησιακό πρόγραμμα
«ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
Κοινοτική συμμετοχή (ΕΤΠΑ): 75%
Εθνική συμμετοχή: 25%

Ειδική υπηρεσία διαχείρισης
Ε.Π. «ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων
Ακρόπολης
Πολυγνώτου 10
10555 Αθίνα
Τηλ./Fax: 210 3243 427/3251 620
e-mail: protocol@ysma.culture.gr